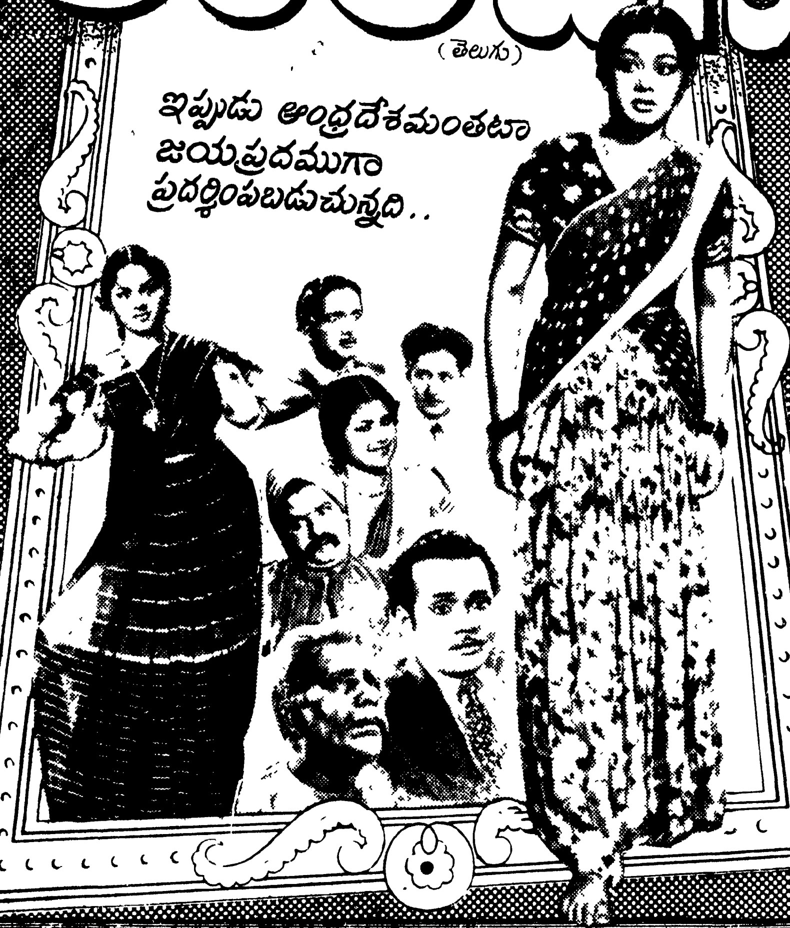
〒 753

భారతి

[సచిత్ర మాసపత్రిక]

సంపాదకుడు :

శివలెంక శంభుప్రసాద్

ఆంధ్రపత్రికా ముద్రాలయము

మదరాసు.

సంపుటము 29 జూలై, 1952 సంచిక 7

విడిప్రతి వెల ఒకరూపాయి.

విషయానుక్రమణిక

జూలై 1952

త్రివర్ణ చిత్రము—'కృషీవలులు' చిత్రకారుడు : ఎ. పైడిరాజుగారు

త్వరలో వస్తుంది
ఈస్టిండియా ఫిలిం కంపెనీ వారి
సంక్రాంతి
డైరెక్టర్ :
సి. పుల్లయ్య

చిగురుటాకులే
చిగుర్పకుండా
నాయుద్యానము
నవనవలాడెను. —

పుట్టపు చెఱగున
బుట్టని పూవుల
గట్టి యుంచితిని. —
గాయకులందఱు
గలసిన చోటను
నా పాటకు సభ
మూకంబయ్యెను. —

నా ప్రతిభాపీ -
ఠా మృదురవముల
విశ్వహృదయతం
త్రీ సంతానము
పుటుక్కుమనియెను. —

నా మిత్రులకే
నా పాటలు పం -
తలుగదంచు — నే
ప్రపంచ వీథిని
ప్రభవించిన నవ -
భాస్కరమూర్తిని.

ఆకాశములో
నప్పటి కప్పటి
కావిర్భావము
నొందే క్రొమ్మా -
ర్గములే నెఱుగను.
నా వెలుగులలో
చుక్కల వెలుగులు
ప్రసుక్కలేదు. — నా
పాదరసము తర -
లంబై చెదరదు. —

అంబుధిపై నా
నృత్యత్కారములు
తాండవమాడవు.

కొండలపై నా
యరుణకాంతులు స్పృ -
శింపవించుకయు. —
"అహామస్మి" యనెడి
యహంకార మిం -
కా నాకుదయిం
పంగలేదు. —

కనబడ భయపడి
గడగడ వడకుచు
లేచెద ; దూర్వస
నాయుషస్సు రా -
త్రిని దఱిమెడు, — స్రీ
ప్రపంచమనియెడి
పద్మినిపై గ్రొ -
మ్మంచునిలిచినది. —

బ్రాహ్మీముహూర్త
మున లేచెడి యా
భక్తులకొఱకై
యెదురుచూచెదను.

నాలోనియగ్ని
నారాధించే
భక్తులె ధన్యులు
నా గీతములను
నేటివారు విన
బాడగలే, దీ
గీతికా కుహూ -
ధ్వానము రేపటి
జగత్తుకోసము.

నా గభీర భా
వాంబుధిలోతును
గనుగొనలేకు
న్నది యీ లోకము.

నా యగాథ గా
నము నడి సంతల
లో నమ్మగ సృజి ;
యింపలేదు. — నా
ప్రాత చెలులు నా
తో నెగురగ లే
రీ నా శిఖరము
వచ్చే యుగముల
కోసము జ్వలించు!

వారి సముద్రము
మంచువలెను మా
టాడక నిద్రిం
చును ; — నా మందో !
క్షుబ్ధ మహాంబుధి
నీచీ తాండవ
విలయోపేతము.

నా యీ గీతము
నవనవలోకా
విర్భూతము. — నా
ఘంటాఘోషము
క్రొత్త పథికులను
గ్రొత్త వీథులను
సంచరింపగా
రండో రండని
యాహ్వానించును.

చచ్చినతరువా
తే కవులెల్లరు
బుట్టిరి ; తమక -

న్నులను మూసికొని
జగముల కన్నుల
మూతలు విప్పుచు
తమ సమాధిపై
మంటిలో నిరియు
మల్లియలన్లే
శూన్యము వెడలుచు
శూన్యము జొచ్చిరి.
ఈ యెడారిలో
బిడారులెన్నో
యేగెను జడిచ
ప్పుడు లేకుండా
ఒంటెలవలెనే.

*   *   *

నేనొక ప్రేమిని. –
వావిడుచుచు నే
ప్పుటయే నా తీ –
వ్రతపము. – మరణది –
నపు పిలుపమే
నా గీతములకు
నవ్యోపశ్రుతి. –
నా గీతాలా –
పములకు నా పీ –
ణా తంత్రులు చా –
లకయున్నా, యా
తంత్రులు ప్రిదులవు. –
ఈ నా భావ –
ప్రవాహలహరీ
ప్రపాత వేగము
జలధుల నుల్లో –
లకల్లోల –
ప్రపూర్ణములుగా
జేయును ; – నావె –

ల్లువకు బిల్లకా –
ల్వాలు పట్టవు; – తెలు
భ్యన్మదీయ భా –
వార్భటీ దుర్భ –
రోదకపూరము
లకు మహాబ్ధులే
కావలె ; – మొగ్గలు
విరియుచు మల్లెల
వనమే కాకుం –
టే యీ నా తొ
ల్కారిధారలు ని
ష్ప్రియోజనంబులు ; –
తటిత్ప్రిభలు నా
హృత్కుహరములో
నిద్రిస్తున్నవి. –
కొండలపై, లో –
యలపై, విశాల
భూములపై వి –
చ్చల విడిగానే
బరుగువాలెదను ; –
నా సంద్రములో
బారసాచి యీ
దగాగలుగుతా –
వా ? రా, అయితే!
నాదంభోళికి
తాళగలిగితే
నిలుమెద బెదరక!
నా దప్పిక దీ
ర్చగా జీవిత –
ప్రవంతి యున్నది.
జీవితరహస్య –
ముల దెలిసికొన్న

జ్ఞానిని ; – జ్వలించు
నా గానముచే
ధూళీ రేణువు
ప్రాణవంతమై
పరుగిడుచున్నది.

తెక్కచాచి మి –
న్నురు పుర్వైనది, –
నే జెప్పబోవు
నీరహస్య మది
యకథితపూర్వము!
నా యూహా మా –
ర్గిక మపూర్వ సూ –
త్రగథితము ; – రం –
డోయీ ! రండీ !
శశ్వజ్జీవ ర –
హస్యము దెలిపెద!
రండో ! రండీ !
స్వర్గ మర్త్యముల
రెంటిని గెలువగ !
స్వర్గము తెలిసిన
తలపుల దెలిపెద ;
జెలులకు దెలుపక
నాయెదలో నే
పదిలపఱుపగా
లేనొక యింతయు.

*   *   *

రావోయీ ! యా –
జీ ! రా ! యీనా
హృత్పాత్రను సో –
మంబున నింపగ
దోయీ ! మృత్యువు
దరించి యమృత –

త్వము బొందగ దో
డ్పడ గదవోయీ !
కాలపుగలతను
గడగా ద్రోయగ -
దోయీ ! యోజీ !
నీ హృదయా ర
ణ్యాంతర్మథితా
గ్నిస్ఫులింగ తే
జస్స్థగితో
జ్జ్వలద్వారి పూ
రములను నాకును
బంచగదోయీ !
ఆజలముల గ్రో
లగా నెట్టియం -
దేవమైన స -
మ్రాట్టు గాకపో ;
ఆతని తలపులు
జ్ఞానదీప్తములు
గాకపోవు; - నిశి -
తదృష్టియది మ
తింతనిశితమై
మొనగకపో; - దోక
తృణముగూడ బ -
ల్వత భారము గాం -
చును ; - నక్కలకును
సింహబలముచే -
కూలును ; - ధూళియు
దారాపథమున
కెగయును ; జలబిం -
దువు జలధి పదా -
విని నొందును ; ఆ
నిశ్శబ్దతయును
ప్రళయదినపుహో -

హాకారార్భటి
రేగును ; గాజుల
కాళ్లకు డేగల
రక్తము లంటును !
లే ! లే ! లే ! లే
వోయీ ! యోజీ !
నా యీ పాత్రను
నింపగదోయీ !
తలపుల నిశినా
ధవళజ్యోత్స్నా
పూరము నింపుము.

పథికుని బదులము
గా నిలుసేర్చెద !
ఉబుసుపోక చూ -
చేవారికి దహా -
తహ పుట్టించెద.

నూతనాన్వేషణ
యత్నత్వరతో
సాగెద ! నవీన
శక్తి ద్రష్టృ -
ప్రథా ప్రభోద్య -
ద్భానుడ నయ్యెద !
జ్ఞానులకెల్లను
జగత్సుగత బిం -
బ ప్రతిమానుడ
నయ్యెద ! - జగతీ
శ్రోత్రాంతరమున ఘో -
షించెద : - భా
రతికి నూత్నర -
త్ననూపురములను
ఘటియించెద ! త -
త్కింకిణి మృదుల

మోహనగాన
స్వరపూరములను
రోదసీ కుహర
మందు ప్రతిధ్వను
లీనునట్లుగా
జేసెద నందును
భగవద్గీతా
లాపములర్థో
ష్మలన మొందగ
విశ్వానందము
వెలయించెద ! - నా
యెండు టాకులను
కరుణార్ద్రాశ్రూ
త్కరముల గడిగెద !
నన్నయగురులస-
మాన ప్రతిభా—
దివ్యజ్ఞానర—
హస్యగ్రంథము
విప్పుచు బునరు—
ద్ఘాటించెద ; —నా
జ్వాల ద్వహ్ని రా -
శిలోని కణిక
స్ఫులింగమును ! - నే
నాతని ప్రభలో
బడి లీనమైన
పతంగమును ! ఆ
మధుపూరము నా
యెదలో బొంగుచు
బొరలం బాఱెను !
నన్నయ గురువరు
స్పర్శవేదిచే
హేమీకృతమ -
య్యెన్నా మృద్దే -

నా ఉ ద్వే గ ము

హా! - నాబూడిద
జ్వలించి మండెను!
ఎడారిలో నొక
సైకత రేణువు
ఎగసి పడుచు భా -
స్కరదీప్తికి నా
శించెను! - నన్నయు
మహాబ్ధిలో నొక
చిన్ని తరగనై
యగాధ జలముల
నిగారించునొక
ముత్తెము జేకొని
యందే యడగెద! -
గీతామధువును
గేరుచు వనళత
నొందిన నేనా
వాఞ్ఛశ్వాస సో -
జీవితుడ నగుదు!
అంధకారబం -
ధురనిశీథమున
నొంటిగా నేమ్రు -
చుంటి; నీశ్వర -
ప్రార్థన నాఘోష
చే నిశ్శబ్దత
నిండి యుండె; - నీ
దుఃఖపూర్ణమగు
ప్రపంచమునకై
విలపించితి - నా
సోమపాత్ర మధు -
హీనమై యున్కి -
కిని శోకించితి.
కన్నులు వ్యథచెం -
దెను; - దేహము బడ -
లెను; - నేనట్లే
కూర్కితి; - నంతట
నెన్నడో భారత -
సంహిత వ్రాసిన
నాగుకూత్తముడు
సత్యమూర్తియై
చక్షుల యెదుటను
సాక్షాత్కరించి, యా
విధమున నుచ్చై -
స్స్వనములు బల్కెను;
"ప్రేమ జ్వరార్తుడా
బెగ్గిలెదవేల?
ప్రేమ మధువును గ్రోలి
ప్రీతిబొందగ దోయి!
నీయనాహత హృదయ—
తంత్రులను మీటుచును
పలికింపు మా గాన
ఘూర్ణిత ధ్వానముల
ఆసోమ యాగమున
నవబృథంబును సల్పి
యాచక్షువుల శాలి
కాగ్రముల నిల్పుకొని
నీ హాసమున వేయి
నిట్టూర్పులే పుట్ట
నీయశ్రువుల లోక
హృదయంబు కంపింప
ప్రేమజ్వరార్తుడా!
బెగ్గిలెదవేల?
ప్రేమ మధువును గ్రోలి
ప్రీతినొందగ దోయి!
పూమొగ్గయును బోలె
విరియకుండగ నెన్ని
నాళ్లిట్లు పడియుంట?
లెమ్మోయి! వికసించి
నీపరిమళరాశి
నవమల్లికయు బోలె
దిగ్దిగంతరా—
ళముల బర్వగనిమ్ము!
ప్రేమజ్వరార్తుడా!
వాకట్టుచే బాధ
పడనేల? యగ్నిలో
గుగ్గిలమువలె బడుచు
నానాదిశల దివ్య
ధూపముల నెగజిమ్ము!
ఘంటానినాద సదృ—
శంబుగా నిశ్శబ్ద
తను భంగ మొనరింపు;
మంగాంగములనుండి
యొక యార్తనాదంబు
బుట్టింప గదవోయి!
ప్రేమజ్వరార్తుడా!
జ్యోతివోయీ! నీవు
ఖ్యాతిగా నీ వెల్గు
లోకాలలో నించి
నీతోడ తోడివా
రలు వెల్గగా జేసి
యానాటి మధువణిగ్
హృద్రహస్సుల దెల్పు
ప్రేమ జ్వరార్తుడా!
మధు పూరమవు కమ్ము
మధుపాత్ర మవుకమ్ము
భయ దర్పణము నేల
బడగొట్టి, ప్రాతపా—
త్రముల నవ్వల విసరి,

వేణువనమును వెదకి
వేణువొక్కటి బట్టి
గోపికా గీతికా—
కల్యాణ మోహనో—
త్సాహగానముచేత
సందేశమును బంపు
ప్రేమ జ్వరార్తుడా !
నీగీతికకు గ్రొత్త
నీటులను గల్పింప,
నీగానమున సభను
మోహితముగా జేయ
లెమ్మోయి ! ప్రాణంబు
గల జీవులకు నెల్ల
క్రొత్త జీవముపోసి
"ఉత్తిష్ఠ ! జాగృహి !"
అని మేల్కొలుపుమయ్య!
ప్రేమ జ్వరార్తుడా !
లేలెమ్ము పూర్వంపు
దిగులు దిగవిడుచుచును
గీతికానందంబు
నందోలలాడుచును
ఘంటాఘనధ్వాన
ముల బర్వ చేయుచును
ప్రేమజ్వరార్తుడా ! "
అనుపలుకులకును
నెద రవులుకొనమె
వేణుగానమూ
ధురితో భావము
గుబులు గుబులుమని
యుబుకుచు బొంగుచు
బొరలిపాతె ; - శ్రో
త్రమునకు స్వర్గము
గల్పించుటకై
తంత్రినుండి నం -
గీతపు తీవిని
లేచితి ; - నాత్మను
గప్పినయవనిక
కడలకు దొలగెను.

భావనాద్భుతర
హస్యము వ్యక్తము
చేసితి ; - నఱమఱ -
చిన నా దేహము,
వికారమై కొఱ -
గాకయున్న నా
దేహము ప్రేమపు
టులితో మలచిన
యట్లయ్యెను! - నే
మానవుడనైతి ! -
విశ్వతత్త్వమది
విశదంబయ్యెను
నభోగామినై
జ్యోతిర్మండల -
గత రహస్యములు
చంద్రమండలాం -
తర్గతనాదులు
విస్పష్టములై
వెలసెను నామది !
నిశీథినికి జం -
ద్రునివలె నందము
గూర్చెను ; - నేనీ
జీవిత రహస్య
ములపై గల తెర
లను దొలగింపగ
ప్రకృతిలోన నొక
భాగమై వెలయు
మానవ నిర్మితి —
మర్మము దెలియగ
మాపుల నెంతో
మది యోచించితి
నేనొక నిష్టా -
ర్పను ! స్వర్గంబున
కెగబ్రాకెద !
ధూమమునై నా
యగ్నిజాతుడను
ఉన్నతభావో -
న్మిళితమౌ నా
లేఖని జీవ ర -
హస్యంబుల లో -
కాలకు జాటెను !
జలబిందువొకటి
జలధిగమారెను !
ఇసుక రేణువే
ఇలగా బొదలెను!

బద్దెన కవికాలము

శ్రీ దేవరపల్లి వెంకటకృష్ణారెడ్డి

నీతిశాస్త్రముక్తావళియను బద్దెననీతులను రచించిన బద్దెనసన్నిచోడుడు—కుమార సంభవ కావ్యకర్తకాడు. కాని వీరిరువురు కవికాల చోడవంశజులు.

ఈ బద్దెనకవికాలమును నిర్ణయించుటకు కీ. శే. జయంతి రామయ్య పంతులుగారు కృష్ణజిల్లా, గన్నవరంతాలూకా, కొండ నాయని వరశిలా శాసనములను ప్రకటించియున్నారు.

'బద్దిగ I
|
(చో) పెద్దొరయ
|
చోడబద్దిగ II'1

—క్రీ. శ. 1261

ఇది ఇమ్మడి బద్దెనకాలము నాటిదా నశాసనము. ఈ చోడవంశములో ఇరువురు బద్దెనలున్నారు. కాని, ఇద్దరిలో కవిబద్దెన యెవరో? తెలియదు. బద్దెన నీతులలో కవి తండ్రిపేరు చెప్పుకొనలేదు. కాబట్టి శిలాశాసనములలో తండ్రిపేరు చెప్పని మొదటి బద్దెనయే కవిబ్రహ్మగానున్నచో అప్పుడీతని ఫ్రగు పాంతరకాలము క్రీ. శ. 1171—1201 ప్రాంతమగుచున్నది.

'నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి కర్తయగు బద్దెనృపాలుడును, ఈ (కొండనాయనివర) శాసనకర్తయగు బద్దెనృపాలుడును నొక్కవ్యక్తియేయనుట కాధారములు లభించునంతవఱకును బద్దెనకాలము క్రీ. శ. 1160 ప్రాంతమని యంగీకరింతము.'2 అను శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారి సందేహము నిక్కముగ గమనింపక తప్పదు.

పోతే, మద్రాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీస్థానిక చరిత్రయందలి యొకానొక చిత్తుశాసన ప్రతిలో 'సన్నగంధవారణ నామాది ప్రశస్తి సహితం శ్రీ మహామండలేశ్వర బద్దచోళ నరేంద్ర.'3 కవి నామము కలదనుటయేకాక, ఇతను 'కర్నూలు జిల్లా ప్రాంతమున బరిపాలించుచుండినట్లు తోచుచున్నది. ఈ శాసనము పాశ్చాత్య చాళుక్యుడైన భువనైకమల్లుని కాలములోనిది. కావున నీతడు క్రీ. శ. 1150 లో నుండెనని యూహింపవచ్చును. అయినపట్టి [illegible]ములుకలవాడు కేవల సామంతరాజా లేక స్వతంత్రుడాయని సందేహింపవలసియున్నది. ఈ శాసనము చెన్నపట్నపు లైబ్రరీలోని చరిత్రములలోనిది కావున నమ్మదగినదికాదు.'4 అను శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి తీర్మానము పరిశీలింపదగియున్నది.

కళ్యాణి చాళుక్యవంశజులలో 'భువనైకమల్ల' బిరుదాంకితుడు క్రీ. శ. 1068—76 మధ్య 'ఇమ్మడి సోమేశ్వరు'5 డొక్కడేకలడు. కాబట్టి, ఈ చిత్తు శాసనకాలము క్రీ. శ. 1150 ప్రాంతముదని చెప్పుటకు వీలులేదు. అది క్రీ. శ. 1068 ప్రాంత కవి చరిత్రయగుచున్నది.

ఇక నీ రెండు శాసనములలో నేది కవికాలమును నిర్ణయించుటకు పనికివచ్చునో? గ్రంథాగారములో నిర్ణయింపవచ్చును.

'నన్ని చోడనరేంద్రా (1—13), కొమరుర భీమా (8—5), సన్నగంధవారణా (1—38), వివేక చతురాననుడా (1—11), రాజరాజమనోజా (1—37), రాజమనోజ భూభుజా (1—9), బద్ది

---

1. 'స్వస్తిసమస్త ప్రశస్తిసహితం శ్రీమన్మహామండలేశ్వర వీరనారాయణ చోడబద్దిగ దేవరాజులు శకవరుషంబులు 1183 గ్దుసేంట్టి కర్కాటక సంక్రాంతినాండు...'
—ఆం. క. త., భా. 3, పు. 23

2. ఆం. క. త., భా. 3, పు. 21, 22

3. *Meconji Local records.*

4. ఆం. క. త., భా. 3, పు. 21—22

5. గా. రా. స., పు. 106—107.

నరేంద్రా (1—7)' రాజమనోజ రాజాంకబద్దెన (గద్య).'

శతకమందలి 'రాజరాజ మనోజా, బద్దె నరేంద్రా' అనుమకుటచరిత్రకును, చిత్తుశాసన ప్రతియందలి 'కృష్ణవేణానదీతీర దక్షిణ షట్సహస్ర విషయాధీశ్వర... వేంగి చాళుక్య మూలస్తంభ... నన్నగంధవారణ... బద్దెచోళ నరేంద్ర' 6 చరిత్రకును సంబంధము కలిపినచో క్రీ. శ. 1083—84 మధ్య వేంగి చాళుక్య 'రాజరాజు' 7 సామంతుడీ బద్దెనకవియని భావింపవచ్చును. ఇతను వేంగి ప్రభువగు ఒమ్మడి రాజరాజు సామంతుడు కాకపోయినను, ఇతని మనుమడు ఇమ్మడి రాజరాజు సామంతుడు కాకపోడు.

తెనుగు భారతకృతి పతియగు వేంగి చాళుక్య రాజరాజునకు 'రాజమనోజ (ఆది., 8—323)' బిరుదమున్నట్లే, తత్పౌత్రుడగు వేంగి చాళుక్య రాజరాజునకును 'రాజమనోజ (భూభుజ)—రాజరాజ మనోజ' అను బిరుదముండియుండును. తాత బిరుదమును మనుమడు ధరించుట కులాచారము.

తచ్చాళుక్య ప్రభు బిరుదమును బద్దెన తానును '(రాజ) రాజమనోజ రాజాంక (ము)' గా ధరించినాడనుట సామంతకవి లక్షణము. ఈ 'రాజరాజ మనోజ' బిరుదము 'రాజరాజ' ప్రభువును గూడ వ్యంజకము చేయుచున్నది.

చిత్తుశాసన ప్రతి చరిత్రనుబట్టి చూచినచో బద్దెనకవి క్రీ. శ. 1068—76 మధ్య పడమటి చాళుక్య 'భువనైకమల్లు' కాలములోను, క్రీ. శ. 1083—84 మధ్య ఇమ్మడి తూర్పు చాళుక్య 'రాజరాజు' కాలములోను సమకాలిక సామంతుడుగా క్రీ. శ. 1068—84 ప్రాంతమున గుంటూరుజిల్లా కమ్మనాటిని—'షట్సహస్ర విషయ' 8 మును పరిపాలించినట్లు సమన్వయము కుదురుచున్నది. శతకమందలి 'నన్నగంధవారణ (1—33)' బిరుద మీ చిత్తుశాసన ప్రతియందలి 'నన్నగంధవారణ' ప్రశస్తితో సరిపోవుచున్నది.

పక్షాంతరముగా శిలాశాసన చరిత్రనుబట్టి చూచినచో, మొదటి బద్దెన క్రీ. శ. 1150—65 మధ్య పడమటి చాళుక్య 'త్రైలోక్యమల్లు' కాలములోను, క్రీ. శ. 1172 నాటి ముమ్మడి తూర్పు చాళుక్య 'రాజరాజు' కాలములోను సమకాలిక సామంతుడుగా క్రీ. శ. 1150—72 ప్రాంతమున కృష్ణజిల్లా రాజ్యమును పరిపాలించినట్లు చెప్పవీలున్నది. కాని ఆ త్రైలోక్య మల్ల తైలపునికి 'భువనైకమల్ల' బిరుదము లేదు. కావున, శిలాశాసన చోడవంశము కవివంశము కాదనవచ్చును. కాగా, చిత్తుశాసనమందలి చోళవంశమే కవి వంశమగుచున్నది.

ఇంతకు, గ్రంథాధార సాక్ష్యములనుబట్టి క్రీ. శ. 1054 తేది కుమారసంభవ కావ్యకర్త నన్నిచోడ కవిబ్రహ్మయు, క్రీ. శ. 1083—84 నాటి నీతిశాస్త్రముక్తావళికర్త బద్దెన నన్నెచోడకవి బ్రహ్మయు క్రీ. శ. 11 శతాబ్ది తెనుగు కవులుగా కనబడుచున్నారు.

బద్దెన 'కావ్యకమలాసనుడు' సుమతి శతకము వ్రాసినపిమ్మట నీ బద్దెన నీతులు రచించినట్లు పీఠిక పద్యములు తెల్పుచున్నవి.

---

6. *Meconji Local Records.*

7. చేకిశిలాశాసనము. *Epi., Ind., VOL. VI.* 'శాకాబ్దేర సఖాంబరేందుగణితే (వేంగీ)... రాజ్యాభిషిక్తో...శ్రీ రాజరాజో విభుః.'

8. *Mecomji Local records.*

యజ్ఞము

శ్రీ వంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యం

ధ్యాయన్ కృతే। యజన్ త్రేతాయాం। ద్వాపరే అర్చయన్ । కలౌ సంకీర్త్య కేశవం॥ అనగా కృతయుగమునందు ధ్యానమును, త్రేతాయుగమునందు యజ్ఞమును, ద్వాపరయుగమునందు అర్చనయు, కలియుగమునందు కేశవసంకీర్తనమును ప్రాముఖ్యము నొందియుండును. ఇది యొక ప్రమాణము. దీనింబట్టి త్రేతాయుగమునందు యజ్ఞము విశేషప్రాముఖ్యము నొందియుండెనని తెలియుచున్నది. దశరథుడు ఆ యుగమునందు అశ్వమేధమును పుత్రకామేష్టియాగమును చేసియుండెను. శ్రీమద్రామాయణము జదివినయెడల ఆ యుగమునందు మహర్షులు యజ్ఞములజేసి వారి ఆశ్రమములందు అగ్నిహోత్రాదికములు జరుపుకొనుచుండినట్లు మనకు విశదమగుచున్నది. విశ్వామిత్రుడు మహారాజుగా నుండిన కాలములో వసిష్ఠుని యాశ్రమమునకువచ్చి “తపోగ్నిహోత్రశిష్యేషు కుశలం పర్యపృచ్ఛయత్॥” అనగా “మీ తపస్సు బాగుగా జరుగుచున్నదియా, అగ్నిహోత్రములు బాగుగా జరుగుచున్నవియా, మీ శిష్యగణము కుశలముగ నున్నదా,” అని యోగక్షేమవిచారణ జేసినట్లు జెప్పియున్నది. జనకమహారాజు అనేక యాగములుజేసి అగ్నిహోత్రములు జరుపుకొనుచుండెను. శ్రీరాముడు శివధనుర్భంగము జేసినవెనుక జనకుని దూతలు దశరథునివద్దకు బోయి, వివాహమునకు తరలిరమ్మని వేడుటకు ముందు “జనకమహారాజు సాగ్నిహోత్రపురస్సరముగా క్షేమముగా నున్నారు. తమతో ఇట్లు మనవి జేయమన్నారు” అని జెప్పినట్లున్నది. ఇట్లు త్రేతాయుగమునందు బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు వైశ్యులు యజ్ఞములుజేసి ఆహితాగ్నులై యుండిరి. ద్వాపరయుగమునందును ధర్మరాజాదులు యజ్ఞముల జేసియుండిరి. కలియుగమునందును నేటివరకు బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు, వైశ్యులు యజ్ఞయాగాదుల జేయుచున్నారు. ఇట్లు అనుస్యూతముగ మనదేశమునందు జరుగుచున్న యజ్ఞమునుసంస్థయొక్క పుట్టుకయు, కాలానుగత పరిణామమును, ఇట్టి యజ్ఞములయొక్క సాంఘిక నైతిక రాజకీయ ప్రయోజనమును ఈ వ్యాసమునందు విమర్శింపబడును.

యజ్ఞముయొక్క పుట్టుక

శ్లో॥ సహయజ్ఞాః ప్రజాః సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః॥ అని గీతలయందు జెప్పబడియున్నది. ఇందువల్ల సృష్టి యెప్పుడు బుట్టియుండెనో అప్పుడే యజ్ఞముగూడ బుట్టెను అను సిద్ధాంతము ఏర్పడుచున్నది. కావున త్రేతాయుగమునకు పూర్వము గూడ యజ్ఞము వ్యవస్థ యుండెనని మనము నమ్మవలసియున్నది. వేదభాగమగు పురుషసూక్తమునందు దేవతలు యజ్ఞముజేసియుండినట్లును అట్టి యజ్ఞమునందు వసంతఋతువు ఆజ్యముగను, గ్రీష్మర్తువు సమిధలుగను, శరదృతువు హవిస్సుగను వారుపయోగించియున్నట్లును విరాట్పురుషుని యజ్ఞపశువుగా వారు బంధించియున్నట్లును అట్టి యజ్ఞఫలితముగ ఈ సృష్టియంతయు ఆవిర్భవించియున్నట్లును చెప్పబడియున్నది. పురుషసూక్తమును శ్రుతివాక్యము, “సహయజ్ఞాః ప్రజాస్సృష్ట్వా” యను గీతావాక్యమును దృఢపరచుచున్నది. కావున సృష్టియు, వేదమును, యజ్ఞమును, ఈ మూడునుగూడ అనాదివ్యవస్థలని మనము నమ్మవలసియున్నది.

యజ్ఞము వేదమయము

వేదమునందు విశేషభాగము యజ్ఞముల గూర్చి చెప్పుచున్నది. యజ్ఞములజేయు విధానమును, యజ్ఞములకు గావలసిన పరికరములును యజ్ఞనిర్వాహకులగు ఋత్విజుల కర్తవ్యములును, దేవతలకు నివ్వవలసిన నానావిధములగు హవిస్సులును, యజ్ఞమునకు మూలాధారమగు అగ్నిహోత్రమును దాని నిర్వహణమును, ఇట్టి విషయము లనేకములు వేదమునందు జెప్పబడియున్నవి. ఆయా భాగములకు గావలసిన మంత్రములన్నియు వేదమునందున్నవి. యజ్ఞమునందు

వేదచోదితము గాని ప్రసంగము గాని ప్రస్తావము గాని లేదు.

శ్లో॥ యజ్ఞార్థాత్కర్మణోన్యత్ర లోకోయం కర్మబంధనః॥ - అని గీతలయందు జెప్పబడియున్నది. పూర్వయుగములందలి ప్రజలకు యజ్ఞ మనునది దక్క వేరొండు కార్యము గాని వేరొండు భావము గాని యుండినట్లు గన్పట్టదు. వారెట్టి కర్మము గాని కార్యము గాని జేసినయెడల దాని ప్రయోజనము యజ్ఞము కొరకే గాని మరియొక కార్యార్థము గాదు. ఇందు కుదాహరణము వేదభాగమగు చమకము. ఇందు 6 వ అనువాకము మొదలు చివర అనువాకమువరకు ప్రతి అనువాకమునకు చివరన "యజ్ఞేనకల్పేతాం" అనియు "యజ్ఞేనకల్పంతాం" అనియు నుండుటంబట్టి చమకమందు కోరబడియుండు ప్రతివస్తువును యజ్ఞమునం దుపయోగించుకొరకేనని స్పష్టపడుచున్నది. ఆయుగముల ప్రజలకు ఇంద్రియగోచరములుగాని ఇంద్రాది దేవతల నారాధించుటకు సాధనము యజ్ఞము. ఈ యజ్ఞమును సాధించునది వేదము. కావున యజ్ఞము వేదమూలము. వేదము యజ్ఞమయము.

భగవద్గీత

యజ్ఞఫలిత మెద్దియో యజ్ఞ మెందుకొఱకు చేయవలెనో భగవద్గీత 3 వ అధ్యాయమునందు చెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ అన్నాద్భవంతి భూతాని
పర్జన్యా దన్నసంభవః
యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యః -
యజ్ఞః కర్మ సముద్భవః ॥ 3—14

అనగా "అన్నమువల్ల ప్రాణులు బుట్టుచున్నారు. పర్జన్యునివల్ల అన్నము కల్గుచున్నది. యజ్ఞమువల్ల పర్జన్యుడు వర్షము గురిపించుచున్నాడు" అని యర్థము. ఈ విధముగ వర్షమునకును ఆహారమునకును ఆధారభూతములు యజ్ఞములని యెంచి జనులు యజ్ఞముల జేయుచుండిరనుటయం దెట్టి ఆశ్చర్యమును లేదు. యజ్ఞశిష్టమగు నాహారమును భుజించుటవల్ల అన్ని పాపములు బోవుననియు, అట్లుగాక కేవల ముదరపోషణార్థమై ఇతర అన్నముల దినువారు దొంగలవంటివారనియు గీతలయందు జెప్పబడియుండుటవల్ల యజ్ఞమున కెంత ప్రాముఖ్యత నిచ్చియుండిరో మన మూహింపదగియున్నది.

పశువిశసనము

వేదచోదితమగు క్రతువులయందు పశువిశసనమును వపాహోమమును జరుగుచున్నవి. పురుషసూక్తమునందు దేవతలు జేసినట్లు జెప్పబడియుండు యజ్ఞమునందు, విరాట్పురుషుడు యజ్ఞపశువుగ బంధింపబడి యున్నట్లును, వసంత గ్రీష్మశరదృతువులు వరుసగ ఆజ్యము, సమిధలు, హవిస్సుగ నుపయోగపరచబడియున్నట్లును జెప్పినది యొక రమ్యమగు రూపకము (*Metaphor*)గ భావించవచ్చును, గాని యజ్ఞమునందు పశుబంధమును వపాహోమమును కడు ప్రాముఖ్యములని జెప్పుటకు పురుషసూక్తమే ప్రమాణము. ఇంద్రాది దేవతలకొరకు మనము యజ్ఞముల జేయుచున్నాము. పితృదేవతలకొరకు మనము శ్రాద్ధాదుల జేయుచున్నాము. దేవతలకును పితృదేవతలకును మాంసమునందు ప్రీతియని వేదమునందును స్మృతులయందును జెప్పబడియుండుటంబట్టియు, సనుకటి యుగములందు అన్ని వర్ణములవారును మాంసాశనులయి యుండినట్లు అనేక దృష్టాంతము లుండుటంబట్టియు, వేదచోదితమగు యజ్ఞకర్మమునందు పశువిశసనము జరుగుటను మనము యెక్కువగ విమర్శించి, ఆ కారణముచే యజ్ఞమునందనూయయు నిరాదరణమును జూపుట భావ్యము గాదు. ఈ విషయమును విజ్ఞులు చారిత్రక దృష్టితో జూడవలసియున్నది. పూర్వయుగములలో ఇతర దేశములందలి జనులుగూడ దేవతలను మాంసాహుతులతో నారాధించుచుండిరని వారి గ్రంథముల వల్ల మనకు దెలియుచున్నది. అట్టివారి యజ్ఞములందు కంటె మన వేదచోదిత యజ్ఞయాగాదులందు అనేక విధములగు సాంఘిక ఆధ్యాత్మిక నైతిక రాజకీయ వ్యవస్థలు గనుబడుచున్నవని యీ విషయము విమర్శించిన విద్వాంసుల వ్రాతలవల్ల మనకు దెలియుచున్నది. అనాదినుండియు భారతదేశమునందు జరుగుచున్న పలువిధములగు యజ్ఞయాగాదుల విమర్శించి చూచినయెడల భారత విజ్ఞానమునకును, నైతిక ఆధ్యాత్మిక జీవితమునకును, యజ్ఞయాగాదులు పలువిధముల దోడ్పడియుండెనని మనకు సుబోధకమగుచున్నది. ఇట్టి సన్నివేశముల విమర్శించి నిరూపించుటయే ఈ వ్యాసముయొక్క యుద్దేశ్యము.

యజ్ఞమువల్ల వైజ్ఞానికాభివృద్ధి

భూగోళ ఖగోళ శాస్త్రములును గణిత శాస్త్రము, జ్యోతిషశాస్త్రము, వాస్తుశాస్త్రము, పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రము, శారీరశాస్త్రము, మున్నగు అనేకశాస్త్రములు యజ్ఞకర్మకు దోడ్పడవలసి యున్నది. కావున ఆయా శాస్త్రములు అభివృద్ధి జెందుటకు పూర్వయుగములలో శ్రౌతయాగములు మిక్కిలిగ నుపయోగపడి ఆర్యసంఘమహోన్నతికి గారణములైయున్నట్లు మనము అంగీకరింపవలసి యున్నది. ప్రాచీనకాలములో విద్యాభివృద్ధికిగాని శాస్త్రాభివృద్ధికిగాని అవసరములగు వైజ్ఞానిక సమావేశములు జరుపుటకు అవకాశములు లేకుండెను. ఇట్టి పరిస్థితియందు యజ్ఞయాగాదులవల్ల అట్టి వైజ్ఞానిక ప్రయోజనములు గలుగుచుండెడివి యని శ్రీ వాల్మీకి రామాయణమున దశరథుని అశ్వమేధయాగ వర్ణనలోని ఈ క్రింది శ్లోకమువల్ల విశదమగుచున్నది.

"కర్మాంతరే తదా విప్రాః,
హేతువాదాన్ బహూనపి
ప్రాహుస్స్మ వాగ్మినో ధీరాః,
పరస్పర జిగీషయా॥" బాల: 14-17

అనగా, అశ్వమేధయాగమున విరామకాలములందు (*During intervals*), ప్రేక్షకులుగ వచ్చిన విప్రులలో ధీరులును, వాక్పటిమగలవారును నగు తర్కమీమాంసశాస్త్రపండితులు, ఒండొరుల జయింపవలెనను నుత్సాహముతో బహువిధములగు హేతువాదముల జరుపుచుండిరి—

ఇట్లు తర్కవ్యాకరణ మీమాంసాది శాస్త్రముల అభివృద్ధికి పూర్వయుగములనుండియు యజ్ఞయాగాదులు ఎక్కుడు సహకారము జేసియుండినట్లు మన మూహింపవలసియున్నది. పరిపాలనాసౌష్ఠవమును, రాజధర్మముల నిరూపణమును, శత్రురాజుల దాడిని తప్పించి సామ్రాజ్యనిర్వహణము ద్వారా దేశమునందు శాంతి నెలకొల్పుటయు, మున్నగు ప్రయోజనములు రాజసూయము అశ్వమేధము మున్నగు యాగములవల్ల గలుగుచుండెడివి. రాజసూయాశ్వమేధములు ప్రత్యేకముగ మరియొక వ్యాసమునందు విమర్శింపబడును.

చారిత్రక దృష్టితో విమర్శింపవలయును

యజ్ఞమునందలి నైతికభాగముయొక్క ప్రాముఖ్యమును చక్కగ గమనింపక, అనేకమంది యజ్ఞముల నిరసించుచున్నారు. తృణీకరించుచున్నారు. దూషించుచున్నారు. పూర్వయుగమునం దాచరణలోనుండి ఇప్పు డాచరణలో లేని, కొన్ని వ్యవస్థలను మాత్రము విమర్శించియు, నిరసించియు, యజ్ఞకర్మయందుండు సుప్రసిద్ధ నైతికభాగమును గమనింపక త్రోసిబుచ్చుచున్నారు. ఇట్టి ప్రాచీన వ్యవస్థలను చారిత్రక దృష్టితో జూడవలయును. ఆకాలపు సంఘపరిస్థితుల ననుసరించి విమర్శింపవలెను. ఏమి ప్రాచీనములగు సన్నివేశములయందు ఇప్పటి నాగరికతానురంజకములగు భాగములున్నయెడల వాటిని బయల్పరచి మనదేశమునకే గాక ప్రపంచమునందలి అన్ని దేశములవారి వైజ్ఞానికాభివృద్ధికి తోడ్పడుట మన విద్యార్థులకు విధియైయున్నది. వేదమును, అందు ముఖ్యముగ యజ్ఞయాగాదులకు సంబంధించిన భాగములను జదివి, విమర్శించి, గొప్పగ్రంథములు వ్రాసిన, ఫ్రెంచిపండితులును జర్మన్ పండితులు నున్నారు. వార లెట్టిదృష్టితో విశేషవ్యవస్థలను బరీక్షింపుచున్నారో మనము గమనింపవలసి యున్నది.

యజ్ఞమునందలి నైతికభాగము

యజ్ఞపరికరములగు స్రుక్స్రువాదులతోను, అధ్వర్యుడు, హోత, ఉద్గాత, మున్నగు ఋత్విక్కులతోను జేయబడుయజ్ఞము బహిరంగయజ్ఞము. ఈ యజ్ఞమునందు ప్రతిఫలించుచు గోచరించు ఆంతరంగికయజ్ఞము మరియొకటి గలదు. అని యజ్ఞపురుషుడు హెచ్చరిక జేయుచున్నాడు. సోమయాజి నిత్యాగ్నిహోత్రము చేయుటకు ప్రారంభించినంతటనే ఈ క్రింది మన్త్రమును జెప్పుచున్నాడు.

శృతి॥ వాచా త్వా హోత్రా ప్రాణేనో
ద్గాత్రా చక్షుషాధ్వర్యుణా।
మనసా బ్రహ్మణా శ్రోత్రేణాగ్నీధ్రేణ త్వా
పంచభిర్దైవ్యైః ఋత్విగ్భిరుద్ధరామి॥

అర్థము = వాక్కును హోతగాను, ప్రాణమును ఉద్గాతగాను, కనులు అధ్వర్యుడుగాను, మనసు బ్రహ్మగాను; చెవులు అగ్నీధ్రుడుగాను ఇట్లు నా

పంచేన్ద్రియములు నాకు ఋత్విక్కులుగా నెంచుకొని (ఈ గార్హపత్యమునుండి) నీ యగ్నిని నే నుద్ధరించుచున్నాను.

ఇట్లే—"శ్రోత్రస్రుక్ చిత్తమాజ్యం వాగ్వదిః" ఇత్యాది మన్త్రములున్నవి. ఇట్లు జేయబడు యజ్ఞము ఆంతరంగిక యజ్ఞము. ఇదియే మానసికయజ్ఞము. ఇదియె ఆత్మయజ్ఞము. స్రుక్ స్రువాది పరికరములతో జేయబడు బహిరంగ యజ్ఞమునకు ఈ మానసిక యజ్ఞము తోడునీడ (*Counter-part*) గ నుండవలసియుండు నని యజ్ఞేశ్వరుని భావము. దీని వివరము భగవద్గీత యందు దెలుపబడియున్నది.

భగవద్గీత

వేదవిహిత బహిరంగకర్మయజ్ఞమును శ్రీకృష్ణుడు గీతలయందు కఠినమగు నైతికపరీక్షకు గురిజేసియున్నాడు. యజ్ఞసందర్భమున గీతలయందు శ్రీకృష్ణుడుజేసిన యుపదేశము లన్నియు వరుసగా నీ క్రింద వివరించుచున్నాను.

(1) ప్రప్రథమమున, శ్రౌతయజ్ఞమునందు సోమపానముజేసిన పుణ్యాత్ములకు తప్పక పాపములు పోవుననియు వారు స్వర్గము జేరుదురనియు జప్పి, అట్టివారు సంపాదించుకొనియుండు పుణ్యము, కొంత నియమిత పరిమితి గలిగియుండుననియు, అట్టి పుణ్యఫలితము నిశ్శేషమై క్షీణించిన వెంటనే వారు తిరిగి భూలోకమునందు బుట్టి వారి సత్కర్మలవల్ల తిరిగి యుత్తమలోకములకు జేరవలసియుండుననియు జెప్పియున్నారు. యజ్ఞకర్తలకు స్వర్గలోకమునందు శాశ్వత పట్టాలు ఇత్తురనుట భ్రమయే గాని నిజముగాదు.

"త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపాః
యజ్ఞైరిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయన్తే
తే పుణ్యమాసాద్య సురేంద్రలోకం
అశ్నంతి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్
తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం
క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి"
గీత 9—20

(2) పైన వివరించిన బహిర్గత కర్మయజ్ఞమువల్ల కష్టమునకు దగిన ఫలితము లేదని మనము దలతుమేమో యని యూహించి, శ్రౌతయజ్ఞముకంటె సులభసాధ్యములగు మరికొన్ని యజ్ఞములున్నవని భగవంతుడు జెప్పుచున్నాడు.

"ద్రవ్యయజ్ఞాః తపోయజ్ఞాః
యోగయజ్ఞాః తథాపరే
స్వాధ్యాయ జ్ఞాన యజ్ఞాశ్చ
యతయః సంశితవ్రతాః
ఏవం బహువిధా యజ్ఞాః
వితతా బ్రహ్మణోముఖే 4-(28-32)

(3) ఇట్లు బహువిధములగు యజ్ఞము లున్నవని జెప్పి, ఇట్టి అన్నివిధములగు యజ్ఞములలో జ్ఞానయజ్ఞము శ్రేష్ఠమైనది అని జెప్పియున్నాడు, గాని గాని పశుయజ్ఞము శ్రేష్ఠమైనదని జెప్పియుండలేదు.

"శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞాత్
జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప" 4—33

(4) తన విభూతులు జెప్పు 10 వ అధ్యాయము నందు "యజ్ఞములలో జపయజ్ఞము నేను" అని జెప్పియున్నాడు, గాని ఇక్కడను కర్మయజ్ఞమునకు తన ఓటు నిచ్చినవాడు గాడు.

"యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోస్మి" 10—25

(5) కర్మయజ్ఞమునందలి నైతికవిమర్శ ఇంకను గమనించి భగవంతుడు దైవాసుర సంపద్విభాగ యోగమునందు కొన్ని యజ్ఞములు నామమాత్ర యజ్ఞములని జెప్పియున్నాడు. అట్టి యజ్ఞములు తాంత్రిక యజ్ఞములనియు నాటకయజ్ఞములనియు శ్రీకృష్ణుని యభిప్రాయము. అట్టి యజ్ఞము లెట్టివి యన-స్వోత్కర్షకొరకును, డంభముకొరకును, ఆడంబరముకొరకును, ప్రదర్శనముకొరకును, జేయబడు యజ్ఞములు. ఇట్టి యజ్ఞములు జేయువారు ధనమాన మదాన్వితులు. వారు విధిని లక్ష్యపెట్టక విధి విరుద్ధముగ యజ్ఞములు జేయుదురు. ఇట్టి యజ్ఞములు అసుర యజ్ఞములు.

"ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధాః
ధనమాన మదాన్వితాః
యజన్తే నామ యజ్ఞైస్తే
దంభేనావిధి పూర్వకం" 16—17

(6) ఇట్టి యజ్ఞవిమర్శతో శ్రీకృష్ణు డింకను తృప్తిజెందక, యజ్ఞములను సాత్వికయజ్ఞములు రాజస యజ్ఞములు, తామసయజ్ఞములు అని మూడువిధములు జేసియున్నాడు. ఫలాపేక్షరహితముగ విధిమాత్రము దృష్టియందు నిలిపి జేయబడు యజ్ఞములు సాత్విక యజ్ఞములు. ఫలాపేక్షతో గూడుకొనినట్టియు, డంభ

సును ఆడంబరమును ప్రదర్శించుటకొరకును జేయబడు యజ్ఞములు రాజసయజ్ఞములు. శాస్త్రవిధిని నిరసించి, అన్నదాన లోపముగను, మన్త్రలోపముగను, దక్షిణ లోపముగను, శ్రద్ధలోపముగను జేయబడు యజ్ఞములు తామసయజ్ఞములు.

"అఫలాకాంక్షిభి ర్యజ్ఞో విధిదృష్టో యఇజ్యతే
యష్టవ్య మేవేతి మనః సమాధాయస సాత్వికః"
"అభిసంధాయ తు ఫలందంబార్థ మపి చైవ యత్
ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠ తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసం"
"విధిహీన మసృష్టాన్నం మన్త్రహీన మదక్షిణం
శ్రద్ధా విరహితం యజ్ఞంతామసం పరిచక్షతే"
17—(11, 12, 13)

(7) భగవద్గీతయందు అన్ని యోగములు సంపూర్ణముగ నర్జునున కుపదేశించి భగవంతుడు అంత్యవాక్యమునందు జ్ఞానయజ్ఞమును దృఢపఱచియున్నాడు.

"అధ్యేష్యతే చ య ఇమం
ధర్మ్యం సంవాద మావయోః
జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహ
మిష్టస్స్యా మితి మే మతిః" 18—70

(8) గీతయందు శ్రీకృష్ణుడు యజ్ఞములపట్ల ఇంత గూరము నైతికవిమర్శజేసియుండియు శ్రౌత యజ్ఞమునందు నిరసనజూపియుండలేదు. అట్టియజ్ఞముల జేయవలదని చెప్పియుండలేదు. అట్టి యజ్ఞములవల్ల ఫలితములేదని చెప్పియుండలేదు. తాను గీతలయందు నిర్ణయించిన నిష్కామకర్మసూత్రము యజ్ఞములకు కూడ అన్వయించుమని నొక్కివక్కాణించియున్నాడు. దైవసంపదరూపమను నైతికదృష్టితోను శ్రద్ధతోను సాత్వికప్రవృత్తి గలిగి యజ్ఞముల జేయవలయునని హెచ్చరిక జేసియున్నాడు. మఱియు యజ్ఞము దానము తపస్సు అను నీ మూడు కర్మలు త్యజించరాదనియు ఈ కర్మలు మానవుని జీవితమును పావనము జేయగలవనియు భగవంతుడు కడపట అధ్యాయమునందు గీతలయొక్క సంగ్రహోపన్యాసము చెప్పియున్నాడు.

"యజ్ఞ దాన తపః కర్మ
న త్యాజ్యం కార్య మేవ తత్
యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ
పావనాని మనీషిణాం 18—5

అన్ని విధములగు కర్మములందుకంటె శ్రౌత యజ్ఞము విధ్యుక్తముగ జేయుటయందు యెక్కువ *disciplinary value* యున్నదని పై శ్లోకమువల్ల దేటపడుచున్నది. ప్రజలను మోసపుచ్చి ఆత్మవంచన జేసికొను యజ్ఞములు ప్రయోజనరహితములని గీతమన కుపదేశించుచున్నది. ఇవియే అసురయజ్ఞములు.

అసురుల పుట్టుక

రావణాదులు అసురులు. వారును యజ్ఞముల జేసిరి. వారుజేసిన యజ్ఞములు గీత 16 వ అధ్యాయమునందు జెప్పిన నామమాత్ర యజ్ఞములును 17 వ అధ్యాయమునందు జెప్పిన రాజసతామస యజ్ఞములునై యున్నవి. ఇట్టి యజ్ఞముల విమర్శకుపూర్వము అసురులను వారియొక్క పుట్టుక యెట్టిదో కొంత విచారింపవలసియున్నది.

కశ్యపప్రజాపతికి దితి యను నొక భార్యయుండెను. కశ్యపప్రజాపతి అహితాగ్ని. ఒకనాటి సాయంసమయమున కశ్యపుడు అగ్నిహోత్రాదికము జరుపుకొనుచున్న సమయమున అతని భార్య యగు దితి కడురయమున నాతని సమీపించి హోమానికముల నిల్పివచ్చి తన కోర్కె దీర్పుమని కోరెను. భర్త యెంత జెప్పినను నామె వినియుండలేదు.

"తరుణీ యొక్క ముహూర్త ముండుము,
మిది సంధ్యాకాల, మిక్కాలమం
దిరయక భూతగణావృతుం
డగుచు గామారాతి యిచ్చున్ వృషే
శ్వరయానంబున సంచరించుట
నభావ్యంబయ్యె నీ యుగ్రకే
ళి రమింపంగ నిషిద్ధకర్మమను,
నేలా ధర్మముల్ ద్రోచగన్."
—ఆంధ్రభాగవతం - 3 వ స్కంధం

దితికి ఇందువల్ల హిరణ్యకశిపుడు హిరణ్యాక్షుడను లోకకంటకులగు నిద్దరు కుమార్లు గల్గిరి.

రావణాసురుని పుట్టుకగూడ యిట్టిదియే. రావణుడు విశ్రవసువుయొక్క కుమారుడు. విశ్రవసువు పులస్త్యబ్రహ్మ కుమారుడు. సుమాలియను రాక్షసుని కుమార్తెయగు కేకసియను నామెను విశ్రవసువు వివాహమాడెను. ఆమెయు సంధ్యాకాలమందు భర్తను గూడగా రావణుడు బుట్టియుండెను.

"దారుణాయాస్తు వేళాయా -
మాగతాసి సుమధ్యమే
అతస్తే దారుణౌ పుత్రౌ -
రాక్షసౌ సంభవిష్యతః."
—అధ్యాత్మ. ఉ. కాం. 1 సర్గ

రావణుడు పులస్త్యబ్రహ్మవంశమున బుట్టిన బ్రాహ్మణోత్తముడు. విద్వాంసుడు. వేదాధ్యయన పరుడు. మహాతపస్వి. అనేక యజ్ఞయాగాదులు చేసిన యాహితాగ్ని. వీనిగురించి వాల్మీకి ఇట్లు చెప్పియున్నాడు.

"ఏషోహితాగ్నిశ్చ మహాతపాశ్చ
వేదాంతగః కర్మసు చాగ్ర్యవీర్యః"
—యుద్ధ. (112 - 23)

లంకయందలి రాక్షసులును వేదవేదాంగ సంపన్నులును అనేక క్రతువులు చేసిన ఆహితాగ్నులని హనుమంతుడు చెప్పియున్నాడు.

"షడంగ వేదవిదుషాం
క్రతుప్రవర యాజినాం
శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ
విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసాం"
—సుందర. 6-12

నైతిక వైపరీత్యము

మానవుని యొక్క నైతిక చరిత్రయందు రావణాది అసురుల జీవితము ఒక క్లిష్టమైన ఘట్టమై యున్నది. సత్కార్యాచరణమును అవినీతి జీవనమును పరస్పర విరుద్ధములుగదా? రావణాది అసురుల జీవితములయందు ఇట్టి పరస్పరవిరుద్ధ మనోభావములు కడు స్నేహముతో నెలగుచుండుటకు కారణమేమి? లంకయందు తిరిగి రాక్షసుల స్థితిగతుల బరీక్షించిన హనుమంతునకిగూడ నిట్టి శంకయే దోచు. ఆ శంకను హనుమంతు డిట్లు సవరించుకొనియున్నాడు.

"అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ
రాక్షసానాం గృహే గృహే
దయా సత్యంచ శౌచంచ
రాక్షసానాం న విద్యతే."
—సుందర. 8-17

రాక్షసుల ఇండ్లయందు అగ్నిహోత్రములు వేదములు విలసిల్లియున్నవి. కాని దయా సత్య శౌచములు రాక్షసులయందు గానరావు అని హనుమంతుడు జెప్పియున్నాడు. మానవుని నిజమైన నైతిక జీవనమునకును నిశ్చలమగు సాత్విక ప్రవృత్తికిని అవినాభావసంబంధముండి తీరవలెను. అట్లుగాక బహిరంగముగ సకల విద్యలయందు పాండిత్యమును సదాచార సత్కార్యానుష్ఠానచిహ్నములును ప్రదర్శించుచు, అంతరంగమున అవినీతిపరులై రజస్తమో గుణములు గలవారు సృష్ట్యాదినుండియు నేటివరకు అనుదినమును మనకు గన్పట్టుచున్నారు. ఇట్టివారల వృత్తియే (*Ethical Paradox*) నైతిక వైపరీత్యమై యున్నది. వేదాంత ఉపన్యాసములు గాని రాజశాసనములు గాని ఇట్టి వ్యవస్థను నివారింపజాలవు. ఇట్టి వ్యక్తులను గీతయందు భగవంతుడు మిథ్యాచారులు (*Hypocrites*) అని చెప్పియున్నాడు.

"కర్మేంద్రియాణి సంయమ్య
య ఆస్తే మనసా స్మరన్
ఇంద్రియార్థాన్ విమూఢాత్మా
మిథ్యాచార స్స ఉచ్యతే" —గీత 3-6

అసురుల యజ్ఞములకు శ్రుతిప్రమాణము

శ్రుతి:—"సహవై దేవానాం చాసురాణాంచ యజ్ఞౌ ప్రతతావాస్తాం
వయగ్ం స్వర్గంలోక మేష్యామో వయ మేష్యామ
ఇతి తేఽసురాస్సన్నహ్య సహైవ చరన్
బ్రహ్మచర్యేణ తపసైవ దేవాః తేఽసురాః
అముహ్యన్ తేన స్వర్గం లోకమాయన్
ప్రసృతేనవై యజ్ఞేన దేవాః స్వర్గంలోక మాయన్
అప్రసృతే నాసురాన్ పరాభావయన్."

అర్థము:—"దేవలు లోక యజ్ఞము చేసిరి. అసురులు మరియొక యజ్ఞము చేసిరి. మీరెందులకీ యజ్ఞము చేయుచున్నారు" అని యొకానొకడు దేవతల నడిగెను. "మేము స్వర్గప్రాప్తికొరకు యజ్ఞము జేయుచున్నాము" అని దేవతలు బదులు జెప్పిరి. అట్లే మరియొకడు అసురులవద్దకు బోయి "మీ రెందులకీ యజ్ఞమును జేయుచున్నారు" అని యడిగెను. వారును "మేము స్వర్గప్రాప్తికొరకీ యజ్ఞమును జేయుచున్నాము" అని బదులు జెప్పిరి. అసురులు సాహసముతోను దంభముతోను యజ్ఞము జేసినందున వారు మోహముజెందినవారై స్వర్గమును జేరలేక పోయిరి. దేవతలు బ్రహ్మచర్యముచేతను తపస్సుచేతను

చి తత్ప్రవృత్తిని బలపరచుకొని యజ్ఞమును జేసియున్నం దున వారు స్వర్గలోకమును జేరిరి. పై విధముగా అసురులు పరాభవము బొందిరి."

ఈ శ్రుతి గీతలయందు జెప్పబడియుండు నామ మాత్ర యజ్ఞములకును, రాజస, తామస, యజ్ఞముల కును సుబోధకముగ వివరణమైయున్నది.

రావణాసురుడు యెన్ని యజ్ఞములు చేసినను బ్రహ్మచర్యము పాటింపజాలనందున శ్రీరాముల నెదుర్కొని గెలువలేకపోయెను. రావణాసురుని కుమారుడగు ఇంద్రజిత్తు శ్రీరాములమీదికి మూడు మార్లు యుద్ధమునకు వెళ్ళియుండెను. ప్రతిమారును నొక యజ్ఞముజేసి బయల్వెడలెను. అతని యజ్ఞము యొక్క ప్రభావముచేత వేదికలోనుండి అగ్నిహోత్రుడు లేచి ఇంద్రజిత్తు ఇచ్చిన హవిస్సులను చేతు లతో స్వయముగ సంగ్రహించుకొనియుండెను ఇట్లు ముమ్మారును జరిగియుండెను.

"జుహోవ రాక్షసశ్రేష్ఠో మన్త్రివద్విధివ త్తదా।
భాగస్యకృష్ణవర్త్మస్యగశేం జగ్రాహ జీవతః॥
హవిః తత్ప్రతిజగ్రాహ పావకః స్వయముత్థితః॥"
యుద్ధ: 73-16

ఇంద్రజిత్తు దుష్కార్యములకొరకై యజ్ఞము చేసెను. అతనియందు రాజస తామస గుణములు ప్రకోపించియుండెను. పావకుడు స్వయముగా దర్శన మిచ్చి తన హవిస్సు స్వీకరించినందుకు పట్టరాని గర్వము నొందియుండి యుద్ధమునకు వెళ్ళియుండెను. ఇంద్రజిత్తు యజ్ఞము రాజసతామసయజ్ఞమై, యాతని మరణమునకు కారణమయ్యెండెను.

బ్రహ్మరాక్షసులు

శ్రౌతయజ్ఞమును కడుశ్రద్ధతోను భక్తితోను భయముతోను జేయవలెను. "శ్రద్ధావిరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే" అన్నారు. యజ్ఞమునందు స్వల్ప లోపములకును గొప్పలోపములకును గూడ ప్రాయశ్చిత్తములు విధింపబడియున్నవి. హోమము చేసిన యన్నముగాని తండులములుగాని సంపూర్ణ ముగ హుతముగాక నిలిచియుండుట యొక లోపము. హోమద్రవ్యము స్థానమునుంచి దొరలి క్రిందికి జారి పోవుట మరియొక లోపము. ఇట్టి స్వల్పలోపము లకు ప్రాయశ్చిత్తములు విధింపబడియున్నవి. దశ

రథుడు జేసిన అశ్వమేధయాగమునందు ఇట్టి స్వల్ప లోపములు జరిగియుండలేదని వాల్మీకి రామాయణము నందు చెప్పబడియున్నది.

"నచాహుతి మభూ త్తత్ర స్ఖలితం వాపి కించన॥"
బాల: 14-8

దశరథుని యాగమందు అహుతముగాని స్ఖలితముగాని జరిగియుండలేదట. ఇట్టి స్వల్పలోపములు లేవన్న, గొప్పలోపములు అసలేలేవని యర్థము. యజ్ఞముచేసినవాడు దశరథుడు. యజ్ఞము చేయించిన వాడు వశిష్ఠుడు. ఉభయులు శ్రద్ధాళువులుగనుక నట్టిలోపములు జరుగకుండ యజ్ఞము నిర్వహించిరి. నిర్విఘ్నముగ యజ్ఞము జరిగియుండెను.

విశ్వామిత్రుడు జేసిన యజ్ఞములు రాజసయజ్ఞ ములు. అట్టి రాజసయజ్ఞములందు శ్రద్ధ తక్కువగనుక ఇట్టి స్వల్పలోపముల కవకాశముండెను. అట్టి స్వల్ప లోపములు సామాన్యులు గని పెట్టజాలరు. విద్వాంసు లగు బ్రహ్మరాక్షసులు కాచియుండి ఇట్టి ఛిద్రములు గనిపెట్టి రక్తవర్షములు గురిపించియుండిరి. ఇట్టి విఘ్నములు జరిగినందున యజ్ఞము నాశనమగుచున్నది. యజ్ఞకర్తయు నశించుచున్నాడు.

"ఛిద్రం హి మృగయన్తేత్ర
విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః।
నిహతస్య చ యజ్ఞస్య
సద్యః కర్తా వినశ్యతి॥"
బాల: 8.17.

ఈ శ్లోకమునందు చెప్పబడిన బ్రహ్మరాక్షసు లెవ్వరు? శ్రీమద్రామాయణవ్యాఖ్యానకారు లిట్లు బ్రహ్మరాక్షసశబ్దమునకు నిర్వచనము చెప్పి యున్నారు. "అకృతప్రాయశ్చిత్తాః, అప్రతిగ్రాహ్య ప్రతిగ్రహాః, అయాజ్యయాజనాః, ఇత్యాది పాపైః రాక్షసత్వం ప్రాప్తాః బ్రాహ్మణాః." అనగా "ప్రాయశ్చిత్తము చేయవలసినచోట్ల చేయించనివారు, దానము పట్టరానిచోట్ల దానములు పట్టినవారు, యాజ్ఞి కము చేయించరానిచోట్ల చేయించినవారు, ఇట్టి బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మరాక్షసు లయ్యెదరు."

రాజసతామస యజ్ఞములందు బ్రహ్మరాక్షసులు రక్తవర్షము గురిపించినారుగాని, సాత్త్వికయజ్ఞయలం దట్లు జేయజాలరు. కనుక నే దశరథునియాగము నిర్విఘ్నముగ జరిగినది.

పరమావధి, జ్ఞానయజ్ఞము

శ్రౌతయజ్ఞముల జేయునారు పైవిధమగు ప్రమాదములు జరుగునేమో యను భయముతో యజ్ఞములు చేయవలెను. భయముండిన శ్రద్ధాభక్తులు వెనువెంటనే వచ్చును. కలియుగమునందు భక్తి, శ్రద్ధలు తక్కువగ నుండునని గుర్తెరిగియుండి భగవంతుడు గీతలయందు బహువిధములగు యజ్ఞము లున్నవనియు, ఇట్టి యజ్ఞములు శ్రౌతయజ్ఞములకంటె తీసిపోవనియు, అన్ని యజ్ఞములలో జ్ఞానయజ్ఞము శ్రేష్ఠమనియు ఉపదేశించియున్నాడు. గీతలయందు చెప్పిన ఇతర యజ్ఞములు ద్రవ్యయజ్ఞములు, తపోయజ్ఞములు, యోగయజ్ఞములు, స్వాధ్యాయయజ్ఞములు, జ్ఞానయజ్ఞములు. ఈ అయిదు రకములగు యజ్ఞములు ఉదాహరణముకొరకు చెప్పియున్నాడుగాని ఇటువంటి యజ్ఞములు బహువిధములైయున్నవనియు, ఇవన్నియు బ్రహ్మముఖమునుండియో అనగా వేదమునుండియో వెలువడినవనియు భగవంతుడే చెప్పియున్నాడు. ఇట్లు చెప్పినందున యజ్ఞశబ్దముయొక్క నిర్వచనము కడు విశాలమై ఇప్పుడు జరుగుచుండు రామయజ్ఞము మున్నగు భక్తియజ్ఞములకును, గాంధిమహాత్ముని సత్యాగ్రహయజ్ఞము మున్నగు రాజకీయయజ్ఞములకును గూడ నన్వయించుటకు అవకాశములున్నవి. ఎట్టి యజ్ఞమైన, స్వసుఖాపేక్షరహితమై త్యాగయుక్తమై సాత్త్విక ప్రవృత్తితోను ఆధ్యాత్మిక దృష్టితోను జరుపబడిన యజ్ఞమే గీతలయందు ప్రతిపాదింపబడిన యజ్ఞమగును, గాని లౌకికఫలితములకొరకు తాత్కాలికముగ గనబడుచు త్యాగముతో గూడిన యజ్ఞము, యజ్ఞముయొక్క పరమావధియగు జ్ఞానయజ్ఞము గానేరదు.

"ఏవం బహువిధా యజ్ఞాః
వితతా బ్రహ్మణో ముఖే
కర్మజాన్ విద్ధి తాన్ సర్వాన్
ఏవం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే॥" 4-32.

శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞాత్
జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప॥ 4-33.

యజ్ఞేశ్వరుడు విష్ణువు

యజ్ఞములవల్ల నైతిక, సాంఘిక రాజకీయ ప్రయోజనము లున్నవియని పైన జెప్పియున్నాము. యజ్ఞముయొక్క పరమావధి జ్ఞానయజ్ఞమనిగూడ జెప్పియున్నాము. కావున యజ్ఞమునందు పారలౌకికమగు ఆధ్యాత్మికస్థితియే ముఖ్యమని తేర్పడుచున్నది. ఇట్టి సందర్భమునందు యజ్ఞాధిపతి, యజ్ఞేశ్వరుడు అను దైవము ఎవరు? అను ప్రశ్న రావచ్చును. అట్టి దైవము మహావిష్ణువు. సర్వవ్యాపియని చెప్పుటకు ప్రబలమైన ప్రమాణములున్నవి.

1. శృతి:—యజ్ఞో వై విష్ణుః యజ్ఞ ఏనాన్ తతః ప్రతితిష్ఠతి విష్ణవే స్వాహా, యజ్ఞాయ స్వాహా,

2. భగవద్గీత:— అహంహి సర్వయజ్ఞానాం
భోక్తాచ ప్రభురేవ చ।
అహం క్రతు రహం యజ్ఞః
స్వధాహ మహ మౌషధం।
మన్త్రోఽహం అహ మేవాజ్యం
అహ మగ్ని రహం హుతం॥

3. భాగవతం—ఏకాదశస్కంధం 3 వ అధ్యాయం: శ్లో 5 "విష్ణుః స్థితౌ క్రతుపతిః ద్విజధర్మసేతుః"॥

(4) విష్ణు సహస్ర నామస్తోత్రం:—[శ్లోక సంఖ్యలతో]

1 విశ్వం విష్ణుర్వషట్కారః
47 మహాతపా మహామఖః
48 అనంతహుతభుగ్భోక్తా
54 సోమపో ఽమృతపః
72 మహాక్రతు మహాయజ్వా మహాయజ్ఞో మహాహవిః

104 యజ్ఞో యజ్ఞపతిర్యజ్వా యజ్ఞాంగో యజ్ఞవాహనః

105 యజ్ఞభృత్, యజ్ఞకృత్, యజ్ఞీ, యజ్ఞభుక్, యజ్ఞసాధనః

యజ్ఞాంతకృత్, యజ్ఞగుహ్యం..........ఇత్యాది ప్రమాణములవల్ల యజ్ఞమనునది ఎట్టి యజ్ఞమైనను గీతలయం దుపపాదింపబడిన పరీక్షకు లోబడియున్నయెడల, అట్టి యజ్ఞము మహావిష్ణుస్వరూపము యైయుండునది. ఇట్టిది సగుణోపాసనము, కేవల జ్ఞానయజ్ఞము నిర్గుణోపాసనము.

ఇవాన్ ఇలియిచ్ మృతి

మూలం అనువాదం

లియో టాల్‌స్టాయ్ — శ్రీ పి. గణపతిశాస్త్రి

[గత సంచిక తరువాయి]

4

ఆ కుటుంబంలో అందరూ బాగా ఆరోగ్యంగా ఉన్నారు. ఇలియిచ్‌కి అప్పుడప్పుడు నోరు కొంచెం చేదుగా ఉన్నట్లుండేది; ఎడమ పార్శ్వంలో ఏదో కొంచెం నొప్పిగా ఉండేది. అంతమాత్రంచేత అతనికి జబ్బు చేసిందని చెప్పలేము.

అయితే ఈ నొప్పి కొంచెం ఎక్కువయింది. అది అంతగా బాధపెట్టేది కాదు గాని, ఆ పార్శ్వం అంతా పట్టి వేసినట్లుండేది. దీనితో అతనికి చిరాకు ప్రారంభమయింది. క్రమ క్రమంగా అది శ్రుతి మించిపోయింది. ఇటీవల కుటుంబంలో అన్యోన్యత ఏర్పడ్డా — ఇలియిచ్‌లో బయలుదేరిన విసుగుదలవల్ల — దానికి విఘాతం కలిగింది. క్రమంగా దంపతులిద్దరి మధ్య తగాదాలెక్కువయ్యాయి; ఆ పూర్వపు సౌభాగ్యాలన్నీ అంతరించిపోయాయి; ఇక సామాన్య సాంసారిక మర్యాద దక్కడం కూడా కరువై పోయింది. ఆ యిద్దరు చీటికీ మాటికీ దెబ్బలాడుతూండేవారు. ప్రశాంతంగా ఉండటం బాగా అరుదైపోయింది. ఇప్పుడే ప్రస్తావన వచ్చినా చివరికది చిలికి చిలికి గాలివాన కావలసిందే. ఇలియిచ్‌తో వేగడం చాలా కష్టంగా ఉందనడానికిప్పుడు [illegible] కెన్నో దాఖలాలు కనిపించాయి. ఉన్న దానికి పదికలిపించి చెప్పడం ఆమె కొక అలవాటు. అందుచేత [illegible] ఆయన కెప్పుడూ అలవాటే అనీ, నా ఓరిమివల్లనే ఈ ఇరవై ఏళ్లు, ఈ కాపురం ఇంకా ఈడ్చుకువచ్చాననీ, చెబుతూ ఉండేది. ఈ మధ్యన ఇలియిచ్చే ఈ తగాదాలు లేవదీస్తున్నమాట నిజమే. అవి [illegible] భోజనాలవేళ — అందులోనూ అతను [illegible] తాగే సమయంలో — ప్రారంభమయ్యేవి. అప్పుడతను — ఫలహారం పళ్లెం అంచు విరిగిపోయిందనో, వంటకాలు బాగా లేవనో, కుర్రవాడు బల్లమీద మోచెయ్యి మోపాడనో, పిల్లకి తల తిన్నగా దువ్వలేదనో — ఏదో ఒకటి అంటూండేవాడు. వీటికన్నింటికి [illegible] కారణమని అస్తమానము ధుమ ధుమలాడేవాడు. మొదట్లో ఆమె ఆమె అతనన్నమాటలన్నీ తిరిగి అప్పజెపుతూండేది. ఒకటి రెండుసార్లతను మరీ మండిపడ్డాడు. అయితే ఆతర్వాత తరవాత ఆమె అది ఒంట్లో బాగుండకపోవడం వల్లను, నాలుగు ముద్దలు లోపలికి వెళ్లడం వల్లను బయలుదేరే కోపమని గ్రహించుకుని, భోజనం అయ్యేదాకా దేనికీ సమాధానం చెప్పకుండా మాట్లాడకూరుకునేది. ఈ విధంగా ఓరిమి వహించి ఉండడం ఎంతో ఎన్నదగ్గ సుగుణం అని లోలోపల మురిసిపోయేది. ఈ మొహం చెందుకోసం ఈయనకు మొదటినించీ ఉన్నదే అనీ, దీనివల్ల బతుకంతా ఒక [illegible] తయారయిందనీ ఒక నిశ్చయానికి వచ్చేసింది. ఇందుచేత తన మీద తానే జాలిపడడం ప్రారంభించింది. ఇలాగ జాలిపడుతూన్నకొద్దీ ఆమె కతనిమీద ఉండే అక్కసు పెరిగిపోతూండేది. చివరికతను చచ్చిపోతే ఈ శని విరగడైపోతుందని అనుకునేది. అయితే తీరా అతను చచ్చిపోతే ఆ జీతంరాళ్లు ముట్టవుకనక చచ్చిపోకూడదనీ అనిపించేది. అందువల్ల అతనిమీద మరింత ఉక్రోషం పెరిగేది. ఈ విధంగా అతను చచ్చిపోయినా తన కష్టాలు గట్టెక్కకపోవడంవల్ల తనంతటి దౌర్భాగ్యురాలింకెవరు ఉండరని లోలోపల కుమిలిపోతూ ఉండేది. ఇది పైకి కనబడకుండా గుంభనగా కనిపించేదిగాని, ఈ గుంభన చూసినప్పుడల్లా అతను అట్టుడికిపోయినట్లు మరీమరీ మండిపడేవాడు.

ఒకసారి ఆ యిద్దరికీ పెద్ద తగాదా వచ్చింది. ఇందులో తప్పంతా ఇలియిచ్‌దే. అందుచేత అతను, కోపం వచ్చినప్పుడు తనకు ఒళ్ళు, పైన తెలియక

పోవడం తప్పకుండా నిజమేననీ, ఆరోగ్యం తిన్నగా ఉంచకపోవడమే దీనికి కారణమనీ సమాధానం చెప్పాడు. ఆపైన ఆమె ఆరోగ్యం తిన్నగా ఉంచకపోతే అశ్రద్ధ చెయ్యకూడదనీ, వెంటనే ఒక పెద్ద డాక్టర్ని ఎవరికైనా చూపవలిసిందనీ పట్టుపట్టింది.

ఇలియిచ్ డాక్టరు దగ్గిరికి వెళ్ళాడు. అది అంతా అతననుకున్నట్లే జరిగింది. అది ఎప్పుడు అల్లాగే జరుగుతూంటుంది. సరే, సామాన్యంగా జరిగేటట్లే పడిగాపులు పడి కూర్చోడము, డాక్టరెక్కడి నుంచో ఊడిపడ్డట్లు మాట్లాడడము మొదలైన తతంగం అంతా అతనికి కొట్టినపిండే. అంతా అతను కోర్టులో వ్యవహరించినట్లుగానే ఉంది. ఆ డాక్టరు మొట్టమొదటగా ఆతని రోగాన్ని గురించి కొంచెం చూచాయగా అడిగి, అతను చెప్పేదంతా ఆలకించాడు. ఆపైన అతను అడిగిన ప్రశ్నలు, ఇతను చెప్పిన సమాధానాలు, అన్నీ సామాన్యంగా అందరికీ బాగా అలవాటే. నిజానికి ప్రశ్నలన్నీ అనవసరమే. ఇక ఆ డాక్టరు ఆర్భాటం అంతా చూస్తే—ఇదంతా నాకు వదిలిపెడితే ఆ గొడవంతా నేను చూసుకుంటానయ్యా! నీ రోగం నాకు క్షుణ్ణంగా తెలిసిపోయిందిలే. ఇలాంటివి లక్ష కేసులు కుదిర్చాను!—అన్నట్టుంది. అదంతా అచ్చంగా కోర్టులో నడిచినట్టుగానే నడిచిపోయింది. ఇలియిచ్ తన ఎదురుగా నిలబడ్డ ముద్దాయీలందరి యెడల అలాగే వ్యవహరించాడు. ఇప్పుడా డాక్టరతన్ని అచ్చంగా అల్లాగే చూశాడు.

"భలానా లక్షణాలనిబట్టి చూస్తే ఇది భలానా రోగమైనట్టు కనబడుతున్నదనీ, అయితే మళ్ళీ భలానావిధంగా పరీక్షచేసిచూసి అది ఋజువు కాకపోతే మళ్ళీ అది భలానా రోగమేమోనని అనుకోవాలనీ, మళ్ళీ దానికికూడా భలానావిధంగా ఋజువు కావాలనీ, అయితే అది జరిగేటప్పటికి కేసేదో తేలిపోతుందనీ" ఆ డాక్టరేదేదో చెప్పుకుపోయాడు. "ఈవ్యాధి అపాయకరమైనదా? కాదా?" అన్నదే ఇలియిచ్ తెలుసుకోవాలనుకున్న ముఖ్య విషయం. అయితే డాక్టరిది అనవసరమైన విషయమని కొట్టి పారవేశాడు. అసలతనీ గొడవే పట్టించుకోలేదు. ఆ డాక్టరు దృష్టిలో ఇది మూత్రకోశపు జబ్బా? లేక ఎపెండిసైటిస్సా? అన్నదే అతి ముఖ్యమైన విషయం. ఇలియిచ్ చావుబతుకుల సంగతి కాదిప్పుడు తేలవలసింది! అసలిది ఎపెండిసైటిస్సా? కాదా? అన్నదే తేలాలి! మొట్ట మొదటగా ఆ డాక్టరిది ఎపెండిసైటిస్సని అన్నాడుగాని, మూత్రపరీక్ష జరిగినతరవాత కొత్తవిశేషాలేమైనా బయటపడితే మళ్ళీ ఈ అభిప్రాయం మార్చుకోవాలని చెప్పాడు. ఇలియిచ్ కీ పరిశీలన అద్భుతంగా ఉన్నట్టు కనబడింది! కోర్టులో ఉన్నప్పుడు అతను అనేకవేలసార్లు ఇల్లాంటి నిర్ణయాలు చేశాడు. ఆ డాక్టరు కళ్లద్దాలపైనించి చూస్తూ హుందాగా ఆడుతూ పాడుతూన్నట్టే, ఆవిషయం అంతా, అత్యద్భుతంగా తేల్చి పారేశాడు. అతను చెప్పిన దానిబట్టి తన ఆరోగ్యపరిస్థితి అధ్వాన్నంగా ఉన్నదని ఇలియిచ్ ఊహించుకున్నాడు. ఆ డాక్టరు, అక్కడ ఉన్నవాళ్ళు, ఆ విషయం అంతగా పట్టించుకోలేదు ఇదంతా తలుచుకుంటూ ఇలియిచ్ లోలోపల బాగా బాధపడి, తన విషయంలో చాలా జాలిపడ్డాడు. ఇలాంటి అతి ముఖ్యమైన విషయంమీద ఆ డాక్టరు చూపించిన వైఖరివల్ల అతనికి ఒళ్ళు తెలియనికోపం వచ్చింది.

అయితే అతనే విషయాలేవీ పైకి వెల్లడించలేదు. లేచి నిలబడి, ఫీజు బల్లమీద పెట్టి, ఒక నిట్టూర్పువిడిచి ఇలా అన్నాడు.

"మేము జబ్బుమనుషులం. ఏవో అసందర్భంగా ప్రశ్నలడుగుతూంటాము.—ఒక విషయం చెప్పండి! మొత్తంమీద ఇదేమన్నా ప్రాణాపాయమైన జబ్బా? లేక సామాన్యమైనదేనా?"

ఆ డాక్టరు కళ్ళద్దాలపైనించి అతి తీవ్రంగా చూశాడు. అదైనా ఒంటికంటి చూపే! "ఖైదీ! మేము వేసిన ప్రశ్నలకు సరిగ్గా సమాధానా లివ్వకపోతే నిన్ను కోర్టులోనించి పంపించివేస్తాము." అనే తీవి ఆ కనుచూపులో సాక్షాత్కరించింది! ఆ పిమ్మట డాక్టరు "చెప్పవలసిందంతా నే నింతకు పూర్వమే చెప్పివేశాను. అయితే కొత్తగా పరీక్షచేసిన తరవాత ఇంకా కొన్ని విశేషాలేమైనా బయటపడవచ్చును." అన్నాడు.

అటుపిమ్మట ఇలియిచ్ మెల్లిమెల్లిగా ఇవతలికి వచ్చి, ఆదరాబాదరాగా స్లెడ్జిబండిలో కూర్చుని

ఇంటికి వెళ్లిపోయాడు. ఇంటికి వెళ్ళేదారిలో ఆ డాక్టరన్న మాటలు, అయోమయంగా అతను ప్రయోగించిన ఆ వైద్యశాస్త్రపదాలు మొదలైనవాటి కన్నిటికీ అర్థ మేమైఉంటుందా? అని మథనపడ్డాడు. "పరిస్థితి పాడుగా ఉందా? లేకపోతే మరీ ప్రాణాపాయకరంగా పరిణమించిందా? లేక ప్రస్తుతానికి భయపడవలసిన అవసర మేమీ లేదా?" అని ఈ విధంగా అతని ఆలోచనాపరంపర సాగిపోయింది. ఆ డాక్టరు చెప్పినవన్నీ జాగ్రత్తగా ఆలోచిస్తే ఆరోగ్యపరిస్థితి అధ్వాన్నమైపోయినట్లే కనిపించింది. అతని కా వీధిలో పోతూన్న బండివాళ్లు, ఇళ్లు, దుకాణాలు, మనుష్యులు, సమస్తమూ శూన్యంగా కనిపించాయి. డాక్టరావిధంగా సందిగ్ధంగా మాట్లాడిన తరవాత అల్లాగే బాధపెడుతూన్న అతని పార్శ్వం నెప్పి అంతలోనే భయంకరంగా మారిపోయినట్లు కనబడింది. ఇప్పుడతని కా బాధ అనుభవిస్తున్నకొద్దీ లోలోపల దిగులు, బెంగ ఎక్కువయ్యాయి.

ఇలియిచ్ ఇంటికి వచ్చినతరవాత భార్యతో ఆ విషయాలన్నీ ప్రస్తావించాడు. ఆమె అవ్వన్నీ వింటూ కూర్చున్నది. ఇంతలో తల్లితో కలిసి షికారు వెళ్లడానికి ముస్తాబైన కుమార్తె టోపీ మొదలైనవన్నీ ధరించి అక్కడికి వచ్చింది. తీరా అక్కడికి వచ్చాక కొంతసేపా ఇలియిచ్ చెప్పేవన్నీ అయిష్టంగా విన్నది కాని ఆమె కవ్వన్నీ చాలా విసుగుగా ఉన్నాయి. ఆ పైన మరి వినలేకపోయింది. ఇలియిచ్ భార్యకూడా ఆ చెప్పేదంతా పూర్తిగా వినిపించుకోకుండా ఇలా అన్నది:

"సరే! ఇదంతా బాగానే జరిగింది. ఇక మీరు మందులు అవ్వీ జాగ్రత్తగా పుచ్చుకుంటూఉండండి. ఆ మందుచీటి ఇలా ఇస్తే జిరాసిమ్ కిచ్చి, మందు తెప్పిస్తాను."

అని చెప్పి షికారుసన్నాహంమీద లోపలికి వెళ్లిపోయింది.

ఆమె అక్కడ ఉన్నంతసేపు ఇలియిచ్‌కి తిన్నగా ఊపిరి విడవడానికి అవకాశమే లేకపోయింది. ఆమె అక్కడినించి కదలగానే ఒక పెద్ద నిట్టూర్పు విడిచిపెట్టి, లోలోపల "బహుశః వ్యాధి ఇంకా చెయ్యి దాటిపోలేదనే తోస్తుంది." అనుకున్నాడు.

డాక్టరు మూత్ర పరీక్ష చేసినతరవాత మందులన్నీ మార్చిఇచ్చాడు. ఇలియిచ్ సరిగ్గా ఆ డాక్టరు చెప్పినట్లే ఆ మందులు పుచ్చుకుంటూ ఉండేవాడు. అయితే—మూత్రపరీక్షవల్ల తేలిన రోగలక్షణాలు ఒక విధంగా ఉన్నాయి. రోగిని పరీక్షించినప్పుడు కనిపించిన గుణాలు మరి ఒక విధంగా ఉన్నాయి. డాక్టరీ మందు పుచ్చుకున్న తరవాత ఫలానా విధంగా గుణం కనిపిస్తుందని చెప్పాడుగాని, మందు దొకదారి, రోగాని దొకదారీ అయింది. దీనిబట్టి చూస్తే డాక్టరు పొరబాటైనా పడి ఉండాలి. లేకపోతే ఏదైనా మరిచిపోయి ఉండాలి. లేక ఉన్న సంగతి ఇలియిచ్‌తో చెప్పకుండా దాచివేసైనా ఉండాలి. అయినా ఈవిషయంలో డాక్టరు చేసినది తప్పనడానికి వీలులేదు. అందుచేత ఇలియిచ్ అక్షరాలా అతను చెప్పినవన్నీ చేశాడు. 'డాక్టరు చెప్పినట్లు నడుచుకుంటున్నాను గదా!' అని లోలోపల సంతోషపడ్డాడు.

డాక్టరు దగ్గిరికి వెళ్లిన మరుక్షణంనించీ ఇలియిచ్ అతను చెప్పినవన్నీ తూచా తప్పకుండా చేస్తూ, ఆరోగ్యం జాగ్రత్తగా కాపాడుకుంటూ మందులు అవ్వీ జాగ్రత్తగా పుచ్చుకుంటూ, తన పార్శ్వం నెప్పి హెచ్చుతగ్గులు గమనిస్తూ ఉండేవాడు. ఇప్పు డెవరికైనా జబ్బుచేసినా, ఎవరైనా పోయినా, వారికి సంబంధించిన విశేషాలన్నీ కనుక్కుంటూ ఉండేవాడు. ఒకవేళ తనకు వచ్చిన జబ్బు మరెవరికైనా వచ్చిందని తెలిస్తే లోలోపల బాగా కంగారుపడి, వారికి సంబంధించిన వివరాలన్నీ గుచ్చిగుచ్చిఅడిగేవాడు. అవ్వన్నీ తన రోగలక్షణాలతో సరిపోల్చుకుని, తారతమ్య పరీక్ష చేసేవాడు. కాని పైకి మాత్రం ఏమీ చెప్పకుండా ఉన్నట్లుండేవాడు.

పార్శ్వంలో బయలుదేరిన బాధ ఏమీ తగ్గకపోయినా ఇలియిచ్ మాత్రం అది తగ్గిపోతున్నదనుకోవాలని ప్రయత్నించేవాడు. పరిస్థితులన్నీ బాగా ఉన్నంతవరకు అతని కాబాధ కనిపించేది కాదు. కాని భార్య. తను మాటమాట అనుకున్నా, ఆఫీసు వ్యవహారం తిన్నగా నడవకపోయినా, పేకాటలో మంచిముక్కలు కలవకపోయినా, అతని కాబాధ శూలంలా పొడుచుకుపేది. పూర్వపు రోజుల్లో

ఇల్లాంటి ఇబ్బందు లేమైనావస్తే ఇలియిచ్ ధైర్యంగా నిలబడి అన్నిటినీ దాటి ఇవతల పడుతూండేవాడు. ఇప్పుడే ఇబ్బంది వచ్చినా కంగారుపడిపోయి, దిగులుగా కూర్చునేవాడు. ఇప్పుడు—"ఈ మందు పుచ్చుకున్నాక కొంచెం గుణం కనిపించిందనుకున్నాను. ఇంతలో నే ఇంకొకటి ముంచుకొచ్చింది." అని బాధపడుతూండేవాడు. తన కిల్లాంటి ఆపత్తులు వస్తున్నాయని అట్టుడికిపోయిన ట్టుడికిపోయేవాడు. ఇక చుట్టూరా ఉన్నవాళ్ళెవళ్ళయినా కొంచెం ఇబ్బంది కలిగిస్తే వాళ్ళంతా కలిసి తన ప్రాణాలు తోడేస్తున్నారని మండిపడుతూండేవాడు. ఇలాంటి ఒళ్ళు తెలియని కోపంవల్ల తన ఆరోగ్యం మరింత అధ్వాన్నమైపోతున్నదని అతనికి తెలుసును. అయినా అతనా కోపం దిగమింగుకోలేక పోయేవాడు. మరెవరికైనా—ఈ పరిస్థితుల్లో సాధ్యమైనంతవరకు తగాదాలు అవీ లేకుండా జాగ్రత్తపడాలనీ, కొంచెం తమాయించాలనీ, లేకపోతే రోగం ముదిరిపోతుందనీ తెలిసి తీరుతుంది. అయితే ఇలియిచ్ మాత్రం కేవలం దీనికి విల్లక్షణంగులుగా నడుచుకునేవాడు. పైకిమాత్రం ప్రశాంతంగా కాలక్షేపం చెయ్యాలని అంటూండేవాడు. కొంచెం ఇబ్బంది కలిగించేదేదైనా వస్తుందా అని కనిపెట్టుకుని ఉండేవాడు. అది రాగానే ఒళ్ళు తెలియకుండా కేకలు పెట్టేవాడు! ఆపైన తన రోగానికి సంబంధించిన వైద్యగ్రంథాలు చదువుతూ, ఆ విషయంలో డాక్టర్లతో సంప్రతిస్తూండేవాడు. దానాదీనా రోగం మరింత ముదిరిపోయినట్లుండి, పరిస్థితి మరింత అధ్వాన్నంగా తయారయ్యేది. శరీరంలో రుగ్మత కనబడీ కనబడనట్లుగా ముదురుతూండేది. కాని ఇలియిచ్‌మాత్రం మొన్నటికీ, నిన్నటికీ గల తారతమ్యాన్నిబట్టి కొంచెం నయమవుతూన్నదని భ్రమపడేవాడు. ఆ రోగ స్వభావాన్ని బట్టి అతని కలాంటి భ్రమ కలుగుతూండేది. కాని మళ్ళీ డాక్టర్లతో సంప్రతిస్తేమాత్రం రోగం జోరుగా ముదిరిపోతున్నదనీ, పరిస్థితి నానాటికీ అధ్వాన్నమైపోతున్నదని అనిపించేది అయినా అతనా డాక్టర్లని సంప్రతించడం మానలేదు.

ఇలియిచ్ ఆ నెలలో మరి ఒక పెద్దడాక్టరుతో సంప్రతించాడు. ఇతనుకూడా ఆ మొదటి డాక్టరు లాగే మాట్లాడాడు.

అయితే ఇతని ప్రశ్నల ధోరణి వేరుగా ఉంది. ఈ డాక్టరుదగ్గిరికి వెళ్ళివచ్చిన తరవాత అతనికి అనుమానాలు, సందేహాలు మరింత ఎక్కువయ్యాయి. అటుపిమ్మట ఇలియిచ్ మరి ఒక డాక్టరుదగ్గిరికి వెళ్ళాడు ఇతను ఇలియిచ్ స్నేహితునికి స్నేహితుడు. ఈ డాక్టరు ఇలియిచ్‌కి వచ్చినది మరేదో కొత్తరోగమని అన్నాడు. అయితే రోగం నయమవుతుందని చెప్పాడు. కాని ఈ డాక్టరు వేసిన ప్రశ్నలు, చెప్పిన రోగనిదానము విని ఇలియిచ్ ఇంకా కంగారుపడ్డాడు దీనితో అతనికి కలిగిన అనుమానాలు మరీ ఎక్కువయ్యాయి. ఆ తరవాత ఇంకొక హోమోపతీడాక్టరు ఇతని రోగానికి ఇంకొక పేరుపెట్టి, ఏదో ఇంకొక మందిచ్చాడు, ఇలియిచ్ ఒక వారంరోజులపాటు మందు సేవించాడు కాని అది ఎవ్వరికీ తెలియనీయలేదు. ఏమీ గుణం కనబడలేదు. దీనితో ఇతనికీ యిద్దరు డాక్టర్లమీద నమ్మకం పోయింది. దానాదీనా మరింత కంగారుపడిపోయాడు. ఒకనాడు అతనెరిగిన ఒక ఆవిడవచ్చి ఒక క్రీస్తువిగ్రహంవల్ల ఒకరికి వచ్చిన జబ్బు అత్యాశ్చర్యంగా నయమైపోయిందని చెప్పింది ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఆమె చెప్పిందంతా విన్నాడు. అతనికా వైద్యంమీద కొంత నమ్మకం కలిగినట్లనిపించింది. వెంటనే తన పరిస్థితి తలుచుకుని లోలోపల కంగారుపడిపోయి, "ఇదేమిటి నేనింత బెంబేలుపడిపోతున్నాను! అనవసరంగా భయపడిపోయి నేనిల్లాంటి తలాతోకా లేని విషయాలు నమ్మకూడదు. ఒక డాక్టర్ని పిలిపించాక ఇక ఆ డాక్టరు చెప్పినట్టే నడుచుకుంటూ ఉండాలి. ఇక్కడినించి ఇదొక్కటే మార్గం. ఇక అటూ అటూ ఊగిసలాడడం మానివేసి వేసంకాలందాకా ఈ వైద్యమే చేయిస్తాను. అప్పటిపరిస్థితులనుబట్టి ఆ తరవాత సంగతి ఆలోచించుకోవచ్చును." అనుకున్నాడు. అయితే ఇలాగ అనుకోవడం తేలికేగాని, చిక్కంతా ఆచరణదగ్గిరే వస్తుంది. ఈ ప్రక్క పార్శ్వం నెప్పివల్ల బాధ బాగా ఎక్కువైంది. అది రాత్రింబవళ్ళల్లాగే ఉండేదిగాని ఇక తగ్గడమే లేదు. నోటిరుచికూడా మరీ వికారంగా తయారవుతూంది. అంతకంత కది దుర్భరంగా ఉంటున్నదనీ, ఆకలికూడా తగ్గిపోతున్నదనీ, ఒంట్లో శక్తి తగ్గిపోతున్నదనీ అనిపించింది. ఇలియిచ్ ఇందులో అనుమానమేమీ లేదనీ భయంకరమైన వ్యాధి ఏదో

లోపల ప్రవేశించిందనీ, ఈ విషయం తన కొడుక్కి తెలిసిందనీ అనుకున్నాడు. ఇక ఆ కుటుంబంలో ఉండేవాళ్ళెవరికీ ఈ విషయం తెలియనూ లేదు. వారికిది తెలుసుకోవాలనీ లేదు. అందుచేత అన్నీ సవ్యంగానే జరిగిపోతున్నాయని అనుకున్నారు. ఇది ఇలియిచ్‌ని మరింత బాధపెట్టింది. ఇల్లాగ ఉన్నా అతని భార్య, కూతురు ఇద్దరూ పొద్దస్తమానమూ పెత్తనాల్లో మునిగి తేలుతూండేవారు. అతని జబ్బు సంగతి వారికేమీ తెలియదని తెలియదు. అతనెంతసేపు దిగులుగా ఉండడమూ, కస్సు బుస్సు మనడమూ చూసి చిరాకుపడేవారు. వారు పైకి కనబడకుండా ఎంత నటించినా, తను వారిద్దరికీ అడ్డుగుంటున్నాననీ, భార్య తన జబ్బువిషయంలో ఒక నిశ్చయానికి వచ్చేసిందనీ, తను ఏమి చెప్పినా ఏది చేసినా, తటస్థంగా ఉంటున్నదనీ అతను గ్రహించుకున్నాడు. ఇలియిచ్ భార్య తన సన్నిహితులతో మాట్లాడే తీరునుబట్టి ఆమె ధోరణి గ్రహించవచ్చును. ఆమాటలివి: "ఎవరైనా డాక్టరు చెప్పినట్లు నడుచుకుంటారుగాని, ఆయనకది పట్టదు. ఒకనాడు పొద్దున్నే లేచి సరిగ్గా వేళకి మందు పుచ్చుకుంటారు. జాగ్రత్తగా పథ్యంచేసి, సరిగ్గా డాక్టరు చెప్పిన వేళకి నిద్రపోతారు. నేను కనిపెడితే సరేసరి. లేకపోతే ఆ మర్నాడు ఆ మందుమాటే మరిచిపోతారు. ఇష్టంవచ్చిందల్లా తిని అర్ధరాత్రి దాకా పేకాడుతూ కూర్చుంటారు."

ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఈ మాటలు విని, విసుక్కుంటూ "మొన్న ఇవానోవిచ్ ఇంటికి వెళ్ళినప్పుడే కొంచెం అపథ్యం జరిగింది. అంతేగాని ఇంకెప్పుడైనా అపథ్యం చేశానా?" అన్నాడు.

"నిన్న షెబెక్ ఇంటికి వెళ్ళినప్పుడో!"

"సరే! నేను మేలుకోకపోయినా—ఈ నెప్పి నన్ను నిద్రపోనిస్తుందా?"

"—ఏమయితేం! ఇలా చేస్తే మీ జబ్బు కుదరనే కుదరదు. దీనిమూలాన ఇంటిల్లిపాదీ ఇలాగే నానా అవస్థలు పడుతూంటారు" ఫెడరోవ్నా ఇలియిచ్‌తోటే, ఇతరులతోటే మాట్లాడిన తీరును బట్టి చూస్తే ఈజబ్బు కంతటికీ ఇలియిచ్చే కారణమనీ, దీనివల్ల తను నానా ఇబ్బందులు పడవలసి వస్తున్నదనీ తేలింది. ఇవి ఏదో యథాలాపంగా అన్న మాటలుగాని ఆమె నిజంగా అనాలని అనలేదని ఇలియిచ్ సమాధానపడ్డాడు. అయితే దీనివల్ల మనస్సుకు మాత్రం సంతృప్తి కలగలేదు.

ఇక అతనికి ఆకోర్టులో ఉన్న మనుషులుకూడా తనకేసి వింతగా చూస్తున్నట్టు కనబడింది. వారంతా తన స్థానం కాళీ కాగలదనే దృష్టితో చూస్తున్నారని అనిపించేది. లోలోపల అతనికి తానొక అగాధ పాతాళంలోకి పడిపోతున్నట్లుండేది. అయితే స్నేహితులందరు, అతని దిగులుపడడం చూసి "అబ్బే! ఇందులో ఏమీ లే"దన్నట్లు వేళాకోళా లాడుతూండేవారు. వారికి అదంత వట్టి వేళాకోళంగా కనబడింది. అందులోను ష్వార్జ్ ధోరణిలో చతుర్లకింక అంతూదరీ ఉండేవి కావు. ఇవి వింటూంటే ఇలియిచ్‌కి చిరాకుగా ఉండేది. అతను "పదేళ్ళకు పూర్వం నేనూ ఇల్లాగే ఉండేవాణ్ణి." అనుకున్నాడు.

స్నేహితులంతా కలిసి బ్రిడ్జిఆట ఆడుతూండేవారు. ఒకొక్కప్పుడు అతనికి ఒకే రంగులో ఏడు ముక్కలు కలిసేవి. తనతో కలిసి ఆడే అతనికి ఆ మిగిలిన రెండు ముక్కలు కలిసేవి. వెంటనే అతను 'ఆట' అనేవాడు! ఆట కంతకన్న కావలసిందేముంది? ఇక ఆటంతా అత్యద్భుతంగా గెలుపుకు పోవచ్చును! కాని ఇంతలోనే ఇలియిచ్‌కి పార్శ్వంలో బల్లెంపోటు పొడిచినట్లుండేది. నోటి రుచి అనేకవిధంగా మారిపోయేది. పరిస్థితులీవిధంగా ఉంటే తనేదో పేకాటలో పొడిచేద్దామని అనుకోవడం, ఆ ఉత్సాహం — అవన్నీ తలాతోకా లేనట్టు కనిపించేవి. అతనికి ఎదురుగా కూర్చున్న మిఖేయ్‌లోవిచ్ ముక్కలు కలుపుతూ పట్లు అతిజాగ్రత్తగా అతని దగ్గర పడేట్లు వేసేవాడు. దీనివల్ల ఇలియిచ్‌కి ముక్కలకోసం ముందుకు చేతులు చాపవలసిన అవసరం తప్పిపోయేది. కాని ఇలియిచ్ "నేనంత మరీ నీరసపడిపోయాననుకుంటున్నాడా?" అని లోలోపల మథనపడేవాడు. అయితే ముందు పనకలు చూడకుండా ఆటలు చెప్పి మూడుపట్లలో ఓడిపోతూండేవాడు. మిఖేయ్‌లోవిచ్ ఇది చూచి బాగా విసుక్కుంటూ ఉండేవాడుగాని, ఇలియిచ్ దీని కేమీ లక్ష్యపెట్టేవాడు కాదు. తరవాత ఇదంతా తెలుసుకొని, ఇలియిచ్ మరింత బాధపడేవాడు,

మిగిలినవారంతా అది కనిపెట్టి "మరీ ఆయాసంగా ఉంటే ఆట మానేద్దాము. లోపలికి వెళ్లి పడుకో" అనేవారు గాని, ఇలియిచ్ "నాకేమీ ఆయాసం లేదు." అని చెప్పి ఆ ఆట పూర్తి అయ్యేదాకా అల్లాగే కూర్చునేవాడు. దీనికి వారేమీ అనేవారు కారు గాని అల్లాగే నిరుత్సాహంగా ఆటలాడుతూం డేవారు. ఇలియిచ్ తన మూలాన్ని వారు కూడా నిరుత్సాహంగా ఉన్నారనీ, తానది పోగొట్ట లేకపోయాననీ బాధపడేవాడు. తరవాత వారంతా వెళ్లిపోయేవారు. ఇక ఇలియిచ్ ఒక్కడూ అక్కడ కూర్చుని తన జీవితం అంతా విషమయమైపోయిందనీ దీని మూలాన మిగిలినవారి బ్రతుకులు కూడా విషపూరితాలైపోతున్నాయనీ, ఈ విషం ఇంకా లోపలికంటా ఎక్కిపోతున్నదని అనుకునేవాడు.

దీనితోబాటు బాధకూడా ఎక్కువైపోతూం డేది. ఇదంతా అతనికి చాలా భీతావహంగా ఉండేది. అలాగే తప్పనిసరిగా పడుకోవాలని ప్రయత్నించేవాడు గాని, రాత్రంతా చాలాభాగం మేలుకునే ఉండేవాడు. మళ్ళీ మర్నాడు ప్రొద్దున్నే లేవాలి. వేషం వేసుకుని, కోర్టుకి వెళ్ళి రాతకోతలన్నీ సాగించాలి. ఒకవేళ కోర్టుకు వెళ్ళకపోతే ఇరవైనాలుగు గంటలు ఇంటిదగ్గిరే పడిఉండాలి. అతనికి అది అంతా ఒక పెద్దయాతనగా ఉండేది. ఇలాగ ఒక అఖాతంలో పడిపోతున్నట్లతని జీవితం సాగిపోతూం డేది. ఆ ఇంటిలో అతని పరిస్థితి అవగాహన చేసుకుని కొంత ఆప్యాయంగా మాటాడేవారు ఒక్కరు లేరు.

5

ఇలాగ కొన్ని నెలలు గడచిపోయాయి. క్రిస్మస్‌కు పూర్వం ఇలియిచ్ బావమరిది అక్కడికివచ్చి వారింట్లో దిగాడు. ఇలియిచ్ కోర్టుకు వెళ్ళాడు. పెఘరోవ్నా ఏదో పనిమీద బజారుకు వెళ్లింది. ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఇంటికివచ్చి తన చదువుకునే గదిలో ప్రవేశించేసరికి బావమరిది కనిపించాడు. అతను మంచి జమాజట్టీలా ఉన్నాడు. తన పెట్టెలు తానే సర్దుకుంటున్నాడు. ఇలియిచ్ లోపలికి వస్తూంటే అడుగుల చప్పుడు విని తల పైకెత్తిచూశాడు గాని ఆపైన అతనికి నోట మ్మట మాట పెగల్లేదు. ఆ చూపులో ఇవాన్ ఇలియిచ్‌కి అంతా బోధపడిపోయింది. బావమరిది అతన్ని చూస్తూ అత్యాశ్చర్యంగా ఏదో అనబోయాడు గాని మళ్ళీ తమాయించుకున్నాడు. దానితో ఇలియిచ్‌కి అతని అభిప్రాయం అంతా బోధపడిపోయింది.

"నేను బాగా మారిపోయానా ?"

"అవును ! నీలో కొంచెం మార్పు కనిపిస్తూంది."

ఆ తరవాత ఇలియిచ్ ఈ విషయంలో బావమరిదిని కదిపి చూడాలని ప్రయత్నించాడు గాని ఎంత కదిపినా మళ్లీ అతనావిషయం ప్రస్తావించనే లేదు. ఫెడరోవ్నా ఇంటికి తిరిగివచ్చిన తరవాత బావమరిది మెతో మాట్లాడడానికి లోపలికి వెళ్లిపోయాడు. ఇలియిచ్ తనగదిలో తలుపులు బిగించుకుని కూర్చుని అద్దంలో తనముఖం పరిశీలించుకున్నాడు; మళ్లీ పెంపలకేసి చూసుకున్నాడు. తరవాత తన, భార్య కూర్చున్న రూపచిత్రం తీసుకువచ్చి, వాటికీ నేటికీగల తేడాలన్నీ గమనించాడు. అవన్నీ చూసుగుంటే తనలో బాగా మార్పు వచ్చినట్లు కనిపించింది. తరవాత చొక్కా మోచేతులదాకా ముడిచి, వాటికేసి చూసి చొక్కా జార్చివేశాడు; ఒక సోఫామీద కూర్చుని తన పరిస్థితి తలుచుకుని లోలోపల కుమిలిపోయాడు.

అటుపిమ్మట "ఇక ఇల్లాగ బెంగపెట్టుకుని కూర్చుంటే లాభంలేదు." అనుకుని ఒక్క అంగలో తను చదువుకునే బల్లదగ్గిరికి వెళ్ళి కోర్టు కాగితాలు చదవడం మొదలుపెట్టాడు గాని ఒక్క అక్షరమైనా ముందుకు నడవలేదు. తరవాత గడియపెట్టిన గది తలుపులు తెరిచి, నలుగురూ కూర్చునేగదిలోకి వెళ్ళదామనుకున్నాడు. కాని ఆ గదితలుపులు వేసి ఉన్నాయి. అందుచేత చప్పుడు కాకుండా తలుపు దగ్గిరికి వెళ్లాడు. అతనికి క్రింది సంభాషణ వినిపించింది. "అబ్బే ! నువ్వవసరంగా గోరంతలు కొండంతలు చేస్తున్నావు" అన్నది ప్రెస్కోవ్యా ఫెడరోవ్నా.

"సరిసరి ! గోరంతలు కొండంతలు చేస్తున్నానా ? నీమట్టుకు నీకు కనబడడంలేదూ ? మనిషి శవమైపోయాడు గాని మరేమన్నా ఉందా ? ఆ కళ్ళకేసి చూడు ! వాటిల్లో ప్రాణాలున్నాయా ? అయితే ఇంతకీ జబ్బేమిటి ?"

"ఏమో ! ఎవరికి తెలుసును ! నికోలావిచ్ (ఇతడింకొక డాక్టరు) ఏదో అన్నాడుగాని ఆయన

చెప్పినది నాకేమీ బోధపడలేదు. ఇంకొక డాక్టర్నడిగితే ఆయన ఇంకేదో చెప్పాడు. ఆయన చెప్పినదానికీ ఈయన చెప్పినదానికీ ఎక్కడ తాళం, బొంగరము అందడం లేదు.

ఇలియిచ్ గబగబా తన గదిలోకి నడిచివెళ్లి సోఫామీద పడుకుని "డాక్టరు మూత్రపిండం పైకీ కిందికీ ఎగురుతున్నదన్నాడు!" అనుకున్నాడు. తరవాత దాన్ని గురించి డాక్టర్లు చెప్పినవన్నీ జ్ఞాపకం తెచ్చుకున్నాడు. బాగు దానంతట అది విడిపోయి పైకీ కిందికీ ఎగురుతున్నతీరంతా కళ్లకి కట్టినట్టు వర్ణించిచెప్పారు ఇలియిచ్ తన భావనాబలంవల్ల అది ఎగిరిపోకుండా ఒకచోట నిలబెట్టడానికి ప్రయత్నించాడు. దీనికోసం డాక్టర్లు తలలు బద్దలు కొట్టుకోవడం ఎందుకో అతనికి బోధపడలేదు. తరవాత "నేనొకసారి ఇవానోవిచ్ దగ్గిరికి వెళ్లివస్తాను." అనుకున్నాడు. ఆ డాక్టరు ఇవాన్విచ్కి స్నేహితుడు. ఇలియిచ్ వెంటనే బండి సిద్ధం చేయించి ప్రయాణానికి తయారయ్యాడు.

భార్య అతన్ని చూసి ఎంతో జాలిపడి "ఎక్కడికి వెడుతున్నారు!" అని అడిగింది. ఆమె జాలి చూపులవల్ల అతను మరింత చిరచిరలాడి, విసుగ్గా "నేనొకసారి ఇవానోవిచ్ని కలుసుకోవాలి." అన్నాడు.

తరవాత ఇవానోవిచ్ ఇంటికి వెళ్ళి అతనూ, తను కలిసి ఆ డాక్టరు దగ్గిరికి వెళ్లారు. ఆ డాక్టరు ఇంటిదగ్గిరే ఉన్నాడు. ఇలియిచ్ అతనితో చాలా సేపు మాట్లాడాడు.

ఆ డాక్టరు అతని శరీరంలోపల వచ్చినమార్పులన్నీ సోదాహరణంగా వివరించి చెప్పాడు. ఇలియిచ్కి అదంతా చక్కగా బోధపడింది.

వర్మిఫారమ్ ఎపిండిక్స్లో ఉండలాంటి ఒక పదార్థం ఉన్నది. బహుశః దానంతట అదే దారిలోకి రావచ్చును. ఒక అవయవానికి కొంచెం సత్తా కలిగేటట్లు చేస్తే రెండోది కదలడంమానివేసి దానంతట అదే హరించిపోతుంది. అది జరిగిందంటే ఉన్న జబ్బంతా ఒక్క నిమిషంలో కుదిరిపోతుంది. ఉన్న పరిస్థితి అది. ఆ తరవాత ఇలియిచ్ కొంచెం ఆలస్యంగా ఇంటికివచ్చి భోజనంచేసి, చాలా కులాసాగా కబుర్లు చెప్పాడు. అటుపిమ్మట చాలాసేపటికి తనగదిలోకి వెళ్లాడుగాని, ఇక నా కోర్టుపనే చూడలేకపోయాడు.

కట్టచివరికి మళ్లీ ఎల్లాగో అల్లాగ తన గదిలోకి వెళ్లి కూర్చుని ఆ కోర్టుకాగితాలన్నీ చదివాడు. అయితే ఆపని చేస్తూన్నంతసేపు తాను చెయ్యవలసిన పని ఏదో పూర్తిచెయ్యకుండా విడిచిపెట్టినట్లేఉంది. అది అత్యంత ముఖ్యమైన విషయం. ఆ కోర్టుపని పూర్తికాగానే అటాలున ఆ విషయం జ్ఞాపకం వచ్చింది. అది తన జబ్బుసంగతి! అయితే ప్రస్తుతానికి ఆ విషయాన్ని గురించి ఆలోచించడం మానివేసి టీ తాగడానికి ఆ పక్కగదిలోకి వెళ్లాడు. అక్కడ చూడడానికి వచ్చినవాళ్లెవళ్లో ఉన్నారు. వారిలో తనకు కాబోయే అల్లుడుకూడా ఉన్నాడు. ప్రస్తుతం అతడు మేజిస్ట్రేటుగా పనిచేస్తున్నాడు. అతడు కుమార్తెకు అన్నివిధాలా తగిన వరుడు. అక్కడ ఉన్నవారందరు ఏదో కబుర్లు చెప్పుకుంటున్నారు. మధ్యమధ్య పియానో సంగీతము, పాటలు వినిపిస్తున్నాయి. ఫెడరోవ్నా అన్నట్లు ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఆ రోజంతా కులాసాగానే ఉన్నాడు. అయితే అతనికి ఆ ఎపెండిక్స్ సంగతి మాటిమాటికీ జ్ఞాపకం వస్తూనేఉంది. రాత్రి ఒంటిగంట అయిన తరవాత పడకగదిలోకి వెళ్లి పడుకున్నాడు. జబ్బుచేసినప్పటినించీ అతను చదువుకునే గదికి పక్కగా ఉన్న ఆ చిన్నగదిలోనే పడుకుంటున్నాడు. అటుపిమ్మట దుస్తులు మార్చుకుని జోలా వ్రాసిన నవల తీసి చదువుతూ కూర్చున్నాడు. నవల నడవలేదు. తన ఎపెండిక్స్ సంగతి జ్ఞాపకం వచ్చింది. వెంటనే భావనాబలంవల్ల అదంతా నయమయిపోయిందని అనుకున్నాడు. "అంతే! శరీరం సహజంగా దాని దారిని అది నడిచిపోతుంటే రోగాలన్నీ వాటంతట అవే నయమయిపోతాయి! అంతే." అనుకున్నాడు. ఆ తరవాత అతనికి మందుమాట జ్ఞాపకంవచ్చింది. వెంటనే లేచి కూర్చుని, మందు తీసుకుని, ఆ మందు పని చేసేదాకా అల్లాగే వెల్లకిలా పడుకుని నెప్పి తగ్గిపోతుందేమోనని చూశాడు. పిమ్మట "జాగ్రత్తగా మందుపుచ్చుకుంటూ అపథ్యాలు చెయ్యకుండా ఉంటే అన్నీ చక్కబడిపోతాయి. అప్పుడే మందు కొంచెం గుణం ఇస్తూంది." అనుకుని నెప్పి పెట్టేచోట మెల్లిగా నొక్కిచూశాడు. అప్పుడది

చెప్పి పెట్టలేదు. "ఇహ నేం! ఇక్కడ నెప్పేలేదు. అప్పుడే గుణం కనబడుతూంది......ఎపెండిక్సు క్రమక్రమంగా హరించిపోతూంది." అనుకున్నాడు. ఇంతలో నే తిరిగి హఠాత్తుగా ఆ శూలంతో పొడిచే నెప్పి ప్రారంభమయింది. అది క్రమంగా బాగా ఎక్కువయిపోయింది అంతలో నే నోరంతా వికారంగా తయారయింది. గుండె ఆగిపోయినట్లయింది. కళ్లు తిరిగాయి. "అమ్మో! అమ్మో! మళ్లీ వచ్చింది ఇది ఇంక తగ్గనే తగ్గదు" అనుకున్నాడు. అంతలోనే ఈ సమస్యఅంతా అతనికి కేవలం మరొక విధంగా కనబడింది. తనలో తాను ఇలాగ అనుకున్నాడు. "ఎపెండిక్సా! మరొకటా!...ఇప్పుడిది ఎపెండిక్స్ అయితేం! మరొకటి అయితేం! అసలిదంతా నా ప్రాణాలమీదికే వచ్చేటట్లుంది. ఇప్పటికి బతికేఉన్నానుగాని, ఈపైన ఇక జీవించడం కష్టం. దీనికి నేను చెయ్యగలిగినది ఏమీ లేదు. తీరికే లేనిపోని ఆశలు పెట్టుకుంటే ఏం లాభం? అందరు అప్పుడే ఇంకేమీ లాభం లేదని అనేస్తున్నారు. వారం పది రోజుల్లో నే నెల్లాగా చచ్చిపోతాను......ఏమో! ఇప్పుడే ప్రాణం పోవచ్చును. ఇంతకు పూర్వం కొంచెం ఆశ ఉండేదిగాని ఇప్పుడంతా అంధకారబంధురం అయిపోయింది. ప్రస్తుతానికి ఇక్కడే ఉన్నానుగాని ఆ తరవాత అక్కడికే వెళ్లిపోతాను!...ఎక్కడికి?"

అతనికి ఒళ్లంతా వాతం కమ్మినట్లయింది. ఊపిరి ఆగిపోయింది. కాని గుండె కొట్టుకుంటూన్నట్లు వినబడుతూంది.

"నేను చచ్చిపోయాక ఇక మిగిలేదేమిటి? ఏమీ మిగలదు. చచ్చిపోయాక నే నేమైపోతాను? చచ్చిపోవడం అంటే ఇదేనా? కాదు! నాకు చావాలని లేదు!" అనుకుని ఒక్క అంగలో లేచి నుంచుని కొవ్వొత్తి వెలిగించాలని అనుకున్నాడు వణుకుతూ వణుకుతూ ఆ కొవ్వొత్తి చేత్తో పట్టుకోబోయి, అది నేలమీదకి జారిపడేసి తలగడమీద వెల్లకిలా పడిపోయాడు.

ఆ తరవాత లేచి నుంచుని. బాగా కళ్లు తెరిచి ఆ చీకటికేసి చూస్తూ ఇలా అనుకున్నాడు! "చావు! అవును చావే! వాళ్లెవళ్లకీ దీని గొడవ తెలియనే తెలియదు! అదంతగా తెలిసికోవాలనీ లేదు! ఒక్కళ్ళకీ నామీద జాలిలేదు! ఇలాంటి సమయంలో వాళ్లంతా ఆటపాటలతో కాలక్షేపం చేస్తున్నారు! (అతనికి తలుపుసందులోనించి వాళ్ల ఆటపాటలు వినిపించాయి.) నేనేమయితే వాళ్లకేం? అయితే వాళ్లూ చస్తారు! దౌర్భాగ్యులు! ముందు నేను! ఆ తరవాత వాళ్లు! అయితే సరిగ్గా వాళ్లకీ ఇల్లాగే జరుగుతుంది! ఇప్పుడు మాత్రం ఎగిరి గంతువేస్తున్నారు. పశువులు!"

ఆ పైన ఒళ్లు తెలియని కోపంతో గిజగిజలాడిపోయి మహాయాతన అనుభవించాడు. తరవాత "ప్రపంచంలో మనుష్యులందరూ ఈ నరకయాతన అనుభవించవలసిందే! ఎంత దారుణం!" అనుకొని మళ్ళీ కొంచెం శాంతం తెచ్చుకొన్నాడు.

అంతకుమునుపటి "నేనెందుకింత గాభరాపడి పోతున్నాను. కొంత తమాయించుకోవాలి. మొదటినించీ జరిగినదంతా ఒకసారి జ్ఞాపకం చేసుకోవాలి." అనుకుని ఆ రోగం సంగతి అంతా జ్ఞాపకం తెచ్చుకున్నాడు. "ఆ వేళ గోడ తగిలినప్పుడు పార్శ్వానికి దెబ్బతగిలింది. ఆ వేళ, ఆ మర్నాడు కులాసాగానే ఉన్నాను. కొంచెం గట్టిదెబ్బ తగిలితే తగిలిఉండవచ్చును ఆ తరవాత కొంతమంది డాక్టర్లను చూశాను. తరవాత తరవాత ఆందోళన, మనస్తాపమూ ఎక్కువయ్యాయి. ఆపైన మరి కొంతమంది డాక్టర్లని చూశాను. చివరికీ అఘాతంలో పడిపోతూన్నాను. క్రమక్రమంగా బాగా నీరసించి పోతూన్నా. ఒళ్ళంతా గుల్లయిపోయింది. మొహంలో ప్రేతకళ పడింది. నేనేదో ఎపెండిక్సు గురించి ఆలోచిస్తున్నానుగాని అసలు ప్రాణాలకే మోసంవచ్చింది. నిజంగా ప్రాణాలకే మోసం వస్తుందా?"

అలాగ నేసరికి అతనికి విపరీతమైన భయంవేసి ఊపిరాడనట్లయింది. తన పరుపు పక్కనున్న బల్ల గట్టిగా పట్టుకుని ఒగ్గిపెట్టుకొంటూ ఉన్నాడు. ఆ బల్ల మరిదగ్గరగా ఉండటంవల్ల అతనికి తగిలి దెబ్బతగిలింది అందుచేత కోపం వచ్చి — బల్లనుకూడా మరింత గట్టిగా నొక్కుతున్నాడు. దానితో అది తల్లక్రిందులయింది అమాంతంగా పక్కకి పడిపోయి కంగారువల్ల ఊపిరాడక తన కప్పుడే అవసానకాలం

దగ్గిరికి వచ్చిందని అనుకున్నాడు. ఆ యింటికి చూడడానికివచ్చిన వారంతా వెళ్ళిపోతున్నారు. ఫెడరోవ్నా వారినందరినీ సాగనంపుతున్నది. ఏదో పడినచప్పుడు కాగానే వెంటనే ఇలియిచ్ గదిలోకి వచ్చింది.

"ఏమిటది! ఏమి జరిగింది!"

"ఏమీలేదు. జారిపడ్డాను. దెబ్బతగిలింది."

ఆమె వెంటనే ఇవతలికివచ్చి ఒక కొవ్వొత్తి చేత్తో పట్టుకుని తిరిగి లోపలికి వెళ్ళింది. ఇలియిచ్ వెయ్యిగజాలదూరం పరుగెత్తిన మనిషిలాగ గట్టిగా వగరుస్తూ వెల్లకిలా పడుకుని, రెప్పవాల్చకుండా ఆమెకేసి చూశాడు.

"ఏమి టది?"

"ఏ...మీ లేదు. బల్ల తిరగబడి పోయింది."

అతను లోలోపల "చెప్పడం ఎందుకు? ఆమెకివ్వన్నీ అక్కరలేదు." అనుకున్నాడు.

నిజానికి కామె జరిగినదేమిటో బోధపరుచుకోనేలేదు. మళ్ళీ ఆ బల్ల తిన్నగా నిలబెట్టి, కొవ్వొత్తి వెలిగించి, ఇంకొకర్ని సాగనంపడానికని తొందర తొందరగా అక్కడినుంచి వెళ్ళిపోయింది. ఆమె తిరిగివచ్చిన తరవాతకూడా అతను వెల్లకిలా పడుకుని పైకి చూస్తున్నాడు.

"ఏమిటిది? బాగా బాధగా ఉందా?"

"అవును."

"అయితే మిమ్మల్ని చూసేదానికిప్పుడా పెద్దడాక్టర్ని పిలవాలనుకుంటాను."

ఈమాటవల్ల ఖర్చులెంతైనా ఆలోచించకుండా ఆ పెద్దడాక్టర్ని పిలవాలని తేలిపోయింది. అతను లోలోపలి అక్కస్సుతో ఒక చిరునవ్వు నవ్వి "వద్దు" అన్నాడు. ఆ తరవాత ఆమె అక్కడే కొంచెంసేపుండి, అతని దగ్గిరికి వెళ్ళి నుదురు ముద్దు పెట్టుకుంది.

అలాగామె ముద్దుపెట్టుకుంటూంటే అతనిలో నఖశిఖపర్యంతము ద్వేషాగ్ని ప్రజ్వలించింది. అతికష్టంమీద ఆమెను గెంటివెయ్యకుండా నిలవరించుకోగలిగాడు.

"సరే నేను వెడుతున్నాను. భగవంతుడి దయవల్ల నిద్రపడుతుంది లెండి."

"సరే!"

6

ఇలియిచ్‌కి తానింక జీవించడం కష్టమని తోచింది. అందుచేత రాత్రింబగళ్లలాగే దిగులుగా పడి ఉండేవాడు. లోలోపల పూర్తిగా జీవితాశ నశించిపోయినా, అతనికీ కొత్తపరిస్థితి అలవాటు కాలేదు; అసలీవిషయమే అతనికి బోధపడలేదు.

చిన్నప్పుడతను కథాశాలల్లో తర్కం చదువుతున్నాడు. అందులో "కైయస్ మానవుడు; మనుష్యులు మరణిస్తారు: కనక కైయస్ మరణిస్తాడు" అనే తర్కవాక్యం చదివాడు. ఆ కైయస్‌కి సంబంధించినంతవరకు నిజమే అనుకున్నాడు. కాని అదితనకన్వయిస్తుందని అనుకోనేలేదు. కైయస్ అంటే ఎవరో మానవమాత్రుడున్నవాడు! అతడు చచ్చిపోతాడన్న సంగతి అక్షరాలా నిజమేకావచ్చును! కాని తను కైయస్‌వంటి మానవమాత్రుడు కాడు; అందరికన్నా విభిన్నమయిన ప్రత్యేకవ్యక్తి! చిన్నతనంలో అమ్మా నాన్న ఉండేవారు. ఎంతో ముద్దుగా, "చిట్టి వాన్యా" అని పిలిచేవారు. ఆడుకోడానికి ఎన్నో బొమ్మలుండేవి. ఇంకా ఒక గుర్రపుబండీ ఉండేది. దాది అన్ని అన్ని విధాలా కనిపెట్టి చూస్తూండేది. తరవాత కొంచెం పెరిగి పెద్దవాడై యువకుడైనాడు. ఆరోజుల్లో అనేక విధాలుగా కష్టాలు, సుఖాలు అనుభవించాడు. వాన్యా చిన్నప్పుడు రబ్బరుబంతితో ఆడుకునేవాడు. ఆ కొత్తబంతి సువాసన కైయస్‌కేమి తెలుసును? కైయస్ చిన్నప్పుడు తల్లి చేతులంత ఆప్యాయంగా ముద్దుపెట్టుకున్నాడా? ఆమె సిల్కుదుస్తులెంతో ఆప్యాయంగా అతన్ని అలముకొన్నాయా? స్కూల్లో తినుబండారాలు బాగుండకపోతే కైయస్ ఎప్పుడైనా హంగామా చేశాడా? అసలు కైయస్ ఎప్పుడైనా ప్రేమించాడా? కోర్టులో న్యాయాధిపతిగా వ్యవహరించాడా?

"కైయస్ ఎలాగైనా చనిపోయే వ్యక్తే. కనక అతడు చచ్చిపోవడం సహజమే. కాని చిన్నప్పుడు వాన్యానై, ఇప్పుడు ఇలియిచ్‌నైన నాకు

అతనికీ చాలా తేడా ఉంది. నా ఆలోచనలు, కష్టసుఖాలు వేరు. అందుచేత నేను చచ్చిపోవడానికి వీల్లేదు. మృత్యువెంత భీభత్సంగా ఉంది!" ఇదీ అతని ధోరణి.

"నేనుకూడా కైయస్‌లాగ చచ్చిపోవడం తప్పనిసరి అయితే నాకా విషయం ఇంతకు పూర్వమే తెలిసి ఉండవలసింది. ఏదో అంతర్వాణి నన్ను ప్రబోధించి ఉండవలసింది. నేను ఎరిగిఉన్నంతవరకు నాకు, నా స్నేహితులకు అలాంటి దేదీ జరగనేలేదు. అదీగాక మేమందరము కైయస్‌కి నాకూ చాలా తేడా ఉందనుకున్నాము. అయితే వ్యవహారంఅంతా ఇలా మారిపోయిందేమిటి? ఆ! భయంలేదు! అలా ఎప్పుడూ జరగదు! కాని ప్రస్తుతపరిస్థితి ఇలాగ మారిందేమిటి? ఇదంతా అగమ్యగోచరంగా ఉందే!"

ఇలాగ ఎంత ప్రయత్నించినా అతనికీ సమస్య బోధపడలేదు. కనక తల తోక లేకుండా రాత్రింబగళ్లు పట్టుకుని పీడిస్తున్న ఈ ఆలోచనలన్నింటినీ దగ్గిరికిరాకుండా తరిమివెయ్యాలనీ, మంచి విషయాలే తలపెడుతూ ఉండాలని అనుకున్నాడు. కాని అస్తమానము అతన్ని ఆ వెనకటి ఆలోచనలే పట్టుకుని వెంటాడుతూండేవి. అంతేకాదు; ఆ ఆలోచనలేకాక ఆ ఆలోచనల వెనకాలఉన్న నిజస్వరూపమే అతన్నెదుర్కొంటూండేది.

అయినా ఆ ఆలోచనలు తరిమివెయ్యడానికి మరికొన్ని విషయాలు జ్ఞాపకం చేసుకున్నాడు. వాటివల్ల మనస్సుకు కొంచెం ఊరట కలుగుతుందని అనుకున్నాడు. తరవాత జబ్బుచెయ్యకపూర్వం తన కలవాటయిన ధోరణిలో పడ్డాడు. ఇంతకుపూర్వం ఆ ధోరణివల్ల మృత్యువునుగురించిన ఆలోచనలు దగ్గిరికివచ్చేవి కావు. కాని అదేమి చిత్రమోగాని ఇప్పుడా ధోరణులన్నీ బొత్తిగా పనిచెయ్యడం మానివేశాయి. అయినా ఇప్పుడెంతసేపూ అతనా పూర్వధోరణి బలవంతంగా అలవాటు చేసుకోవాలని ప్రయత్నించేవాడు. తనలో తాను "పూర్వం నేను ఆఫీసుపనులు చూసుకుంటూ సుఖంగా ఉండేవాణ్ణి. మళ్ళీ ఇప్పుడా ఆఫీసుపనిలో పడతాను." అనుకునేవాడు. తరవాత తటపటాయించడం మానివేసి, కోర్టుకు వెళ్లి తోటివారితో బాతాఖానీ వేస్తూండేవాడు. పూర్వం మాదిరిగానే ఆదరాబాదరాగా కూర్చుని, ఆ చిక్కిపోయిన చేతులు కుర్చీమీద వేళ్లాడవేసి, జనంకేసి చూస్తూ ఏదో ఆలోచిస్తూండేవాడు. అప్పుడప్పుడు బల్లమీద పడిఉన్న కాగితాలు దగ్గిరికి లాక్కుని తోటివారితో గుసగుసలాడుతూండేవాడు. మళ్ళీ అంతలోనే నిటార్గా కూర్చుని, కనురెప్పలు పైకెత్తి, కోర్టుతాఖీదులు జారీచేస్తూ విచారణ ప్రారంభించేవాడు. అయితే ఆ విచారణ సగం నడిచేసరికి ఆ పక్కలో నెప్పి కలుక్కున పొడిచేది! ఇలియిచ్ అది కనిపెట్టి, మరిచిపోవాలని ప్రయత్నించేవాడు. కాని ఏమీ లాభం లేకపోయేది. ఆ నెప్పి ఎదురుగావచ్చి నిలబడి, అతనికేసి చూస్తున్నట్టుండేది. అతను నిర్ఘాంతపడేవాడు. కళ్లు చీకట్లుకమ్మేవి. ఆ సంఘటన నిజమేనా అని అనుమానం కలిగేది. అంతటి ప్రతిభావంతుడిలాంటి అనుమానాల్లో పడి పొరబాట్లు చేస్తూండడం చూసి, తోటివారంతా ఆశ్చర్యపడి బాధపడుతూండేవారు. ఇలియిచ్ అతి కష్టంమీద మనస్సు నిబ్బరంచేసుకుని, కోర్టువ్యవహారా లెలాగో అలాగ ముగించుకుని, ఎంతో బాధపడుతూ ఇంటికి జేరుకునేవాడు. కోర్టు పనివల్ల మనస్సులో బెంగపోతుందనీ, పూర్వం మోస్తరుగా చీకు, చింత లేకుండా గడిచిపోతుందనీ అనుకున్నాడుగాని అది జరగలేదు. ఆ మృత్యుభయం ఇప్పుడస్తమానము వెంటాడుతూనే ఉంది. ఎదురుగావచ్చి కనురెప్పలు వాల్చకుండా తనకేసి చూడమని బెదిరిస్తున్నది. దిక్కులేనట్లుగా అల్లాగే చూస్తూ యమయాతని అనుభవించవలసిందని ఆదేశిస్తున్నది.

ఇలియిచ్ ఈ పరిస్థితుల్లోనించి తప్పించుకోడానికి కొన్ని కొన్ని కొత్తమార్గాలన్వేషించేవాడు. వాటివల్ల అతనికి కొంచెం ఉపశమనం కలిగేదిగాని, కొద్దికాలంలోనే అవ్వన్నీ ఎందుకు పనికిరాకుండా పోయేవి. చివరికి ఆ పార్శ్వంనెప్పి ఒక్కటే అతి భయంకరంగా సాక్షాత్కరించేది.

ఇలాగ కొంతకాలం జరిగినతరవాత ఇలియిచ్ తాను మొట్ట మొదట సర్దిన గదిలోకి వెడుతూండేవాడు. ఆ గదిలోనే అతను పడిపోవడం జరిగింది. చివరికి ఆగది సర్దడంకోసం అతని జీవితం అంతా

ఆహుతి అయిపోయేటట్లుంది. అదంతా ఎంత అసందర్భంగా తయారయింది! ఆ దెబ్బ తగిలినతరవాతే అతని శరీరంలో ఆ రోగం అంకురించింది. పడగదిలోకి వెళ్లి అక్కడివస్తువులన్నీ పరిశీలించేవాడు. అక్కడ ఉన్న బల్లపైభాగం మెరుగు పోయిపోయింది.

అది బాగా మెరుగుపెట్టి శుభ్రం చేయించిన బల్ల. ఇలియిచ్ ఆ బల్ల పాడవడానికి కారణమేమా అని పరిశీలించాడు. దానిమీద అమర్చిన ఆల్బం తాలూకు ఇత్తడిపువ్వు వంకరపోయింది. అతను ఆ ఆల్బం అందంగా అమర్చడానికి చాలా డబ్బు ఖర్చు పెట్టాడు. ఆ ఏర్పాట్లన్నీ స్వయంగా చేసుకున్నాడు. అది పాడై పోయినందుకు కూతురిమీద, ఆమె చెలికత్తెలమీద విసుక్కున్నాడు. ఆ అల్బం ఒక పక్క చిరిగి పోయింది. అందులో అమర్చిన కొన్ని ఫోటోలు చెల్లాచెదురుగా తిరిగాయి. అతను వన్నీ యథాప్రకారంగా అమర్చి, ఆ ఇత్తడిపువ్వు కొంచెం వంచాడు. ఆ తరవాత ఆ బల్ల, దానిమీద అమర్చిన వస్తువులు మరో మూలపెడితే బాగుంటుందని అనిపించింది. వెంటనే నౌకర్ని పిలిచాడు. ఆ కేక విని భార్య, కుమార్తె అక్కడికి వచ్చారు. వాళ్లిద్దరూ ఆ బల్ల మార్చడం బాగుండదని అన్నారు. భార్య మాట, తనమాట కలవలేదు. దానిమీద బాగా కోపం వచ్చింది. అంతవరకు అతనికి నొప్పిమాట జ్ఞాపకం లేదు. ప్రస్తుతానికది పైకి కనబడకుండా అణిగిపోయి నట్లుంది.

ఒకప్పు డెప్పుడైనా ఇలియిచ్ అక్కడి వస్తువులక్కడ పెడుతూంటే భార్య చూసి "ఆపని నౌకర్లు చేస్తారులెండి! మళ్లీ దెబ్బ తగులుతుందేమో!" అనేది. ఆ మాట వినేసరికి అతని కాబాధ కళుక్కుమన్నట్లుండేది. ఇలియిచ్ దానంతట అదే పోతుందని అనుకునేవాడు. కాని అలవని తెలుసుపుగా మళ్లీ ఆబాధనుగురించే ఆలోచించేవాడు. తన పార్శ్వంకేసి చూసుకుంటూ "ఇది ఇక్కడే మకాం వేసి నా ప్రాణాలు తోడేస్తూంది." అనుకునే వాడు. ఎంత ప్రయత్నించినా ఆబాధనుగురించి మరిచిపోలేకపోయేవాడు. అది ఎదురుగా ఉన్న పువ్వుల వెనకాలనుంచి తనకేసి చూస్తున్నట్లుండేది. ఇలియిచ్ తనలో "ఇంతా చేస్తే ఇదంతా ఎందుకు జరిగింది? ఏదో యుద్ధానికి వెళ్లినట్లూ తెరకోసం రణ్యానికి చేతులారా ప్రాణాల మీదికి తెచ్చుకున్నాను! తలుచుకుంటే ఇదంతా ఎంత అసందర్భంగా తయారయింది! నిజంగా ఇది ఇల్లాగ జరుగుతుందా? అనిపిస్తుందిగాని, చివరి కిది అక్షరాలా నిజమైపోతుందేమో." అనుకునే వాడు.

ఇలియిచ్ చదువుకునే గదిలోకి వెళ్ళి పడుకుని ఒంటరిగా ఆ నొప్పితో సతమతమౌతూ ఉండేవాడు. ఆ నొప్పి సంగతి తలుచుకుని హడలిపోవడం తప్ప మరేమీ చెయ్యలేకపోయేవాడు.

7

మూడు నెలలు గడిచేసరికి ఇదంతా ఎల్లా పరిణమించిందో చెప్పడం కష్టమే. కాని ఆ రోగం చాప కిందనీరులా పాకిపోతూ అలాగలాగ పెరిగిపో యింది. మూడు నెలలు గడిచేసరికి, అతని భార్యకు, కుమార్తెకు, డాక్టర్లకు, నౌకర్లకు — ఇంటిల్లిపాదికీ, చివరికి ఇలియిచ్‌కే — ఒక విషయం స్పష్టపడి పోయింది. అతనివల్ల ఆ ఇంటిల్లిపాదికీ నానా ఇబ్బందులు పడటంవల్ల, అతని ప్రాణాలెప్పుడు పోతాయా, ఈ అవస్థలెప్పుడు తప్పిపోతాయా అని అందరూ కనిపెట్టుకుని కూర్చున్నారు.

క్రమక్రమంగా అతనికి నిద్రపట్టడం మానేసింది. నిద్రపట్టడానికి కొన్ని ఇంజెక్షను లిచ్చేవారు గాని, వాటివల్ల గుణం కనబడలేదు. మొట్టమొదట అతనికి కొంచెం మగత కమ్మినట్లుండి బాధ తగ్గినట్లు కనబడేది. కాని చిట్టచివరికి ఆ మగతే మరింత బాధకరంగా పరిణమించింది.

డాక్టర్లతనికోసం ప్రత్యేకంగా కొన్ని ఆహార పదార్థాలు తయారుచేయించేవారు. క్రమక్రమంగా అరుచి, ఎక్కువైపోవడంవల్ల అవ్వికూడా నోట్లో పెట్టుకోవడం దుర్ఘటమైపోయింది.

చివరికి అవతలికీ, ఇవతలికీ వెళ్ళడానికికూడా కొన్ని ప్రత్యేకమైన ఏర్పాట్లు చెయ్యవలసివచ్చింది. ఎవరో ఒకరు పక్కని నిలబడడంవల్ల, ఇంకా అనేకమైన ఇబ్బందులవల్ల అతని కదంతా ఒక పెద్దఅవస్థగా ఉండేది.

కాని ఈ అవస్థద్వారానే అతనికి సౌఖ్యం కలిగింది. వంటమనిషిదగ్గర అసిస్టెంటుగా ఉంటున్న

జెరాసిమ్ అతనికి ఈ విషయంలో బాగా ఆసరాగా ఉండేవాడు. ఇతడు రైతుబిడ్డ. బస్తీతిండి తిని లావెక్కాడు. ఎప్పుడూ చిరునవ్వు నవ్వుతూ మంచి ఉత్సాహంగా ఉండేవాడు. శుభ్రమైన రష్యా రైతు వేషం వేసుకున్న జెరాసిమ్ ఈ అసహ్యకరమైన పనులు చేస్తూండటం చూస్తే మొట్టమొదట ఇలియిచ్‌కి కొంచెం ఇబ్బందిగా ఉండేది.

ఒకసారి ఇలియిచ్ బాగా నీరసపడిపోయాడు. కమోడ్ మీదినించి లేచిన తరవాత పంట్లాముకూడా పైకి లాక్కోలేనంత నీరసంతో మెత్తటి పక్కనే ఉన్న పడకకుర్చీలో కూలబడ్డాడు. బాగా చిక్కిపోయి నగ్నంగా ఉన్న తన శరీరం కేసి చూసుకుంటే అతనికి ముచ్చెమటలు పోశాయి.

కాని జెరాసిమ్ గట్టిగా అడుగులు వేసుకుంటూ ఒక్క నిమిషంలో అక్కడికి వచ్చేశాడు. అతని కాలిజోళ్ళలోనించి పరిశుభ్రమైన చలిగాలి పరిమళం బయలుదేరుతోంది. దానితో కలిసిన తారువాసన హృదయానికి ఎంతో ఉల్లాసకరంగా ఉన్నది. జెరాసిమ్ కిస్తినాతో తయారుచేసిన బనియను తొడుక్కున్నాడు. దాని చేతులు పైచేతుల దాకా మడిచివేశాడు. ఆడుతూ పాడుతూ ఉన్నట్టు అతి హుషారుగా ఆ కమోడ్ దగ్గిరికి వచ్చాడు. ఇలియిచ్ ఏమైనా మాట పలికాడేమో అని అతనివైపు చూడకుండా నిలుచున్నాడు. ఇలియిచ్ నీరసంగా 'జెరాసిమ్!' అని పిలిచాడు.

మొట్టమొదట జెరాసిమ్ ఏదో తప్పుపని చేసినవాడిలాగ కొంచెం ఉలిక్కిపడ్డాడు. కాని కనురెప్పపాటులో ఎంతో ఆప్యాయంగా ఇలియిచ్ వైపు చూశాడు. యౌవనోల్లాసంతో కిలకిలలాడుతున్న అతని ముఖంమీద చిరుగడ్డం బయలుదేరే సూచనలు కనిపిస్తున్నాయి.

జెరాసిమ్ "ఏంబాబూ!" అన్నాడు. "నిన్ను చాలా ఇబ్బంది పెడుతున్నాను. ఏమీ అనుకోకు. నేను పూర్తిగా నీరసంగా ఉన్నాను."

జెరాసిమ్ కళ్లు కలకలలాడుతున్నాయి. నోరు తెరిచేసరికి పళ్లు తళతళా మెరుస్తున్నాయి.

"అదేటిబాబూ అలాగంటారు! ఇందులో ఇబ్బందేముంది! ఒంట్లో జబ్బుచేసి పడిపోయారు బాబూ!"

తరవాత జెరాసిమ్ అతి చాకచక్యంతో తన పని అంతా ముగించివేసి, మళ్ళీ వెంటనే లోపలికి వచ్చి నిలుచున్నాడు.

ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఆ పడకకుర్చీలో అలాగే కూర్చునిఉన్నాడు.

జెరాసిమ్ కమోడ్ శుభ్రంగా కడిగివేసి మళ్ళీ ఇంకొకటి సిద్ధంచేసి ఉంచాడు. ఇలియిచ్ "జెరాసిమ్! ఇలాగ ఒకసారివచ్చి కాస్త చెయ్యి అందిస్తావా?" అన్నాడు. వెంటనే జెరాసిమ్ అతనికి దగ్గిరగావచ్చి నిలబడ్డాడు. ఇలియిచ్ "నాదగ్గర పని చేసేవాణ్ణి పంపించివేశాను. పూర్తిగా లేచి నిలబడలేకుండా ఉన్నాను. కొంచెం లేవదీస్తావా?" అన్నాడు.

జెరాసిమ్ అతనికి ఆయాసం లేకుండా అతి జాగ్రత్తగా రెండుచేతులతోను లేవనెత్తి, ఒక చెయ్యి ఆసరా ఇచ్చి, రెండవచేత్తో పంట్లాము సరిచేశాడు. ఆ తరవాత మళ్ళీ అతన్ని ఆ కుర్చీమీద కూర్చోబెట్టాలని అనుకున్నాడుగాని, ఇలియిచ్ ఆ పక్కనే ఉన్న సోఫాదగ్గిరికి తీసుకువెళ్ళమని అడిగాడు. జెరాసిమ్ ఇలియిచ్‌కి ఏమీ ఆయాసం కలగకుండా అతి జాగ్రత్తగా నడిపించుకువెళ్ళి ఆ సోఫామీద కూర్చోబెట్టాడు.

ఇలియిచ్ "అమ్మయ్యా! ఇవ్వన్నీ నువ్వు ఎంత తేలికగాచేసి పారేస్తున్నావు!" అన్నాడు.

జెరాసిమ్ ఒక చిరునవ్వు నవ్వి అక్కడినించి బయలుదేరబోయాడు. ఇలియిచ్‌కి అతను పక్కనే ఉంటేనే, ఎంతో సుఖంగా ఉన్నట్టు కనబడింది. అందుచేత జెరాసిమ్‌ని దగ్గిరగా అట్టేబెట్టుకోవాలని నిశ్చయించి "ఇంకొక్క చిన్నపని! ఆ కుర్చీ నా కాళ్లకింద పెట్టు. కాళ్లు ఎత్తుగా ఉంటే ప్రాణాలకు సుఖంగా ఉంది." అన్నాడు. జెరాసిమ్ ఆ కుర్చీ పట్టుకువచ్చి, అక్కడ పెట్టి, కాళ్లు కుర్చీమీద పెట్టడానికి కొంచెం పైకెత్తాడు. జెరాసిమ్ అలాగ కాళ్లు పైకెత్తుతున్నప్పుడు ఇలియిచ్‌కది ఎంతో సుఖంగా ఉన్నట్లనిపించింది. "కాళ్లు పైకెత్తుతుంటే ప్రాణానికి హాయిగాఉంది. కాస్త ఒక

"తలగడా తెచ్చి కాళ్లకింద పెట్టు" అన్నాడు. జెరాసిమ్ ఆపని చేశాడు.

తలగడామీద పెట్టడానికి కాళ్లెత్తినప్పుడు ఇలియిచ్‌కి మళ్ళీ అది సుఖంగా ఉన్నట్టు కనబడింది. తలగడామీద కాళ్ళు ఉంచిన తరవాత ఆ సుఖం కనబడలేదు. పైగా బాధ ఎక్కువయింది. ఇలియిచ్ "జెరాసిమ్! నువ్వు ఇప్పుడేదైనా పని చేస్తున్నావా?" అన్నాడు. జెరాసిమ్ బస్తీకి వచ్చిన తరవాత ఇక్కడి పెద్దమనుషులతో మాట్లాడేతీరు నేర్చుకున్నాడు. అందుచేత "అబ్బే! ఏమీ పనిలేదు బాబూ!" అని అతి మర్యాదగా జవాబు చెప్పాడు.

"ఇంకా ఏమైనా పని చెయ్యాలా?"

"అన్నీ చేసేశాను బాబూ! ఇంక రేపటికి కట్టెలు కొట్టాలి అంతే."

"కొంచెం కాళ్ళు పైకెత్తి పట్టుకుంటావా?"

"అల్లాగే పట్టుకుంటాను బాబూ!"

జెరాసిమ్ అతని కాళ్లు బాగా పైకెత్తి పట్టుకున్నాడు. ఇలియిచ్‌కి అప్పుడు ఏమీ బాధలేదనిపించింది.

"అయితే కట్టెల మాటేమిటి?"

"పరవాలేదు బాబూ! ఇంకా చాలా పొద్దుంది."

ఇలియిచ్ కాళ్లు పైకెత్తి పట్టుకోమని చెప్పి, జెరాసిమ్‌తో కబుర్లు మొదలుపెట్టాడు. జెరాసిమ్ అలాగ కాళ్ళెత్తిపట్టుకున్నంతసేపు ఇలియిచ్‌కి నెప్పి బాగా తగ్గిపోయినట్టనిపించింది.

ఆతరవాత ఇలియిచ్ జెరాసిమ్‌ను అప్పుడప్పుడు పిలిచి, అతనిన్ని కాళ్ళు పైకెత్తిపట్టుకోమని చెప్పి, ఏవేవో మాట్లాడుతూండేవాడు. అలాగ కబుర్లు చెబుతూంటే అతనికి బాగా సుఖంగా ఉండేది. జెరాసిమ్ ఇలియిచ్ చెప్పేవన్నీ ఎంతో ఆప్యాయంగా చేసిపారేస్తూండేవాడు. అతని అమాయికత, మంచితనము చూస్తూంటే ఇలియిచ్‌కి కళ్ళు చెమ్మగిల్లేవి. ఎవరైనా మంచి ఆరోగ్యంగా ఉంటే ఇలియిచ్‌కింతకు పూర్వం కన్నెఱ్ఱగా ఉండేది. కాని జెరాసిమ్ ఆరోగ్యము, ఉత్సాహము చూస్తే ఇలియిచ్‌కి ప్రాణాలకు హాయిగా ఉండేది.

ఆ యింట్లో జనాభా అంతా ఇలియిచ్‌కి ఏదో కొంచెం జబ్బు చేసిందనీ, అది అంత ప్రాణాపాయకరమైనది కాదనీ, కళ్ళు మూసుకుని నాలుగురోజుల పాటు మందు పుచ్చుకుంటే ఆ జబ్బు నిమ్మళించిపోతుందనీ అంటూండడం ఒక పరిపాటిగా తయారయింది.

ఇదంతా వట్టినటన అని అందరికీ తెలుసును. అయినా అందరు ఈవిధంగా అంటూండడం చూస్తే ఇలియిచ్‌కి ఒళ్లు మండిపోయేది. వాళ్ళేమి చేసినా ఇక జబ్బు కుదరడం కల్లలోమాటనీ, అలాగలాగ యమయాతనపడుతూ ఎప్పుడో ఒకప్పుడు ప్రాణాలు విడవడం తప్ప గత్యంతరం లేదనీ అతనికి తెలిసిపోయింది. ఇలాగ తెలిసిన ఇంటిలోవాళ్ళందరు ఇలియిచ్‌కి ఆ విషయమే తెలియలేదన్నట్లు మాట్లాడేవారు. పరిస్థితి ప్రమాదకరంగా ఉన్నా అబ్బే ఏమీ లేదని భరవసా ఇచ్చి, అతనిని నమ్మించడానికి ప్రయత్నించేవారు. ఇలియిచ్ అదంతా చూసి లోలోపల కుమిలిపోయేవాడు. అతడు ఈ క్షణంలోనో మరుక్షణంలోనో చావడానికి సిద్ధంగా ఉన్నాడు, వారంతా ఈ సంఘటన ఏదో నిత్యకృత్యం క్రింద జమకట్టి వేస్తూన్నట్లు కనబడింది. పైగా ఆ నటనకు అంతూదరీ ఉన్నట్టు కనబడలేదు. దానితో అతను ఒక్కసారిగా వారిమీద విరుచుకుపడి "చాల్లెండి ఈ దొంగనటన! నేను చచ్చిపోతున్నానని మీకూ నాకూ కూడా తెలుసును! అందుచేత అధమపక్షం ఈ దొంగనాటకమైనా కట్టిపెట్టండి!" అని గట్టిగా దులిపెయ్యాలని అనుకున్నాడు. కాని చివరికా మాటలు నోటిచివరదాకా వచ్చి ఆగిపోయాయి. మృతి అంటే అత్యంత భయంకరమైన విషయం! కాని ఆ యింట్లో ఉన్నవాళ్ళు అమర్యాదకరంగా పరిణమించిన ఒక చిన్న ఇబ్బందికింద జమకట్టేశారు. తన విషయంలో ఎవరు బాధపడడం లేదన్న విషయం ఇలియిచ్‌కిప్పుడు స్పష్టపడిపోయింది. అసలా ఇంట్లోవాళ్ళకతని విషయం తెలుసుకోవాలన్న ఘోషే లేదు. ఒక్క జెరాసిమ్ మాత్రం అతనిపరిస్థితి గ్రహించుకుని జాలిపడేవాడు. ఒక్కొక్కప్పుడు రాత్రి తెల్లవార్లు అలాగే కూర్చుని అతని కాళ్లు ఎత్తి పట్టుకునేవాడు. వెళ్లి పడుకోమని చెబితే "నా కేమీ ఇబ్బంది లేదు బాబూ! ఇప్పుడు కాకపోతే ఇంకా

స్నేపున్నాక నిద్రపోతాను." అనేవాడు. తరవాత మరింత ఆప్యాయంగా "మీకు ఒంట్లో బాగోనప్పుడు మాత్రం చెయ్యకపోతే ఎలాగ బాబూ!" అనేవాడు. ఆ యింట్లో నటించనివాడు జెరాసిమ్ ఒక్కడే. అతని ధోరణినిబట్టి చూస్తే అతనొక్కడే ఆ పరిస్థితులన్నీ పూర్తిగా గ్రహించినట్టు, ఇక దాచడం లాభం లేదనుకున్నట్టు తేలిపోతున్నది. జెరాసిమ్ అంతమాత్రంతో ఊరుకోక బాగా బక్కచిక్కిన యజమానిమీద జాలిపడి అన్నివిధాలా ఆసరాగా ఉండేవాడు. ఒకసారి ఇలియిచ్ అతన్ని వెళ్లిపడుకోమని బలవంతపెట్టాడు. జెరాసిమ్ ఇంక ఉండబట్టలేక "ఈయాలో రేపో అంతా వెళ్లిపోవాలిగందా! బాబూ! ఈమాత్రం కష్టమేనా ఓర్చుకోకపోతే ఎలాగ బాబూ!" అని సమాధానం చెప్పాడు. అతని కా పని ఏమాత్రము భారమనిపించలేదు; తానీవేళ ఆపత్తులో ఉన్న ఒక మనిషికి సాయపడుతున్నాననీ, ఇల్లాంటి పరిస్థితుల్లో రేపెవరైనా తనకు సాయపడగలరనీ అనుకున్నాడు.

ఈ నటన మాట ఇలాగ వదిలివేసినా, ఇంకొక విషయం ఇలియిచ్‌ని బాగా బాధపెట్టింది. అల్లాంటి పరిస్థితుల్లో కుటుంబంలోవారంతా తన్నెంతో ఆప్యాయంగా చూస్తారని అనుకున్నాడు గాని, అది జరగలేదు. చాలాకాలం ఆ జబ్బుతో తీసుకున్నాక అతనికి అందరు తనొక జబ్బుపడిన పిల్లవాడిని చూసినట్లాప్యాయంగా చూడాలని అనిపించింది. ఆ అభిప్రాయం పైకి చెప్పడానికి సంకోచిస్తే సంకోచించి ఉండవచ్చును గాని, తన్నందరు పసిపిల్లవాడిని బుజ్జగించినట్లు బుజ్జగించాలని కోరుకునేవాడు. తానొక పెద్దఉద్యోగంలో ఉన్నాననీ, తనకప్పుడే గడ్డాలు మీసాలు నెరుస్తున్నాయనీ, తనది చాలా అసందర్భమైన కోరికనీ అతనికి తెలుసును. అయినా ఆ విధమైన ఆప్యాయతకోసం తహతహలాడిపోయేవాడు. అయితే జెరాసిమ్ అతనికి అంతటి ఆప్యాయతతోను పరిచర్య చేస్తూ ఆదరంగా చూస్తూండడంవల్ల ఇప్పుడు కొంచెం సుఖంగా ఉంది. ఇవాన్ ఇలియిచ్‌కి ఒక్కసారిగా 'బారు'మని గొంతెత్తి ఏడవాలనీ, తన్నందరు బుజ్జగించాలనీ ఉండేది. కాని అంతలోనే ష్వెక్ అక్కడికి వచ్చేవాడు. అతన్ని చూడగానే ఇలియిచ్ ఒక్కసారిగా మారి, ముక్కు బిగించుకుని కూర్చుని, ఒక గొప్ప వ్యక్తిలాగ మాట్లాడడం మొదలుపెట్టేవాడు. ఆపైన అలవాటునుబట్టి ఆనాటి కోర్టుకేసులలో ఇచ్చిన తీర్పు తప్పని వాదించేవాడు. దానిమీద ష్వెక్ ఏమైనా అంటే తను పట్టిన కుందేటికి మూడే కాళ్ళంటూ కూర్చునేవాడు. ఈవిధమైన అసత్యపరిసరాల ప్రభావంవల్ల అతని కా చివరిరోజులన్నీ అతి దుర్భరంగా గడిచిపోయాయి.

[ఇంకా ఉంది]

తెల్లగా
ఉతుకబడినవి

ప్రకాశవంతముగా
ఉతుకబడినవి

ఇందుకు
సన్‌లైట్
సబ్బు
కారణము

బాదకుండగనే బట్టలను తెల్లగాను ప్రకాశవంతముగాను ఉతుకును:

S. 184-50 TL

కృష్ణదేవరాయలు

కళింగ జైత్రయాత్ర ౪*

శ్రీ నేలటూరు వెంకటరమణయ్య

ఇంతవఱకు కృష్ణరాయల కళింగ జైత్రయాత్ర యేకధాటి కాదనియు నందాఱు ఘట్టములు గలవనియు నిర్ణయించితిని. ఇక నాయాఱు ఘట్టములందును నడచిన యుద్ధవిశేషములను వివరింపవలసియున్నది. ఉదయగిరి ముట్టడితో కళింగదండయాత్ర ప్రారంభమైనది. శకాబ్దము 1434 ప్రజోత్పత్తి పుష్యమాసమున రాయలు సైన్యముతో వచ్చి యుదయగిరికి ముట్టడివేసెను.1 రాయవాచకమునందు కృష్ణరాయలు ఉదయగిరి దుర్గమునకువచ్చిన 'హురమ్మత్తున దుర్గములపై లగ్గయెక్కగా దుర్గములోనివారు తమ చేతనైనట్లు సమరంచేసి మందుగుండ్లు కలన నిర్వహించలేక తొలిచినారు' అని యున్నది. ఇది వాస్తవమును గప్పిపుచ్చెడి యతిశయోక్తి. ఈ ముట్టడి సుదీర్ఘకాలము నడచినది. ఉదయగిరి తీరాంధ్రదేశ దుర్గములందు బలవత్తమమైనది,—దానిని సాధించుట సులభసాధ్యమైన కార్యముగాదు. దాని పరిసరములు పర్వతమయములగుటచేత దుర్గమమై శత్రుజన దుర్భేద్యముగ నుండెను. దానిని చొచ్చుట కొక్కటి దప్ప మార్గాంతరము లేదాయె. అదియు మిక్కిలి యిఱుకైనది. మనుష్యులు సైతము ఒకరివెనుక నింకొకఱుగనె నడచి పోవలసియుండెను. ప్రకృతిచే నింత బలిష్ఠమైనందువలన దానిని సంరక్షించుట కల్పసంఖ్యాకులు చాలియుండిరి. కొద్దిజనులు కొండలసందునను బండలు వెనుకను దాగి యెంతటి ప్రబలశత్రువునైనను ధిక్కరించుటకు జక్కనియవకాశముండెను. వీరి నాకటిచే మాడ్చినతప్ప కోటను వశపఱచుకొను నుపాయమన్య మెద్దియు లేదు.2

కృష్ణరాయ లసామాన్య ప్రజ్ఞాశాలియైన దళనాయకుడు. దళములను కూర్చుటయందు విప్పుటయందును యుద్ధరంగమున శత్రులపై బురికొల్పుటయందుమాత్రమే కాదు అతని ప్రజ్ఞ వికసించినది. అసాధ్యమనుమాటను అతడెఱుగడు. ఎట్టి యాటంకమైననుసరే—మానుషముగాని యమానుషముగాని—అతనిమార్గమునుండి తొలగిపోవలసినదే. కావున దుర్గమమైనకోటను సుగమము సేయుటెట్లు? అని యతడు చింతించి చింతించి దాని పరిసరములనుండిన బండలను కొండలను పిండిగొట్టుటయొక్కటియే దుర్గమును జయించుటకు సరియైన యుపాయమని నిశ్చయించెను. కాని యది సులువైన కార్యముగాదు; రాయలా పనినెట్లు నిర్వహించెనో తెలుపు సాధనములు లేవు. కాని దాని నెరవేర్చుటకు వలసిన మనుష్య బలగము కొంచెమంచెమని యెంచుటకు వీలు లేదు. ధనవ్యయమును తక్కువయైయుండదు. జనస్తోమమును ధనసంపత్తి గలిగియుండినను దానిని కొనసాగించుటకు రాయలకు పదునెనిమిది మాసములు పట్టినవి. ఈ కాలమంతయు కృష్ణరాయ లుదయగిరియందు స్థిరముగ నుండలేదు. రాజధానికి పోవుచువచ్చుచు నుండెను. పుణ్యక్షేత్రములకు యాత్రపోవు నెపమున రాజ్యమున జాలభాగములను త్రొక్కిచూచుచుండెను. తుదకు ఉదయగిరి దుర్గమును సుగమము సేయు మార్గనిర్మా

(* వికృతి జ్యేష్ఠ భారతి పుటలు ౬౧౮-౬౨౭ తిరువాయి)

1. శకాబ్దము 1436 మీద చెల్లు భావసంవత్సర జ్యేష్ఠ బ 2 నాడు ఉదయగిరి కృష్ణరాయలకు వశమాయెనని యచ్చటచట నెలకొల్పిన జయశాసనములవల్ల దెలియుచున్నది. (*N D I. III. U. 40*) ఉదయగిరి ముట్టడి యొకటిన్నరసంవత్సరము పర్యంతము సాగెనని న్యూనిజు చెప్పియున్నాడు. (*Forgotten Empire, p. 316*) కావున పైజెప్పినట్లు శ. 1434 ప్రజోత్పత్తి పుష్యమందు ప్రారంభమాయెనని తెల్లమగుచున్నది.

2. *Forgotten Empire, p. 316.*

ణము ముగిసెను. తనభటులు కోటబురుజుల సమీపించుటకొఱకు నచటగంప శిలల ననేకములను జేరుగ గొట్టి వాని మీదుగ పెక్కుమార్గముల నేర్పఱచెను. ఒకరి వెనుక నొక్కరుగ నడచిపోవలసియుండిన ఇఱుకుదారిని విశాలముజేసి వెడల్పైన బాటగ మార్చెను. ఇట్టివానిని నే మఱికొన్నింటిని గూడ నిర్మాణము గావించి కోటక్రిందికి బోవుటకు వసతి చేసికొనెను. ఇంతశ్రమపడినను కోటస్వాధీనమగు నట్లగపడలేదు. దుర్గాధిపతియు ప్రతాపరుద్ర గజపతి పినతండ్రియునగు తిరుమల కాంతరాయడు కోటను గడు జాగ్రత్తతో కాపాడుచుండెను[3].

కృష్ణదేవరాయ లిట్లుదయగిరి దుర్గమును జయించుటకు భగీరథ ప్రయత్నము సేయుచుండ దాని జూచుచు ప్రతాపరుద్ర గజపతి మిన్నకుండలేదు; అతడొక గొప్పసైన్యమును వెంటబెట్టుకొని రాయల నోడించి ముట్టడిని వదలించుటకొఱకు తరలివచ్చెను. కాని రాయ లాతని నిజసైన్యముతో నెదుర్కొని పరాభూతుని గావించెను. వాఙ్మయమీయంశమును ప్రస్తాపించలేదు; కాని యుదయగిరి తిరుమల శాసనములందు 'ప్రతాపరుద్ర గజపతిని కొండవీటిపర్యంతం విరుగ బోడిచి' యని సంగ్రహముగ సూచింపబడియున్నది. ఇందువల్ల కృష్ణదేవరాయ లుదయగిరిచెంత ప్రతాపరుద్ర గజపతిని పరాజితుని సేయుటయేకాక కొండవీడు పర్యంతమును నతని వెన్నంటి తఱుముకొని పోయెనని విదితమగుచున్నది.

గజపతి ప్రతాపరుద్రుని నోడించి తఱుముగొట్టి కృష్ణదేవరాయలు వెనుదిరిగివచ్చి ఉదయగిరిని జేరి దుర్గము నెట్లైన స్వాధీనపఱచుకొనవలయునని పట్టుపట్టెను. మొట్టమొదట దుర్గమునకు వేణత (మేనత) వేయించెను[4]. వేణత యనగా కోటకు రాకపోకలను సంపూర్ణముగ నాపివేయుటకు చుట్టును పెట్టుగోడ. వేణత వేయించిన పిమ్మట బయటినుంచి కోటలోనికి పదార్థము లెవ్వియుబోక నిలిచిపోయినవి; కాని కోటకావలిదండు ధైర్యసాహసములను జూపి మెండుగ పెక్కుదినముల పర్యంతము బోరాడెను. ఈ యుద్ధము కృష్ణరాయ విజయమునందు వర్ణింపబడి యున్నది.

"కోటలు దుర్గముల్ గొనుచు దోఃపటుబల
    ధాటిచే మించు నార్వీటివారు
కంట కాహితి కంఠలుంఠనోద్ధతి లీల
    దంటలైతగు తొరగంటివారు
నిబ్బరంబుగ శత్రునికరంబు నఱుగించి
    ధీరులై మించు గొబ్బూరివారు
చాల దోర్బలలీల సమదారిసంఘంబు
    దూలించి వెలయు నంకెలవారల.

3. ప్రతాపరుద్రగజపతి పినతండ్రి పేరు వాస్తవముగ తిరుమలకాంతరాయలని దృఢముగ జెప్పుటకు వీలులేదు. దీని విషయమైన సాక్ష్యము ఒక్కరీతిగ నుండలేదు. కొన్ని శాసనము లితని తిరుమలకాంతరాయలని పేర్కొనుచున్నవి (*NDI. III. U.* 38 40, *TTDI. III.* 77) మఱికొన్నిటియందు తిరుమలరాహుత్తరేక రౌతరాయలని యున్నది (*TTDI III.* 76, 80, 81); ఒకానొక శాసనమునం దితని నామధేయము (*U.* 37) తిరుమలరాఘవరాయలని యున్నది. ఇట్లు శాసనసాక్ష్యమే భిన్నమైయుండ వాఙ్మయము వీనికి విరుద్ధముగ నతని మఱియొకవిధముగ బేర్కొనుచున్నది. ఆముక్తమాల్యద ప్రథమాశ్వాసాంత పద్యమునందు 'ఇభరాడుదయోర్వీశ్వర తత్పితృవ్యకృత' అను వాక్యమునకు వ్యాఖ్యాతలు పరంపరగ 'ఇభరాట్=గజపతియైన ప్రతాపరుద్రునియొక్క, ఉదయ ఉర్వీశ్వర=ఉదయగిరి దుర్గమందు, తత్=ఆ గజపతికి, పితృవ్య=పినతండ్రియైన ప్రహరేశ్వర పాత్రుని చేత' అని యర్థవివరణము వ్రాసియున్నారు. కాని ఇది తప్పు. ప్రహరేశ్వరపాత్రుని' ఉదయగిరితో నెట్టి సంబంధ ముండినట్లును అగపడదు. ఇతడు కొండపల్లి దుర్గాధ్యక్షుడనియు నచట రాయల కతడు పట్టువడెనని యాముక్తమాల్యద తృతీయాశ్వాసాంతమందలి 'ఇది పాత్రప్రహరేశ్వర' అను పద్యమువలన విదితమగుచున్నది. ఇతని సంపూర్ణనామధేయము ప్రహరరాజు శిరశ్చంద్రపాత్రుడు. ఇతని బోడజన మహాపాత్ర బిజిలీఖానులతో గూడ రాయలు జీవగ్రాహముముగ కొండపల్లియందు బట్టుకొనినట్లు శాసనములు జెప్పుచున్నవి. (*TTDI. III.* 80) కావున లభ్యమైన సాక్ష్యము నాధారపఱచుకొని యుదయగిరియందు కృష్ణరాయల చేజిక్కిన ప్రతాపరుద్ర గజపతి పినతండ్రియొక్క వాస్తవ నామధేయ మిది యని నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు.

4. *NDI. III U* 38, 40.

లాదిగా గల్గు రాజులు మేదురగతి
తుళువదొరలును బోయలు దురుసుగాగ
బ్రతిదినంబును ఘోరమౌ రణమొనర్చి
నిలిచిపోరాడె గజపతి బలములపుడు."

"శివిగ నొకువాగును కడిందిరహిన్
వెలుగోటివార లా
రావెలవారు గూడుకొని రాత్రిబగల్
చతురంగసేనతో
నేవగ జూచినన్ దెలియ నెంతయు
శక్యముగాని దుర్గమున్
భూవరమౌళి గాంచి యొకపూటనె
దీసెద నంచుదగ్రుడై.
దిగ్గున లేచి సాహసము తేటపడన్
మును మున్నుగాగదా
నగ్గలికన్ వెలంగు విభుమంతయు
గన్గొని రోషచిత్తుడై
లగ్గలకెక్కి రంపెలు బలంబు చలం
బలరన్ రణంబులన్
దిగ్గజముల్ వడంక బలు తెంపున
గుంపులు గూడియుద్ధతిన్ 5."

ఈ విషయమునె తెల్పు ప్రాచీనగాథ యొకటి యాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యలం దుదాహరింపబడి యున్నది. 'కృష్ణదేవరాయల దిగ్విజయములలో ఉదయగిరి దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు అందు ప్రహరేశ్వర పాత్రుడనువాడు గజపతికి పినతండ్రి కావుండి కడు సమర్థుడై ఎన్నాళ్ళకును దుర్గమును లోబడనీయక పోరాడుచుండెను. అంత నొక నాడు కృష్ణరాయడు 'ఈ దినము ప్రహరేశ్వరుని తల ద్రొక్కనిది స్నానము చేయను' ప్రతిజ్ఞచేసి స్వయముగా ముట్టడి నడుపగా ప్రహరేశ్వరుడు భయపడి లోబడెనట. ఈ యైతిహ్యమున ప్రహరేశ్వరుడనుట తప్పైనను తిక్కినవిషయము సత్యదూరము గాదు. కృష్ణరాయల కంటిక్రింద పోరాడ దొడగిన రాయరాణువ యసాధరణ పరాక్రమముజూపి నలుప్రక్కలను లగ్గలకెక్కెను. ఎంత సామర్థ్యము గలవాడైనను తిరుమలకాంతరాయుడు ప్రబల శత్రుదళమును మార్కొనజాలక రాయలతో సంధినికోరెను; అతడు కోరిన మేరకు సమాధానమున కొడంబడుటకు రాయలు సంకోచించెను. ఏలన యొక ధర్మసందేహ మాతని చిత్తమును కలతబెట్టినది. తిరుమలకాంతరాయని శిరము ద్రొక్కనిది ఆ దినము మజ్జనము సేయనని ప్రతినబట్టెగదా; మఱి యతడు కోరినట్లు సంధి ననుగ్రహించిన ప్రతిజ్ఞాభంగమగును. శరణార్థియగు శత్రుని రక్షింపక నిరాకరించుట రాజధర్మము గాదు. ఏమిసేయుటకును దోచక సంకటపడుచుండ రాయలకు సర్వశిరః ప్రధాని యప్పాజి యొక యుపాయమును జెప్పి మనశ్శాంతిని గలిగించెను. తలపాగ ద్రొక్కిన తలద్రొక్కినట్లే యగును; తిరుమలకాంతరాయడు పన యుష్ణీషమును రాయల పాదములకడ నుంచుట కంగీకరించిన ప్రతిజ్ఞయు భంగముగాదు; శరణార్థులను సంరక్షించుటయు నలుపడును తిరుమలకాంతరాయలు రాయలు కోరినట్లు పాగ నతనిపాదముల క్రింద నుంచెను; రాయలందులకు సంతసించి యతనిని చంపక విడిచిపెట్టెను ఈ సంధివృత్తాంతము జాలవఱకు పరంపరగవచ్చు నైతిహ్యములనుండి సంగ్రహించినది. ఇది సత్యమని ఆముక్త ప్రథమాశ్వాసాంతపద్యము రుజువుసేయుచున్నది.

'ఇది కర్ణాట ధరాధృతిస్థిరభుజా హేవాక లబ్ధేధరా
డుదయోర్వీధర తత్పితృవ్యకృత సద్యోపాయ
నోష్ణీషర
త్నప్రగంచత్పద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితా
ముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యముల నాద్యంబై
మహింబొల్పగున్.'

ఇట్లు ష్ణీషము నుపాయన మొసగిన తిరుమలకాంతిరాయనికి కృష్ణరాయలు ప్రాణదానము జేసెనే గాని విడిచిపెట్టలేదు; బందీకృతుని గావించెనని పోర్చుగీసు రచనలును, సమకాలిక వాఙ్మయమును, రాయల శాసనములును సాక్ష్యము బల్కుచున్నవి. ఆ కోటను స్వాధీనపఱచుకొని దుర్గసంరక్షణకు సాళువ

---

5. కృష్ణరాయ విజయము 3. 58–60.

6. *'...and in it he captured an aunt (some say an uncle) of the king of Oriya who was taken captive and carried off with all courtesy that he could show her (him), having her (his) liberty; and he took her (him) along with himself.'—*

—Nuniz, Forgotten Empire, p. 317.

'దుర్గాంజిత్వాఽథ సోఽసా వుదయగిరివరం తత్ర
రాహుత్తరాజం

కంపరాజును నియమించెను.7 తరువాత సాళువ తిమ్మరుసయ్యను పిలువనంపి సాళువ నరసింగరాయల యాదేశమును దానెంత చక్కగ నిర్వహించినదియు వివరించి తనకంతటితో దృప్తి కలుగలేదనియు, ఒరియా రాజ్యములోనికి నూఱుయోజనముల పర్యంతము గూచి చేసి పోవలయుననియూ, నందుకు వలసిన వస్తుసామగ్రిని తయారుచేసి సైనికులకెల్ల జీతమును సంపూర్ణముగ నిచ్చివేయవలసినదనియు నాజ్ఞాపించెను. 8 తిమ్మరుసయ్య రాయల యాజ్ఞానుసారము సేనలను ప్రయాణమునకు సంసిద్ధము సేయగడెను. కృష్ణదేవరాయలంతట సైన్యముతో గదలిపోయి కొండవీటిని సాధింపుమని తిమ్మరుసున కాజ్ఞ చేసి దేవేరులతోగూడ 'తిరిగి విజయనగరం రాజధానికి విచ్చేస్తున్న తిరుమలమీందికి విచ్చేసి తిరువేంగళనాథుని దర్శించి తిరువెంగళనాథ దేవునికి కనకాభిషేకం చేసిరి. మఱియు, 'తద్ధాతిథి (శకవర్షంబులు 1436 మీదనడచే భావసంవత్సర ఆషాఢ శు. 15. గు) మన్వాది పుణ్యకాలమందు ధారాపూర్వకంగాను' 'పొత్తపినాంటి సీమలోని తాళ్ళపాక గ్రామం 1' 'సమర్పించిరి. 'కృష్ణరాయలదేవులు చిన్నాదేవమ్మంగారు'ను, 'తిరుమలదేవమ్మంగారు'ను తిరువేంగళనాథదేవునికి కంఠమాలయు సరపదకమును సమర్పించిరి.9 విజయము ప్రసాదించినందులకు ఇష్టదైవమగు శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామికి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ సమర్పణచేసిన కానుకలు గాబోలును. ఇట్లు భగవత్కైంకర్యమును ముగించుకొని రాయలు రాణివాసముతో గూడ విజయనగరమునకు దరలెను.

కొండవీడు:—రాయలయాజ్ఞ చొప్పున సాళువ తిమ్మరుసు దండనాథుని యాధిపత్యముక్రింద రాయ రాణువ కొండవీడు దుర్గమువైపు కూచిచేసెను. ఆంధ్రదేశమునందు గజపతి సామ్రాజ్యములోని ముఖ్య ఆయపట్టు స్థానములలో నది యుదయగిరికి తుల్యమైనది. కొండవీటి దండపాటకు రాజధాని. చుట్టుపట్టులనుండు అద్దంకి యమ్మనబ్రోలు మొదలగు దండపాటల నేలు సథకారులు కొండవీడు దుర్గాధ్యక్షునికి లోబడియుండిరి. ఈ దండపాటలలో దుర్గములనేకములుండినవి. దక్షిణదిశనుండి గజపతి సామ్రాజ్యముపై నెత్తివచ్చు శత్రువీ దుర్గములనన్నిటిని మొట్టమొదట సాధించుట యత్యంతావశ్యకము. వానిని విడిచిపెట్టి కొండవీటి నొకవేళ జయింపగల్గినను అచ్చట నతనికి స్థిరముగ దన యధికారమును నెలకొల్పుటకు వీలుగాదు. ఈ మర్మమును జక్కగ గుర్తించినవాడగుటవలన తిమ్మరసయ్య వీని నన్నిటిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొనిన పిదపగాని కొండవీటిజోలి యెత్తుకొనలేదు. ఇవి వరుసగ 'అద్దంకి, వినికొండ, బెల్లంకొండ, నాగార్జునికొండ, తంగేడు, కేతవరం మొదలయిన గిరిదుర్గ స్థలదుర్గములు10.' ఇవిగాక రాయవాచకమును కృష్ణరాయవిజయమును కందుకూరును గూడ జయించినట్లు తెల్పున్నవి11. ఇది సుసంగతమే. గజపతి సామ్రాజ్యమప్పుడు నెల్లూరుమండలములో ఆత్మకూరు పర్యంతము వ్యాపించియుండినది11a; కావున కందుకూరు గజపతి సామ్రాజ్యాంతర్గతమై యుండెననుటకు సంశయములేదు అది క్రీ. శ. 1422 వఱకును రెడ్డిరాజ కుటుంబమునందొక శాఖకు ముఖ్యస్థానమై యుండె.

బన్నికృత్వా...'—సంగీతసూర్యోదయము.
Further Sources of Vijayanagara History. I. No 16. (a).
'ఉదయగిరి దుర్గమును పుచ్చుకొని ప్రతాపరుద్ర గజపతివారి పినతండ్రి తిరుమలకాంతరాయనిని పట్టుకొని...' *NDI. III. N. 40.*

7. రాయవాచకమున 'కంపన్నను దుర్గమందు తాణ్యం వుంచ్చి' అని యున్నది. మనుమంచిభట్టకృతి అశ్వలక్షణసార మను గ్రంథము సాళువయోభళరాజ తిమ్మాంబికా పుత్రుడగు కంపరాజున కంకితమీయబడినది. ఈతడు కృష్ణరాయల సిద్ధకృపాణుడట (3 : 1). ఇతడే రాయవాచకము పేర్కొను కంపన్న కావచ్చును.

8. *Nuniz Forgotten Empire, p. 317.*

9. *TTDI. III* 66, 67, 68. 70, 71, 72, 73, 74, 75.

10. *TTDI. III.* 76.

11. రాయవాచకము, పుట. 91. 'కందుకూరికి పోగా' 'కందూర'ను నది పారబాటు. 'కందుకూరికి' అని యుండవలయును. చూ. కృష్ణరాయవిజయము 3 : 68 'అట కందుకూరు బిట్టదిరె కాహళ శంఖ భేరీవిరావముల్ భోరుకలగ' అని.

11a. కాళహస్తి మొదలు జగన్నాథం పర్యంతం గజపతిసీమ. రాయ. పుట 97.

అప్పుడది యెట్టి స్థితియందున్నను క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్ద పూర్వార్ధమున దాని ప్రాముఖ్యత నింకను గోల్పోలేదు ; కావున రాయరాణువ ఉదయగిరి నుంచి బయలుదేరిన పిమ్మట కందుకూరిని వశపఱచు కొనిరనుట విశ్వసింపదగిన విషయమే. పై బేర్కొనిన దుర్గములలో గజపతివారి పక్షమున నెవ్వ రెచట కాపుండిరో వా రెట్లు పోరాడిరో తెలియదు. కాని కృష్ణరాయలచే గొండవీడునందు వీరభద్రగజపతితో గూడ పట్టుబడిన పాత్రసామంతులై యుందురనుటకు గొంత యవకాశము గలదు పట్టుపడిన పాత్ర సామంతుల సంఖ్యయేదు, కందుకూరితో గూడ రాయ రాణువ జయించిన దుర్గముల సంఖ్యయు నేడే. మఱియు ఆముక్తపీఠికయందు ఉత్కలక్షత్రియ పాత్రు లెల్లను కొండవీటియం దుండినట్లు కృష్ణ రాయలు వ్రాసియున్నాడు. న్యూనిజుకూడ గజపతి రాజ్యమందలి దొర లెల్ల నందుకూడి యుండిరని చెప్పి యున్నాడు. మఱియు రాయవాచకమున పై బేర్కొనిన దుర్గములందలి ప్రజలు తమ తమ దొరలున్న తావుకు అనగా కొండవీడునకు పోయినట్లు చెప్పి యున్నది11b. కావున రాయలకు కొండవీటియందు పట్టుబడిన ఏడ్గురు పాత్రసామంతులును పైజెప్పిన దుర్గముల కధిపతులైయుందురని ఊహించుటకు గల్గు చున్నది. ఈ యూహ సరియైనదేని, రాయశాసనాను లందు పేర్కొనబడిన దుర్గములయొక్కయు పాత్ర సామంతులయొక్క వరుసయు నొక్కటియె యగు నేని కందుకూరికి కుమారహంవీరుని కొడుకు నర హరిదేవుడును, అద్దంకికి రామూరి మల్లూఖానుడును, వినికొండకు ఉద్దండఖానుడును, బెల్లంకొండకు జన్యాలకసువాపాత్రుడును, నాగార్జుని కొండకు పూసపాటి రాచిరాజును, తంగేడుకు శ్రీనాథ రాజు లక్ష్మీపతిరాజును కేతవరమునకు పశ్చిమ బాలచంద్ర పాత్రుడును దుర్గాధిపతులై యుందురు. రాయవాచకమున కొండవీటి దండయాత్ర కొంచెము విపులముగ వర్ణింపబడియున్నది. రాయసైన్యము 'కొండవీటకి కదలిపోగా దుర్గములలో నున్న వూడెములవారు సముద్రంపొంగి వచ్చేరీతిని సేనా సముద్రం కదలివచ్చేది కని కాలిధూళిమిన్నుముట్టి సూర్యరశ్మిగప్పినగని స్థలములు విడిచి పొయ్యేవా రున్ను కాహళధ్వనివిని పారే వారున్ను యీరీతున కొండవీడుసీమ కోటలు దుర్గాలలోనున్న వారలు సరాళ భ్రష్టులై తమ తమ దొరలున్న తావుకు పోసాగిరి. బోయకొరలు పదునెనిమిదికప్పణాల వారున్ను మూకలక్షులపాయ దళమున్ను కొండవీడు కొండ పల్లె, బెల్లంకొండ, విని కొండ, నాగార్జునం కొండ మొదలయిన దుర్గాలకు యిలు జడిరైన శీమ లాద్యంత్రం నిపాతం చేస్తావున్నారు. గనక ఆయాశీమలో గల ప్రజలందరున్ను సకలమును కొల్లయిచ్చి మిక్కిలి అంద్దుపడి అయిన దుర్గాలు చేరినారు.'12

ఇందువల్ల కృష్ణరాయల కొండవీడు దండ యాత్రి స్వభావము జక్కగ దెలియవచ్చుచున్నను యుద్ధాంశ మొక్కటియైనను విశదముగుటలేదు ; కాని సర్వత్ర రాయలకు జయము చేకూరెననియు, పైచెప్పిన దుర్గములందు రాయలు నిజదళములను కాపుంచి దుర్గ రక్షకులను నియమించెననియు నీ క్రిందివాక్యములు దెలుపుచున్నది.

'కందూరికి పోగా డమామిధ్వని విన్న క్షణాన్నె ఆ స్థలంవారు వల్లిపోయిరి. గనక ఆస్థలం సాధించి అచ్చట ఠాణ్యం వుంచి' 'యచటి నుండి వినికొండకై నడవంగా వారు యీ వార్తలు విని స్థలం నిర్వహింప నేర మని యెంచి మునకలుగా వల్లిపోయిరి. అక్కడ భాస్కరయ్యను వుంచ్చి బెల్లకొండకై నడవగా వారు పిరంగ్గినాదం విని బెల్లంకొండవారు పారిపోయిరి. యిచ్చట వీరభద్ర య్యను ఠాణ్యముంచ్చి నాగార్జునం కొండకై నడ వగా వారు నానా ప్రయత్నముల నాట మర్నాట పోరాడి చేతగాక తమనాటికి పోయిరి. గనక అయ్యలయ్యను వుంచి...'

ఇందు వివరింపబడిన యుద్ధసమాచారము కడు సంగ్రహము. మఱియు సంపూర్ణముగాదు. అద్దంకి తంగేడు కేతవరములమాట బొత్తిగ లేదు. కందుకూరు ఠాణ్యమున కధిపతి యెవ్వరో పేర్కొన లేదు. కొండవీటి దండయాత్రకు సంబంధింపని కొండపల్లి దుర్గవిషయమిందు ప్రస్తావింపబడినది. ఈ యుద్ధచరిత్రను పరామర్శించునపుడు రాయవాచకము కేవలము నిష్పక్షపాతముగ విరచితమైన చరిత్రగ్రంథము

11b. ఆముక్త 1 : 37, *cf* *Nuniz*, *p*. 318.

12. రాయ. పుట 92.

గాదని స్మరణయందుంచుకొనవలసియున్నది. కృష్ణదేవరాయల యశస్సును ప్రకటించుటకై విరచింపబడినది; కాని న్యూనిజు మొదలగు విదేశచరిత్రకారులును, రాయలశాసనములును నతని యాస్థానమందలి కవులును విద్వాంసులును నేకకంఠముగా రాయల విజయములనే వర్ణించియుండుటవల్లను, గజపతులపక్షమును వివరించు గ్రంథములుగాని శాసనములుగాని లేకపోవుటవల్లను, నీదండయాత్ర యనంతరము కృష్ణానదికి దక్షిణమున గజపతుల యధికారము నామమాత్రములేక సమసిపోవుటవల్లను, వారిస్థానమున కృష్ణరాయల యధికారము చెల్లుచుండినందువల్లను, రాయవాచకమునందలి యుద్ధవృత్తాంతము సత్యమైనదని నమ్మవలసియున్నది.

కృష్ణానదికి దక్షిణమునుండుండిన గజపతుల దుర్గములను వానికి చెల్లుచుండిన రాష్ట్రములను జయించి స్వాధీనపఱచుకొని చిట్టచివర తిమ్మరసయ్య కొండవీడు దుర్గమునకు ముట్టడివేసెను. కొండవీడు బలిష్ఠమైన గిరిదుర్గము; సులభముగ సాధ్యమగునది కాదు. దాని ప్రాముఖ్యమును గుర్తించి ప్రతాపరుద్ర గజపతి దాని సంరక్షణను మఱియెవ్వరికని ఒప్పజెప్పక తన కుమారుఁడును రాజ్యమునకు వారసుదారుఁడునైన వీరభద్ర గజపతిని రాజప్రతినిధిగ నియమించి కొండవీడు దుర్గాధిపత్యము నొసగి యచటికి పంపెను.12a అదిమొదలు వీరభద్రుఁడు శక్తిసామర్థ్యములను జూపి యచటి రాజకార్యములను నిర్వహించుచువచ్చెను. కృష్ణరాయలు కళింగ దిగ్విజయయాత్రను ప్రారంభింపగనె ప్రతాపరుద్ర గజపతి దన రాజ్యములోని దక్షిణ దుర్గములను బలపఱచెను. 13 ఉదయగిరికడ తన యోటమియు, శత్రువు వెన్నంటితఱుము కొండవీటి పర్యంతము దన పలాయనమును, ఉదయగిరి పతనమును తాను డీకొన్న శత్రువు సామాన్యుఁడు గాఁడని యతనికి తెల్లము చేసియుండును; కావున నతఁడు కొండవీటిని సంరక్షించుటకు విశేష ప్రయత్నముల నొనర్చియుండును; కృష్ణకు దక్షిణరాష్ట్రములను పాలించుచుండిన యుత్కలక్షత్రియ ప్రభువులెల్లను కొండవీటియం దేకమైయుండిన దీ కార్యము కొఱకేమొ? 14

కొండవీడు ముట్టడి రెండుమూఁడు నెలల పర్యంతము సాగినది. ముట్టడియందు నడచిన యుద్ధ వివరము స్పష్టముగ దెలియవచ్చుటలేదు; కాని రెండుమూఁడంశములు మాత్రము శాసనములందును వాఙ్మయమునందును సూచింపబడియున్నవి. 15 ముట్టడి

12a. కొండవీటి ముట్టడి యప్పటికి వీరభద్రగజపతి కనీసము పదునెనిమిది సంవత్సరములు రాజ్యమొనరించియుండెను. ఇతడిచ్చిన భూదానమును దెల్పునది ఇతని 23వ అంకశాహి కుంభ శుక్ల 15 గు నాఁడు వ్రాయించినది తామ్రశాసన మొకటి కలదు. (*NDI. I. cp. 21*) 23వ అంకము 18వ రాజ్యవర్షమునకు సరిపోవును. ఇది యతని కడపటి రాజ్యవర్షమని యెంచినచో, కృష్ణరాయలు కొండవీటిని జయించినది క్రీ. శ. 1514 సంవత్సరమునం దగుటచే, నతని ప్రభుత్వము (1514—18=) 1496 సంవత్సరమున అనగా నతని తండ్రియగు ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాజ్యాభిషిక్తుడైన సంవత్సరమున ప్రారంభమై యుండవలయును. మఱియు నితని బిరుదావళిని జూచిన నితఁడు కేవలము రాజప్రతినిధి మాత్రుఁడాయను సంశయము కలుగుచున్నది. రాజ్యాధిపతియైన గజపతివలె నితఁడును పరమభట్టారక పరమవైష్ణవ పరమమాహేశ్వరుఁడే. 'నవకోటి కర్ణాట కలుబర్గేశ్వర మహారాయ' బిరుదము లితనికి గలవు. ఉపరి, 'ద్రావిడ మండలేశ్వరుండ'నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు—ఇందు 'పరమభట్టారక, నవకోటి కర్ణాట కలుబర్గేశ్వర' బిరుదులు ముఖ్యముగ గమనింపదగినవి—ఇవి కపిలేశ్వర, పురుషోత్తమ, ప్రతాపరుద్ర గజపతులకు మాత్రమే చెల్లుచుండెనని వారి శాసనములవల్ల దెలియుచున్నది. కపిలేశ్వరుని పక్షమున దక్షిణాంధ్రము నంతటిని పాలించుచుండిన అతని పుత్రుఁడగు హంబీరునికి సైతము ఈ బిరుదులు లేవు. మఱియు సామంతగజాలవలె గాక రాజ్యాభిషిక్తుడైన గజపతివలె 'గజరాజ్యాంక శాహి' ని శాసనమున నమోదు చేసియున్నాఁడు. మఱియు నితని దానశాసనమందలి సంకేత సంతికమునకును ప్రతాపరుద్ర గజపతి తామ్రశాసనములు కొన్నిటియందు గానవచ్చు సంతికమునకును నించుకయేనియు భేదము గానరాదు.

13. రాయ. పుటలు 73–74.

14. ఆముక్త. 1 : 37.

15. *Forgotten Empire, pp 317–18.* కృష్ణరాయలు కొండవీటి కోటను ముట్టడించియుండగా గజపతి సైన్యముతో గూడ నతని దెబ్బకుడు వచ్చెననియు నా విషయము మెలుకువపడినతోడనే కొంత

కొంతకాలము నడిచినపిమ్మట కృష్ణరాయలు విజయనగరమునుండి మరల వచ్చి సైన్యమును గలసికొనెను. కోటకు శత్రుద్వ్యమె లొంగునట్లు కానరాలేదు; దాని పతనము వస్తుసామగ్రి యభావమునుబట్టి తప్పనిసరి యైనది. కోటలో సేకరింపబడియుండిన ఆహారపదార్థములు జనసమ్మర్ద మధికమగుటచేత సత్వరము ముగిసెను; అన్నకఱువు సంప్రాప్తమాయె. ఈయంశము శాసనములందును వాఙ్మయమునందును సూచింపబడియున్నది[16]. ఇట్లు క్షుత్పిపాసలకోర్వలేక కోటకాపకులు మృతినొందుచుండినను, దుర్గము లొంగుబాటు చిహ్నములు గానరాకపోగా కృష్ణరాయలు లెట్లయినదాని శీఘ్రముగ సాధించుటకు నిశ్చయించి యున్నతమైన గోడల నెక్కి లోపల ప్రవేశించుటకొఱకు వాని చుట్టును వడపప్పరములను బెట్టించెను. తరువాత రాయదళములు లగ్గలు పట్టి కోటను ప్రవేశించెను. దుర్గాధ్యక్షుడైన వీరభద్రగజపతియు, కుమారహంవీరుని పుత్రుడు నరహరిదేవుడు, రాచూరి మల్లూఖానుడు, ఉద్దండఖానుడు, జన్యాల కసనాపాత్రుడు, పూసపాటి రాచిరాజు, శ్రీనాథ రామరాజు లక్ష్మీపతిరాజు, పశ్చిమ బాలచంద్ర మహాపాత్రుడు మున్నగు నేగ్గురు పాత్రసామంతులను మున్నెవారును పట్టుపడిరి. రాయలు వారికి అభయదానము జేసినను

సైన్యమును కోటచుట్టును గాపుంచి, తిక్కనదండుతో నాతని కెదుర్కొనుటకు నాలుగు 'లీగుల దూరము బోయి యచట నొక పెద యుప్పునీటి నదిని దాటి యాతని నోడించి తఱుమగొట్టెనని న్యూనిజు వ్రాసియున్నాడు. 'లీగ' యనగా '*varying measure of road-distance usually about three miles.*' అని ఆక్స్‌ఫర్డు డిక్షనరీ నిర్వచనము. నాలుగు లీగులనగా పండ్రెండు మైళ్ళ దూరమగుచున్నది. కాని సూయెల్ గారన్నట్లు 'కొండవీటికి పండ్రెండు మైళ్ళ దూరముననుగాని సామీప్యమునగాని నట్టిది యేదియును లేదు' 'ఉప్పునీళ్ళను' మాటను ఉప్పుచప్పలకు మధ్యస్థమైన (*brackish*) నీరని యర్థము చేసికొనవలయును. (*For. Em. p. 317. n. 4*). కొండపల్లె దుర్గవిజయమును వర్ణించుచు, నచట రాజ్యములోని సామంతులెల్ల గూడియుండిరనియు, కోట రాయలకు హస్తగతమైనపుడు గజపతి కుమారుడును రాజ్యములోని ముఖ్య దళనాయకు లేగ్గురును రాయలచే బట్టుపడిరనియు, వారి నందఱ నతడు విజయనగరమునకు (బందులజేసి) బంపెననియు న్యూనిజు వ్రాసియున్నాడు. (*For. Emp. pp 318-19*). ఉత్కల క్షత్రియ పాత్రులందఱును కూడియుండినది కొండవీటియందని ఆముక్తమాల్యదయందు (1: 37) చెప్పియున్నది. రాయలశాసనములలో నతనికి గజపతి పుత్రుడును మఱియేగ్గురు సామంతపాత్రులును కొండవీటియందు పట్టువడిరని చెప్పియున్నది. మఱియు పైజెప్పినట్లు కొండవీటికి నాలుగు లీగులదూరమున నది యేదియును లేదుగాని కొండపల్లెకు దక్షిణమున పది పండ్రెండు మైళ్ళదూరమున కృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. ఈయంశములను జక్కగ విచారించి చూడగా న్యూనిజు చరిత్రయందు కొండవీడు కొండపల్లెల ముట్టడివృత్తాంతము తారుమారుగ వర్ణించినట్లు తోచగలదు. కొండవీటియుద్ధాంశములు కొండపల్లెకును కొండపల్లియందు నడచిన విశేషములను కొండ పల్లెకును అంటగట్టినాడు న్యూనిజు. న్యూనిజు చరిత్రకంటె వాఙ్మయశాసనాదులధిక విశ్వాసపాత్రములు. కావున వానినే యనుసరించుచున్నాడను; కాని న్యూనిజు వ్రాసిన విషయములను సంపూర్ణముగ త్యజింపక వినియోగపరచుకొన్నాడను.

16. El VI. pp 128-9

సప్తాంగోపేతశక్తిత్రితయ
చతురుపాయైకమస్త్రీశసార్వే
తిమ్మక్ష్మాభృత్య కొండవీట్యామ్ గజపతి
మహితాన్ రాజహంసాన్ గృహీత్వా
ధాత్రీమాటీకమానే పరిసృపతి
ఖగాః క్షుత్పిపాసాతిఖిన్నాః
శాకాబ్దాన్ మార్గయన్తే గిరిపురిజ
లధిష్ఠాస్సుగూఢాః ప్రలీనాః.

ఆముక్తమాల్యదయందును (1 : 37) ఈ విషయము గూఢముగ సూచింపబడినది.

చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర
సదగుధాటి కోర్వన
వప్రసలింపకామినుల
వాంఛకు గాపులువోయిరుత్కల
క్షత్రియపాత్రులెల్ల గసుగందని
మేనుల దొంటి పెద్దలే
సూత్రముపన్నివారో బలసూదను
వీటికి గొండవీటికిన్.

ఈపద్యములోని 'కసుగందని మేనులు' వ్యాఖ్యాతలను త్రిప్పటపెట్టినవి. బుద్ధిచాతుర్యము కొలది యెవ్వరికి దోచినట్లువారు అర్థము విశదించిరి. ఉత్కలక్షత్రియపాత్రులు యుద్ధమున గాసిపడి చావలేదు; ముట్టడియందాహారపదార్థములు లభింపక పోవుటచేత ఆకటికి మాడియసువులను విడిచిరి కావున కసుగందని మేనులతో స్వర్గమున కతిథులైరి'

విడిచిపెట్టలేదు[17]. వీరితోపాటు ప్రతాపరుద్రగజపతి రాణులలో నొక్కతె బందీకృతురాలైనట్లు న్యూనిజు చెప్పుచున్నాడు[18]. పెద్దనయు 'మాద్యత్కళింగాంగనా బందీగ్రాహ' యను వాక్యమునందు ఈయంశమునే సూచించియున్నాడు.[19]

కొండవీడు స్వాధీనమైనది. సాళువ నరసింగరాయల యాదేశము మూట రెండువంతులు నెఱవేరినది. ఇమ్మడి దేవరాయల కాలమునందువలె మరల విజయనగర సామ్రాజ్యపు టీశాన్య సరిహద్దులు కృష్ణయు సాగరమునైనవి. కృష్ణరాయలంతటి తృప్తిపడి ఖడ్గము నొఱయందు నిడలేదు. గజపతి యుద్ధమున నోడి యతని పూర్వికులు విజయనగర చక్రవర్తుల కడనుండి నాక్రమించిన రాజ్యము నంతటిని గోలుపోయెను; కాని యతని బలమింకను నిశ్శేషముగ సమసిపోలేదు. మరల నాతడు విజయనగరముపై నెత్తిరావచ్చును; కావున బలము చక్కగ క్షీణించి యతడు నమ్రుడై సంధిని కోరువరకును యుద్ధము జరుపుటకు నిశ్చయించి సైనికులను ముందుకు నడువ నాజ్ఞయిచ్చెను. క్రొత్తగ గెల్చిన రాష్ట్రమును రాయసామ్రాజ్యమున గలుపుకొని, కొండవీటి రాజ్యమును నందలి దుర్గములను సర్వశిరః ప్రధాని సాళువ తిమ్మరసయ్య పరాక్రమమువలన సాధింపబడినదగుటచేత నాతనికే కొండవీటి దుర్గాధిపత్యము నొసగెను. తిమ్మరసయ్య తాను దండుతో గూడ నడచి కళింగ జైత్రయాత్రను జయప్రదముగ సంపూర్తిచేయవలసి యుండుటచేత నతడు తన యల్లుడగు నాదిండ్ల గోప మంత్రిని తనకు ప్రతినిధిగ నచట నిలిపి సైన్యముతో గూడ తరలెను.[20]

17. *TTDI. III. Nos* 76, 77, 78, 80, 81
ప్రతాపరుద్ర గజపతి కుమారుని వీరభద్రగజపతిని బందీకృతుని గావించిన సంగతి యనేకుల ప్రశంసకు పాత్రమైనది.

'ఇగ భూమండన కొండవీడు
ధరణీభృద్దుర్గ పూర్వాద్రి భా
స్వదధీశాత్మజ వీరభద్రజన
జీవ గ్రాహారాహూయమాణ'

అని యాముక్తమాల్యదయందు కృష్ణరాయలు.

'మును కొండ కొండవీటికడ
మాఘత రుద్రుడు కృష్ణనందనుడ్
మనసిజునిన్ జయించె, నర
మానుష మేదినీంద్రు కృష్ణరా
యనృపతి కొండవీటి
కడనాహవభూమి ప్రతాపరుద్ర నం
దనుడగు వీరభద్రు గరుణామతి
గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్.'

అని పారిజాతాపహరణమున నంది తిమ్మన.

'...యుధినగనదరేకొణ్డ వీటౌ కణ్డపల్యా
జీవగ్రాహం గృహీత్వా గజపతితనయం...'

అని సంగీత సూర్యోదయమున బండారు లక్ష్మీనారాయణ (*Further Sonces.* 116-(*a*)

18. *Forgotten Empire p.* 318.

19. మను. 3 : 142.

20. 'సాల్వతినియ (సాల్వతిమ్మయ) రాయలతో గూడ తాను ఒరిస్సాదేశమునకు పోవుచు కొఱకు తన సైన్యమునుండి తన సోదరునొక్కని దళనాయకునిగ నియమించి యచట (కొండవీటియందు) నిలిపిపోయెను' అని న్యూనిజు వ్రాసియున్నాడు. (*Forgotten Empire, p 318*) కాని ఇది పొరబాటు. మనకు దెలిసినంతమట్టుకు సాళువ తిమ్మయకు సాళువ గోవిందరాజొకడు దప్ప యన్య సోదరులు లేరు. సాళువ గోవిందరాజు రాయల కళింగ దండయాత్రలో బాల్గొనెనని యెంచుట కే యాధారమును లేదు. మరియు క్రీ. శ. 1514 వ సంవత్సరమున కొండవీటిని సాధించినప్పటినుండి క్రీ. శ. 1525 వఱకును తిమ్మరసు పక్షమున నాదిండ్ల గోపయ దుర్గాధిపతియై యుండినట్లు శాసనములు దెల్పుచున్నవి. రామరాజు రంగప్పరాజ కృతిమైన సాంబోపాఖ్యాన పీఠికయందు ఆరవీటి పినకొండరాజు 'కృష్ణరాయ రాజ్యలక్ష్మీ నిరీక్షు పక్ష్మలంబగు కొండవీటిసీమ కాక్షేయు' డని చెప్పియున్నది. (*Further Souces of Vijayanagar History Vol II No 122*). రాయవాచకమున జెప్పినట్లు కృష్ణరాయలు కొండవీటియందు రాజ్యము నుంచిన కొండయ్య ఇతడే కాదగును. కాని ఇతనికి దుర్గాధ్యక్షుడైన సాళువ తిమ్మరసయ్యతోగాను, అతని ప్రతినిధియైన నాదిండ్ల గోపమంత్రితోగాను గల సంబంధ మెట్టిదో తెలియదు.

సైన్యమును దిమ్మరసయ్యతో గూడ తరల్చి కృష్ణరాయలు విజయనగరమునకు చిన్నాదేవి తిరుమలదేవులతోగూడ బయలుదేఱెను; కాని యతడు పుణ్యక్షేత్ర సందర్శనలాలసు డగుటచేత సూటిగ రాజధాని మార్గమునుబట్టక మొట్టమొదట కృష్ణాతీర మందలి యమరావతికిబోయి దేవులతోగూడ నమరేశ్వరస్వామిని సేవించి తులాపురుషదానము జేసెను; తన దేవుల్లు చిన్నాజిదేవమ్మ తిరుమలదేవమ్మగారిచేతను మహాదానాలు సేయ నొసగించెను21. తరువాత శ్రీశైలమునకు విచ్చేసి మల్లికార్జునస్వామిని సేవించి తేరువీధి కిరుప్రక్కలను మంటపశ్రేణుల నిర్మించి, నిత్యనైవేద్యపూజాపురస్కారముల నడపుటకొఱకు కొన్ని గ్రామములను దేవాలయమునకు సమర్పించి. గుఱ్ఱములు ఎద్దులు గాడిదలు మున్నగువానిపై గొనివచ్చు సామానులపై జెల్లవలసిన సుంకమును సర్వమాన్యము జేసెను22. రాజ్యకార్యములను విచారించుటకై 'తిరిగి విజయనగరానకు విచ్చేసి రత్నసింహాసనమునుండి సామ్రాజ్య' పాలనము సాగించుచు కొన్ని దినములు గడపెను. మరల కళింగదేశమునకు దిగ్విజయార్థము బయలుదేఱి మొట్టమొదట ఇష్టదైవము శ్రీ వేంకటేశ్వరులను సేవింప శా. శ. 1437 యువ కార్తిక బ. 3 గురువారమునాడు తిరుపతికి విజయముజేసి 'తిరువేంగళనాథునికి నవరత్న ప్రభావళి 1' మకర తోరణం 1' సమర్పించెను23. అచటినుండి బయలుదేరి యుత్తరముగ శేషాచలపర్వతము వెంబడి ప్రయాణముజేసి శా. శ 1438 యువ పుష్య శు. 15. శుక్రవారమునా డహోబలముజేరి చెంచులక్ష్మీ సహితుడైన నారసింహుని సేవించి వజ్రపతకముతోటి రత్నహారమును రత్నకంకణములను చాంగలమట్టిసీమలోని మదూరుగ్రామమును దానముజేసెను24.

కృష్ణదేవరాయ లిట్లు విజయనగరమునకు పోవునప్పుడును వచ్చునప్పుడును దారిపొడుగునను గల పుణ్యక్షేత్రములను సేవించి సావధానముగ బెజవాడకువచ్చి చేరెను; అంతకుముందె బెజవాడ రాయరాణువకు గైవసమైనట్లున్నది. బెజవాడ విజయప్రస్తావము శాసనములలో నెందును గానరాదు; కాని కృష్ణరాయల పూర్వదిగ్విజయమును వర్ణించుచు సమకాలికుడగు నష్టకవి యొక్కడు 'కూలె బెజవాడ' యని వచించియున్నాడు. కాని యప్పుడు గజపతిపక్షమున నా పట్టణము నెవ్వరు పాలించుచుండిరో యెట్లది రాయలకు హస్తగతమాయెనో తెలియదు; ఎట్లు స్వాధీనమైననేమి? తరువాతి కళింగయుద్ధ యాత్రయందు విజయనగర సేనలకు జాల ననుకూలమైన కెంకి యాయెను.

కొండపల్లె.

ఇదియొక బలిష్ఠమైన గిరిదుర్గము. గజపతి సామ్రాజ్యములోని ముఖ్యమైన ఆయపట్టు స్థానములలో నిది యొక్కటి. తెలంగాణమునకు బోవు తలుపు; అది హస్తగతమైన తెలింగాణమును జయించుట బహు సులభము. ఈ విషయమును జక్కగ గుర్తించినవా డగుటచేత ప్రతాపరుద్రగజపతి దాని సంరక్షణకు దగిన యేర్పాటులను గావించెను. ప్రహరేశ్వరపాత్రుడు మున్నగు పెక్కండ్రు ఉత్కలక్షత్రియుల నచట గాపుంచెను. శత్రుజన భయంకరములైన మారణయంత్రముల నచట నెలకొల్పెను. దుర్గగ్రహణమున నేర్పరులైన రాయసేనాధిపతులు జంకుదురా? ఉదయాద్రి కొండవీడులను మించినదా కొండపల్లె? ముట్టడి ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది; కృష్ణరాయలే స్వయముగ ముట్టడి కార్యములను నిర్వహించుచుండెను. దాదాపు రెండునెలలు గడచినవి. అంతట ప్రతాపరుద్రగజపతి తన దుర్గములను రాజ్యమును సంరక్షించుటకొఱకు 1300 యేనుగులు 20000 గుఱ్ఱములు 500000 కాల్బలముసుగల ప్రచండ సైన్యముతో కృష్ణరాయలను దఱుమగొట్టి ముట్టడిని లేపవలయునను నుద్దేశముతో వచ్చెను. అతడు తెలంగాణ ప్రాంతమునందెచ్చటనో కృష్ణను దాటివచ్చి నదీ దక్షిణతీరమున రాయలసైన్యమునకు బిఱుదున విడిసి, వెనుకటినుండి తాకుటకు బ్రయత్నము సేయ దొడగెను. యుద్ధదృష్టినిచూచిన ప్రతాపరుద్రగజపతి యొక్క యెత్తుగడ ప్రశంసనీయమైనదే. రాయసైన్య

---

21. ARE 266 of 1897 (EI. VI pp 17 22)

22. ARE, 18 of 1915, Part I Para 16.

23. TTDI. III. No 76.

24 'ARE 64 of 1915, LR. 15 pp 431-33.

మును వారి మూల పీఠస్థానమునుండి వేర్పఱచి వస్తు సామగ్రిని వారి కందనీయకుండ ఇరుములుపాలుజేసి వెనుకనుండి తాను గవిసిన ముంగలనుండి కోటలోని సైన్యముపైబడిన వారిని నాశముసేయుట సులభమని తలచెను; కాని కృష్ణరాయలయుద్ధ కౌశల్యము నతఁడు గణుతింపలేదాయె. ప్రతాపరుద్రుని ప్రయత్నములు రాయలకెఱుక పడగనె శత్రువును నదిని దాటిరానిచ్చుట క్షేమకరముగాదని యెంచి స్వయముగ తానే నదిని నుత్తరించి యెదుటనె మార్కొనుటమేలని యతఁడు నిశ్చయించెను. కావున కోటలోనివారిని వెలుపలికి పోకపోకయుండ బలిష్ఠమైనదళమును కోటముట్టడిగా నుంచి, తక్కినదండును వెంటబెట్టుకొని నాలుగు కోసులదూరము కూచిచేసి కృష్ణయొడ్డునకువచ్చి చేరెను. నది కావలిగట్టున విడిసియుండిన ఒడ్డెదండును జూచి యచ్చటనె యుండి ప్రతాపరుద్రగజపతికిట్లు సందేశమంపెను: 'మీరు నామీద యుద్ధకార్యమునకుపక్రమించిన నేను నదీతీరమునుండి రెండు కోసులదూరము వెనుకకు జరిగిపోయెదను; మీరు నిరాటంకముగ నదిని దాటిరావచ్చును; మీరు దాటిన వెంటనె యుద్ధముసేయుదము.' ఈ సందేశమునకు గజపతి ప్రత్యుత్తరమీయక యుద్ధప్రయత్నములు సేయగడగెను. దానిని పొడగని కృష్ణరాయలు దనమూవస్తు దళములతోడను ఏనుగులతోడను నదిని దాటనారంభించెను. రాయలదండు నదిని దాటునపుడు శత్రువులలో సంఘర్షణగలిగి ఘోరపోరాటము నడచెను; ఇరుపక్షములను అనేకులు మడిసిరి. శత్రులను సరకుసేయక కృష్ణరాయలు నది నుత్తరించి, యావలి గట్టుజేరి మహాపరాక్రమముతో గజపతిని పోరనిర్జించెను; గజపతిరాయల ప్రతాపమున కోర్వజాలక పలాయితుడాయెను; అతని గుఱ్ఱములును ఏనుగులును రాయలకు హస్తగతమైనవి.[25] ప్రతాపరుద్ర గజపతినోడించి పొటిగోలి కృష్ణదేవరాయలు మరల కొండపల్లెను జేరి తన శక్తి సామర్థ్యములను వినియోగపఱచి కోటను స్వాధీనము జేసికొనెను. దుర్భాగ్యుడైన ప్రహరేశ్వరపాత్రుడు (ప్రహరరాజు శిరశ్చంద్రమహాపాత్రుడు)ను నతని సహోదరులైన బోడజన మహాపాత్రుడును బిజిలిఖానుడును జీవగ్రాహముగ పట్టుకొనబడిరి[26].

తెలంగాణ దుర్గములు:

కొండపల్లెను జయించినపిమ్మట కృష్ణరాయలు తెలంగాణముపై దండునడపెను. తీరాంధ్రదేశమువలె దెలంగాణమును గజపతుల యేలుబడి క్రిందనుండెను; క్రీ. శ 1484 ప్రాంతమున పురుషోత్తమ గజపతి మహమ్మదీయులను బాఱద్రోలి కొండవీటి నాక్రమించినప్పుడు కొన్నిటని సాధించెను; క్రీ. శ. 1500 వ సంవత్సరమున ప్రతాపరుద్ర గజపతి దక్షిణ దిగ్విజయమునకు బయలువెడలినప్పుడు తెలంగాణమున జాల భాగమును జయించినట్లున్నది. ఈ విజయయాత్రయందు భోగివంశజుడును మానభూపాలుని పుత్రుడునునగు చిత్తాంబులేక సితాపఖాను డనునతడు ప్రతాపరుద్రునికి సహాయపడినట్లు తోచుచున్నది. ఏలన నితడు క్రీ. శ 1504 వ సంవత్సరమున వ్రాయించి యోరుగంటి కోటయందు నిల్పిన శిలాశాసనమునందు తాను మహమ్మదీయులను అనగా బహమనీ సుల్తానును జయించి యోరుగంటిని సాధించితినని చెప్పుకొనియున్నాడు.[27] ఇతని యధికారముక్రింద కంభముమెట్టు రాజాద్రి మున్నగు పెక్కు దుర్గములుండెను; మఱియు గొండవీటిసీమకు జెల్లుచుండిన బెల్లముకొండసైతము ఇతని ఏలుబడి క్రింద నుండెనని మహమ్మదీయ చరిత్రలవలన దెలియుచున్నది.[28] చిత్తాంబుఖానుని కుటుంబముయొక్క పూర్వచరిత్ర తెలియదు. అతని పెద్దలు నామనిశానులు లేనివారు. స్వశక్తి సామర్థ్యములవల్లనే యాతడు ప్రఖ్యాతుడాయెను; కావున బహమనీ సుల్తానుల బలము నతడన్యసహాయములేక ప్రతిఘటించి రాజాద్రి యోరుగల్లు మొదలగు దుర్గములను సాధింపజాలెనను టయంత విశ్వాసపాత్రముగ గన్ప

---

25. ఈ యుద్ధము కొండవీటికడ జరిగెనని న్యూనిజ్ వ్రాసియున్నాడు; కాని ఇది పొరపాటనియు వాస్తవముగ జరిగిన స్థలము కొండపల్లె పరిసరములందని ఇంతకుముందు సూచించియున్నాను. (*See N. 15*) ఆ విషయము నిచట మరల జర్చింపవలసిన యవసరములేదు.

26. *TTDI III. 80.*

27. *Memoirs of the Hyderabad Archaeological Department, No. 9.*

28. *Briggs Ferishta, III, p 360.*

ట్టడు. అతడు గజపతికి సామంతుడై యుండవచ్చును. కాదేని యతని మైత్రిని సంపాదించి తన్మూలమున బహమనీ సుల్తానుల యధికారము దొలగద్రోసి నోరుగల్లు మున్నగు స్థలములను సంపాదించియుండును.

ఈ కారణమున కృష్ణరాయలు కొండపల్లెను సాధించిన వెనుక కళింగరాజ్యముమీద ముందు సాగిపోవక పశ్చిమముగ తెలింగాణ భూములవంక దన సైన్యములను ద్రిప్పెను. పార్శ్వమున నిన్ని ప్రబలదుర్గములు గజపతి యాధీనమున నుండ, ముందుకు నడచుట క్షేమకరము గాదని యాతడెంచెను. కృష్ణరాయలు జయించిన తెలింగాణదుర్గము లతని శాసనములందును, సమకాలికాంధ్ర వాఙ్మయమునను పేర్కొనబడియున్నవి. 'అనంతగిరి, ఉండ్రుగొండ, అరువపల్లి, జల్లిపల్లి, కందికొండ, కప్పలువాయి, నల్లగొండ, కంభంమెట్టు, కనకగిరి, శంకరగిరి ఇవి మొదలైన తెలింగాణ్య దుర్గాలు ఏకధాటిని కైకొని' నట్లు శాసనములు దెల్పుచున్నవి29. ఇవిగాక 'దేవరకొండ యుద్వృత్తి భంగముజేసె'నని యుక్కుతిమ్మన్నగారు చెప్పుచున్నారు30. అనుమకొండ కైఫీయతులో ఓరంగల్లు దుర్గమునుండి తురుష్కులను బాఱద్రోలినట్లు చెప్పియున్నది31. ఇది సంశయాస్పదమే కాని యసంగతము కాదు. ఈ దుర్గము లన్నియు నిప్పటి హైదరాబాదు రాజ్యములోని మహబూబునగరు నల్లగొండ వరంగల్లు జిల్లాలయందున్నవి. వీనిని పాలించుచుండిన శత్రు లెవ్వరో యవి రాయలకెట్లు వశపడెనో తెలుపు నాధారము లెవ్వియు లేవు; కాని కంభముమెట్టును ఓరుగల్లును సితాపుఖానుని రాజ్యమందలి ముఖ్యస్థానములు. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు చెప్పునట్లు బెల్లంకొండ దుర్గమును అతనిది యగునేని అతనికి రాయలతోడ కొండవీటి దండయాత్రయందె ఘర్షణ కలిగియుండవలయును. అతని యునికిపట్టైన కంభముమెట్టును రాయలు గొనవచ్చినప్పుడతడు రాయల నెదుర్కొని యుండుమనని మనము దృఢముగ జెప్పవచ్చును; కాని యప్పటి శాసనములందుగాని వాఙ్మయమునగాని సితాపఖానుడు రాయలను డీకొన్న ట్లెచ్చటను లేదు. రాయవాచకమునను కృష్ణరాయవిజయమునను చిత్తాపఖానుడు కొండభూమియందు కనుమలలో నెచ్చటనో సింహాచలమునకుబోవు మార్గమున విజయనగర సైన్యమున నడ్డగించి పరాభూతు డాయెనని చెప్పియున్నది.

"అందుండి గజపతి రాజ్యానకై నడవగా అప్పాజీ రాయలవారితో మూడు తెగల దొరకల రాజ్యమంతా కపోలం చేశి వారి దుర్గాలున్న స్థలాలున్ను కట్టుకొని అహమదా నగరం అమిద్యాలు విత్తించి గజపతివారి గిరి దుర్గాలం జలదుర్గాలం స్థలదుర్గాలం వనదుర్గాలం యివి అన్నియు ఆక్రమించినట్లాయను. ముందర కదలి పొయ్యేది కార్యం గాదు. కనుమలు దాటి పోవలెను. కనుములలో నున్న గజపతి తెగవారు సామగ్రీ రానియ్యరు' అని మంత్రాలోచనగా విన్నపం చేశినందులకు ఆ విశేషం రాయవారు చిత్తాన వుంచ్చుక ముందర కదలి పోవలెనని దృష్టిని యెదురు లేదని యెంచ్చి అప్పాజీగారు విన్నపం చేశి ముందుకు అవుగాములు ఉత్తరవియ్యాక కదలిపోగా,

గజపతివారి కనుముల నడిమి పొయ్యేటప్పుడు చితాపుఖాను అనేవాడు అరవై వేల శింగ్గాణి రౌతులతోడట్టు కనుమమార్గాన పొయ్యే రౌతు (రాయ?) రాణువమీద చిత్రవాసనుచేశిన రీతి అమ్ముల సురియించ్చగా అంమ్ములనుండి తప్పించ్చుకొనువారున్ను ఆయమ్ముల యెదురై నిలిచినవారున్ను ముందునను తెలియక నిలిచినవారున్ను ఆడాడ దిగ్భ్రమపడి వున్నవారున్ను యీ రీతిన వుండ్డగా చితాపుఖానునికి యెదురు లేదు గనుక జగడంశాయగా,

ఆ సమయాన కర్నాటకం కైజీతం రౌతులు చితాపుఖానునికి పెడతలపోట్లుగా యిరు పార్శ్వాల కనుమలపాడవున నెక్కి చితాపుఖానుని వనక దిక్కులకై వచ్చి శింగ్గాణాలచేతనున్ను ఖడ్గముల చేతనున్ను బరిజీలచేతనున్ను వేటారు తునకలుగా నరకగా చితాపుఖానుని తెగలకు కనుమలలో నిలువ కూడక విరిగిపారగా వెంబ్బడించ్చి తరుముకబోయి వారిని దుర్గం చొరబోలి తిరుగా వచ్చిరి. గనుక అప్పుడు చిత్తాపుఖానుని తెగలో యిరువై మూడు వేల స్తోమమున్ను నాల్గువేలగుఱ్ఱములున్ను వఖతావున్నెమడిసి అటువిరోధ్వాత సముదళం ఆద్యంతమున్ను

---

29. *TTDI. III. 80.*

80. పారి. 1 : 23.

31. *Further Soveres II No. 124.*

ముందర కదలిపోయిరి. గనుక ఆ కనుమల్లో ముప్పై వేల స్త్రీ పురుషుల్ని తాణ్యం వుంచ్చి అవతల గజపతివారి సీమాద్యంత్రం నిపాతం చేసుకపోయి"రి32.

సింహాద్రి:

ఇందువలన కృష్ణరాయలకు తెలంగాణ్యము నుండి తీరదేశమునకు బోవుమార్గమందు చిత్తాపఖాను నితో యుద్ధము సంఘటిల్లెనని తెలియుచున్నది శత్రురాజ్యములోని కొంకను చొచ్చుకొనిపోవలెనని యు నది క్షేమకరము గాదనియు వాకించు తిమ్మరసుమంత్రిసలహా నంగీకరింపక ముందు సాగినందుకు ప్రథమప్రతిఫలమిది; కాని సామాన్యదండనాయకులకది దుర్లంఘ్యమే కాని యసాధారణమే భాసంపదగల కృష్ణరాయల నది యాపజాలక పోయెను. చిత్తాపఖానుతో కనుమమార్గము నరికట్టిన రాయలు నిజసైనికులను కొండ లెక్కించి యవని పృచ్ఛమునుండి మార్కొన జేసి మార్గమును నిర్విబంధము గావించెను. ఈ కనుమ మార్గమె గాబోలు నల్లసాని పెద్దనగారు పేర్కొన్న 'జమ్మిలోయ.' అంతేని, 'జమ్మిలోయ బడి వెగి వహించె'నని పెద్దనగారు చెప్పియుండుటచేత నది తెలింగాణమునుండి వేంగిదేశమునకు ననగా కృష్ణా గోదావరుల మధ్యతీర దేశమునకు బోవుదారిలో నుండెనని యనుకొనవలసియున్నది. శాసనము లందున, న్యూనిజు చరిత్రయందును, మరికొన్ని సమకాలిక రచనలయందును, రాయవాచక కృష్ణరాయ విజయములందును తెలింగాణ మార్గమునను సాధించిన పిమ్మట కృష్ణరాయలు సూటిగ సింహాచలముపై నడచినట్లు చెప్పియున్నది; కాని కృష్ణరాయలు శకాబ్దము 1438 ధాతుచైత్ర బ. 12. వడ్డివారమునాడు సింహాచలమున నిల్పిన రెండు శిలాశాసనములందును 'ఉదయగిరి కొండవీడు కొండపల్లి రాజమహేంద్రావరం మొదలైన దుర్గాలు సాధించి సింహాద్రికి విచ్చేసి' యని చెప్పియున్నది33. ఇందువలన కృష్ణరాయలు సింహాద్రికి విచ్చేయుటకుముందు రాజమహేంద్రవరమును జయించెనని తెల్లమగుచున్నది. రాజమహేంద్రవరము వేంగిదేశమునకు రాజధాని. కావున సింహాద్రికి విచ్చేయుటకుముందు కృష్ణరాయలు వేంగిదేశమును జయించుటయే కాక యాముక్తమాల్యద మనుచరిత్రల పీఠికయందు చెప్పినట్లు 'కోనబిట్టేర్చి కొట్టాన దగిలె'ను.

ఆవల పొట్నూరి సింహాద్రిని జేరెను. తరువాతి వృత్తాంతమును న్యూనిజిట్లు వివరించియున్నాడు: ప్రతాపగజపతి జపతి వెరుగునూచుచు కృష్ణరాయలచట నాలుగునాళ్లు వేచెను. 'నేను యుద్ధరంగమున తమ రాకను నిరీక్షించుచున్నాను' అని సందేశము నంపెను; కాని గజపతి రాడాయె. ఆ పట్టణమున రాయలు పెక్కు ధర్మకార్యముల నొనర్చెను; దేవాలయములకు దానము జేసెను; ఒక గొప్ప దేవాలయమును నిర్మించి దాని కథకమును వర్ణింపబడిన నేర్పాటులను గావించెను; దానిపైని క్రింద యర్థముగల శాసనము జెక్కించెను. 'ఒకవేళ నీ యక్షరములు మాసిపోయిన పిమ్మట ఒడ్డెరాజు విజయనగర భూపాలునితో సమరమునకు నచ్చునేమొ. ఈ యక్షరములు నొడ్డెరాజు తుడిపించెనేని విజయనగర భూమీశ్వరుని సుత్తములకు లాడెములుగొట్టు కమ్మరుల కతని భార్య యీబడును34.' ఈ జయస్తంభ స్థాపనము సమకాలికుల నేకులు ప్రశంసించియున్నారు; కాని దీని యాది శాసనతాత్పర్యమును పెద్దనగారును గృష్ణరాయలును వేఱువిధముగ వక్కాణించి యున్నారు.35

'అభిరతి గృష్ణరాయ విజ
యాంకము లీవు లిఖించి తాళస
న్నిభముగ బొట్టనూరికడ
నిల్పిన కంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్ల కుం డిగు సు
రప్రకరంబు కళింగమేదినీ
విభు నపకీర్తికజ్జలము
వేమఱు పెట్టి పఠించు నచ్చలున్.'

ఇది న్యూనిజు చెప్పినదానికంటె గడు సభ్యముగ నున్నది. రాయ లచట నిర్మించిన దేవాలయమును దానితో గూడ నతి డచట నిల్పిన జయస్తంభమును రూపు చెడిపోవుటచేత వాస్తవమైన శాసనార్థ మేదియో నిశ్చయించుటకు వీలు లేకున్నది.

---

32. రాయ 93-5, కృష్ణ. విజ 3 : 70-73.

33. *SII. VI Nos. 691, and 696.*

34. *Nuniz, Forgotten Empire, p. 318.*

35. *Further Sources II Nos 116. (a), (e)*, మను. 1 : 89; ఆముక్త 1 : 40.

కటకము :

సింహాద్రియందు జయస్తంభమునునిల్పి కృష్ణరాయలు విజయనగరమునకు మరలిపోయెను; మార్గమున రాజమహేంద్రవరమునం దాగి యతఁడును దేవేరులు చిన్నాదేవియు తిరుమలదేవియు మహాదానములను జేసిరి.36 శా. శ. 1438 ధాతు ఆషాఢ బ. 15 అమావాస్య, కటక సంక్రాంతి పుణ్యకాలమున కృష్ణవేణీతీరమున కృష్ణరాయలు గజపతిమీద దండయాత్ర చేసి జయస్తంభము నెత్తించి వచ్చునప్పుడు అతని దండనాయకులలో నొకఁడగు కుమార ధనంజయుఁడొక యగ్రహారమును బ్రాహ్మణులకు దానము జేసెను.37 కావున నప్పుడు కృష్ణరాయలు బెజవాడయందో తత్పరిసరములందో విడిసియుండెనని మనము నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. ఆ సంవత్సరపు పుష్య శుద్ధ 10 శుక్రవారమునాడు విజయనగరమునుండి తిరుమలకు విచ్చేసియుండుటవలన ధాతు ఆషాఢ బ. 15 అమావాస్యకును పుష్య శుద్ధ 10 కి మధ్య నొకనాడతఁడు విజయనగరమునకు జేరియుండెను. మరల దాదాపు ఒక సంవత్సరకాలము దక్షిణరాజ్యములందు సంచరించుచుండినట్లున్నది. చిదంబర దేవస్థాన గోపురముపై జెక్కఁబడియుండు నొక శిలాశాసనమున నతఁడు సింహాద్రికడ జయస్తంభము నెత్తించి పొన్నంబలము (చిదంబరము)నకు వచ్చినట్లు చెప్పియున్నది.38 కాని మరుసటియేడతఁడు మరల కళింగమునకు బయలుదేరెను. అప్పుడు కృష్ణాతీరమున బెజవాడలో మల్లికార్జునస్వామిసన్నిధిని శా. శ 1440 బహుధాన్య వైశాఖ శుద్ధ 15 చంద్రగ్రహణకాలమున కృష్ణరాయలు అల్లసాని పెద్దనగారికి కోకటగ్రామమున నగ్రహారీకరించి దానముజేసెను.39 కృష్ణరాయలు శా. శ 1438 ధాతు వైశాఖమునుండి శా. శ 1440 బహుధాన్య వైశాఖమువఱకును మధ్య దాదాపు రెండేండ్లకాలము సైన్యముతో గూడ నుండక సామ్రాజ్యమున సంచరించుచుండినను, కళింగమున యుద్ధ మాగలేదు. అతని సేనాధిపతులీ మధ్యకాలమున గజపతిరాజ్యముపైని ఎడతెఱిపిలేక దండయాత్ర సేయుచుండిరి. శా. శ. 1438 ధాతు ఫాల్గుణ బ. 5 బుధవారమునాటికే రాయరాణువ కటకమువఱకు కూచిచేసియుండెనని తిప్పరసయ్యకుమారుఁడు లక్ష్మీకాంతరసయ్య వ్రాయించిన కొమ్మూరు శాసనమువల్ల విదితమగుచున్నది40. ఈ ధాటియందే మనుచరిత్ర, ఆముక్తమాల్యద పీఠికలందు జెప్పినరీతిని, ఒడ్డాదిని ముసిరియొనర్చి మాడెములు గాల్చినది.41: ఒడ్డాది ప్రస్తుతవిశాఖపట్టణమునందలి వీరవల్లి తాలూకాలో నున్నది. ఒడ్డాది మత్స్యవంశ క్షత్రియులకు రాజధాని. కృష్ణరాయల దండయాత్ర యప్పుడచట నెవ్వరు రాజ్యము సేయుచుండిరో తెలియదు 'రాయరాహుతగండరాచయేనుగు వచ్చి' జీరాడిన యారట్ల కోటయు నీప్రాంతములోనిదే. మాడెములు బహువచనమున నుండుట గమనింపదగినయంశము. వాని సంఖ్య యేడు. శ్రీనాథకవి వర్ణించిన సప్తమాడియము లివియేగంజాము మండలమున తూర్పుకనుమల పాదమునను గల పర్వతప్రదేశమున వెలసిన యేడు చిన్నరాజ్యములకు పూర్వనామము చెల్లుచుండినది కావున కృష్ణరాయల సైన్యము గంజాము మండలమునెల్ల ద్రొక్కి చూచి గజపతిరాజ్యముయొక్క హృదయమును ఛేదించుకొని పోయినది. ఈ సందర్భముననె రాయసము కొండమరసయ్య శ్రీకూర్మమున జయస్తంభము నిల్పినది42; కటకమును గాల్చినదికూడ నప్పుడే కావోలు.

కాని ఈ దండయాత్రతో కళింగయుద్ధము తుదముట్టలేదు; బహుధాన్య వైశాఖ శుద్ధ 15 చంద్రగ్రహణకాలమున కృష్ణరాయలు బెజవాడకు వచ్చెనని పైజెప్పియున్నదికదా. మఱియు నాముక్తమాల్యదపీఠికయందు 'మున్నే కళింగదేశవిజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి శ్రీకాకుళనికేతనుండగు నాంధ్రమధుమథను సేవింపబోయి హరివాసరోపవాసం బచ్చటగావింప నప్పుణ్యరాత్రి చతుర్థయామంబున' యని యున్నది43. ఈ హరివాసరము శా. శ. 1440 బహు

36. *Nuniz, Forgotten Empire, p 319, TTDI. III. 80.*

37. *EC. V. Hn 13.*

38. *378 of 1913, ARE, 1914 part II, Para 30.*

39. *LR. X. The Kaifiyat of Kokatam.*

40. *894 of 1922.*

41. మను ౧ : ౩౯ ఆముక్త. ౧ : ౮౦.

42. *SII. IX, Part II. 507.*

43. ఆముక్త 1 : 11.

ధాన్య ఫాల్గున శుద్ధ 11 శుక్రవారమున యచట కృష్ణరాయలు చెక్కించిన శిలాశాసనమువల్ల దెలియుచున్నది[44]. కావున అప్పటివఱకును (శా. శ. 1440 బహుధాన్య ఫాల్గుణశుద్ధ 11 వఱకు) కళింగయుద్ధము సమాప్తము గాలేదు. కృష్ణరాయలింకను కళింగదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోవుచునే యుండెను. ఈ ధాటియందు నడచిన యుద్ధవృత్తాంతి మెచ్చటను వర్ణింపబడియుండలేదు. బండారు లక్ష్మీనారాయణ మాత్రము సింహాద్రిని జయస్తంభమును నిల్పిన పిమ్మట.

సోఽయం కృష్ణ నృపేశ్వరో గజపతిం
జిత్వా తదీయాం శ్రియా
సాకం తస్య సుతా ముదూహ్య,'

అని చెప్పియున్నాడు; కాని ఆ యుద్ధము కొంచె మరసు లక్ష్మీకాంతరావులదాడికి తెల్లవచ్చును. రాయవాచకమున కృష్ణరాయల కటకపటి దండయాత్ర విపులముగ వర్ణింపబడియున్నది.

---

44 శ్రీ. లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి పుటలు 33-34.

స్వస్తి శ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శక వర్షంబులు 1440 అగు నేటి శుద్ధ 11 శుక్రవారం శ్రీకాకుళపు తెలుగురాయలకు శ్రీ మన్మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీ కృష్ణదేవ మహారాయలుంగారు పట్టం సమర్పించి యిచ్చిన ధర్మశాసనం॥ స్వామికి కుంభసంక్రమణ పుణ్యకాలమందు సమర్పించి...ఇత్యాది.

45. కటకము రాయవాచకమున పేర్కొనబడియుండలేదు; కాని 'పొట్నూరి సింహాద్రివద్ద శిబిరం దిగినారు. యిక్కడికి నాలుగుక్రోశముల మేర వచ్చి వున్నారు.' ఎక్కడికి? పట్టంసమీపానకు వచ్చినారు.' ఆ పట్టం గజపతి రాజ్యములో మొదటి స్థలం' (పుట 97). 'అనంతర్ని విచారించుకోక ముప్పైయామడదూరం గజపతిసీమలో జొచ్చి మొదటిస్థలంవద్ద దిగినందువల్ల వారికి ఆలోచనబుట్టి యింత కార్యాలకు తెగవేసినారు.' (పుటలు 101-102). సింహాద్రికి ముప్పదియామడలదూరమున నుండిన రాజ్యమున మొదటిస్థలమగు పట్టము కటకము గావలయును గాని యన్యము గాజాలదు.

సింహాద్రినుండి ముప్పది యామడలదూరము కూచిచేసి పోయి కటకమునకు నాలుగు క్రోశములలో వచ్చి పాళెము దిగెను[45]. గజపతి ప్రతాప రుద్రునికి తహ తహ పుట్టినది. కటకమును విడిచిపోవుట కాతని కిష్టములేదు. ఎట్లయినను కృష్ణరాయలను పాఱదోలి దానిని సంరక్షించుట యుక్తము. కావున తన రాజ్యమూలస్తంభప్రాయులైన షోడశ మహాపాత్రులను సముఖమునకు రప్పించి రాజధానిని శత్రుహస్తగతము గానియక కాపాడవలసిన భారము వారిపైనున్నదని తెల్పి వారి సలహా నడిగెను. అందుకు వారు కృష్ణరాయ'లాయు'లనియు తాము 'స్థాయు' లనియు, 'నట్టిపట్ల యెదురు యెంచ్చక లోతు యెరుగరు గనక లోజొచ్చివచ్చినారు. మంత్రాలోచన మీద వచ్చిన కార్యంగాదు, హోమీకమీద కార్యం, గనక వారికే ముప్పమున కార్యం జయమౌను'; 'మన సీమప్రజలకు నారంభింగతోలి స్థానాలు నున్న నిలుపవలెనన్న ఉత్సాహ పుష్టి గనక ఇట్టి పట్ల మనం కనుపించుకొంటేను కర్ణాటకం వారు నిలువలేక తమసీమకు పొయ్యేమని బోదురు' అని వారు బదులుచెప్పిరి. ప్రతాపరుద్ర గజపతి సంతసించి వారికి 'తక్కలాకు లిప్పించి' మరుసటి యుదయమున విజయనగర స్కంధావారముపై బడుటకు నిశ్చయముజేసి వారిని వారివారి విడిదల కంపెను.

అప్పటికి సూర్యుడస్తంగతుడాయెను; కాని గజపతి యాస్థానమందుండిన కర్ణాటకంవారి స్థానాపతి కమలనాభయ్య పై విషయమునంతటిని 'సత్కృత్యము'గా కాకితము వ్రాయించి ముద్రబడి జేసి గోప్యముగా రాయలవారగు అంతఃపురాన వున్నప్పటికిన్ని ఆయనచేతనే కాకితములు యిమ్మని చెప్పి' అంపెను. ఆ కాకితము చదువగనె రాయలకు కళవళము గలిగినది. తాము 'యాయు'లే, 'స్థాయు'లతో పోరాట సుకరము గాదు. షోడశ మహాపాత్రు లేకమై గజపతిసీమప్రజల కగ్నికి వాయువువలె దోడ్పడిన, దనజయముమాట నటుండనిచ్చి సైన్యముతో గూడ క్షేమముగ మరలిపోగల్గుటగూడ సంశయాస్పదమే. 'కార్యం బిసతప్పి'నని గుర్తెఱిగి 'తబ్బిబ్బాయెను'. సైన్యము స్థితి నారయుటకు కృష్ణరాయలు 'దీవిటీ కోలుపై విచ్చేసినట్టుగా నడిపించ్చి

నగరశోభనగా పాళ్యాలు' చూచుచువచ్చిరి. గజపతి వారు మరుసటి ఉదయము దుస్కంధావారముపై నెత్తిరాగలరను వార్త యెల్లో పాక్కినది. 'పాళ్య ములో ఆడాపా గలిబిలి' యాయెను. 'మూకలు గుమి గూడి గుసగుసలుగా మాటలాడ దొడగిరి; 'కొందరికి భయోత్పాతముగా తోచినది. 'ఉదయమైతే గజ పతివారి పాళ్యం మనపాళ్యంమీద పడుతాదున్నా రనిన్ని ఆరీతే అయితే కర్ణాటకంవారి బలం నిలువ దనిన్ని రాయలవారు అప్పాజీమాటలు వినక లోజొచ్చి వచ్చినందువల్ల అపాయం వచ్చెననిన్ని యిందుకు యిప్పుడైనా అప్పాజి చెప్పినట్టువింటే ఆయన అపాయానకుతగ్గ ఉపాయం చింతించ్చగల డనిన్ని అక్కడక్కడ చిన్నలు పెద్దలు గౌతులు గాణువవారు ఆ సకలమున్ను ఉత్సాహముస్నలై ఆశుకొనే మాటలున్ను వార్లు భీతి జెందిన వార్లునున్ను చూచినవారై రాయలవారు అప్పాజి సుడారమునకు పోయినారు.' అదిరాత్రివేళ. రాయలవారు ఒంటరిగ మంత్రి సుడారమునకు వచ్చుట అరుదు. ఆయన అట్లు వచ్చుటను జూచి ఆశ్చర్య పడినారు అప్పాజి. తినయొద్ది వారలను వారి వారి సుడారములకు అంపి రాయలవారిని విచ్చేసి కూర్చుండవలయునని మనవిచేసి అడిగెను, 'పిలువ నంపిస్తే నేను వచ్చి విన్నపం శాయనా? ఏకదేశాన విచ్చేశేటంత్త కార్యం యేమొచ్చి?' అని రాయలవారు 'ఏకదేశాన రాతగ్గ కార్యం గనక వస్తిమి' అని బదులు చెప్పి కమలనాభయ్య పంపిన కాగితమును అప్పాజి చేతి కిచ్చెను. జాబును చదువుకొన్నాడు అప్పాజి. కొంతసేపు విలిర్కించి దానమువలన శత్రువులలో భేదము పుట్టించి కార్యము సాధింపవచ్చును. రాయలవారు యెంత ధనమైనను వచ్చపెట్టుటకు నను దీయక యనుజ్ఞయిచ్చిన కార్యము జయప్రదమగునని విన్నవించెను. రాయలవారు 'యింతకు వచ్చిన భయప్రయాసములకు నిలుచునా?' అని చెప్పి వలసి నంత ధనమును వెచ్చపెట్ట సెలవిచ్చి తన సుడార మునకు వెడలిపోయెను.

అంతట తిమ్మరుసు మంత్రులను అవసరికులను వ్రాయసమువారిని పిల్పించి పదునార్గురు పాత్రులకును పదునాఱుత్తరములు వారు కోరినంత ధనము నంపుచున్నామనియు, వారు చెప్పినట్లు గజపతిని రాయలకు బట్టియీవలసినదని వ్రాసె యమూల్యమైన రత్నాభరణములు పదునాఱు పెట్టెలయందిడి వానిని నమ్మికన భటులచే పట్టణములోనికంపెను. తరువాత విజయనగరస్కంధావారమున నుండి గజపతివారి స్థానాపతి సుబుద్ధి తన ప్రభువును హెచ్చరించుము, షోడశమహాపాత్రుల 'మాట నిజం జీతం కార్య ముఖాకు వస్తావున్నారు, గనక కర్ణాటకం పాళ్యంనుంచే మన పాళ్యానకు వచ్చే మార్గాన అష్ట లయినద్లద నుంచ్చి నియోగ్యులున్ను పెట్టెలున్ను సముఖానకు తెప్పించుక జాడగా నిపర్శనమైతేను అందుకు తగిన ఆలోచన కనేదని వ్రాసి' అంపెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి తన స్థానాపతి వ్రాసిపంపిన కాకితము జూచుకొని యాతీరున సైన్యాగ్రము కాపుంచి షోడశమహాపాత్రులకు తిమ్మరుసు పంపిన నియోగ్యులను ... త్తించుకొనిపోవుచుండిన పెట్టెలతో గూడ పట్టుకొని పెట్టెలను దెరిపించి యందుంచిన నగలను రాయలపేరట తిమ్మరసయ్యగారి వ్రాసిన జాబులను గాంచి వారు తనయెడ ద్రోహము దలపెట్టినారని యెంచి 'పదారు నియోగ్యులనున్ను పట్టం విడిచి యేకదేశాన అవ్వలవీడుతోలి గజపతివారు యెడని మిగ ఆనుమానపు ఉత్తరంగా పారిపోయిరి. మరుసటి ఉదయము షోడశ మహాపాత్రులు యుద్ధమునకు సంసిద్ధులై గజపతినగళ్ళకు వచ్చిరి. గజపతి వారి పలాయనమును విని వారు తమ స్వస్థానములకు పోయి చేరిరి. ఈ వృత్తాంతము రాయలవారి కెఱుకపడగనె జయభేరి వేయించి కటకమును ప్రవేశించిరి.[46]

ఇది రాయవాచకమున వర్ణింపబడిన రాయల కటక దండయాత్రవృత్తాంతముయొక్క సారాంశము. ఇందు అసంగత మేమియు లేదు. రాజపుత్రులతో గూడి తనపై దిరుగబాటు గావించిన యక్బరు రాకు మారుని వారినుండి వేర్పఱచుటకు మొగలాయి చక్ర వర్తి యౌరంగజేబు యిట్టి యుక్తినే అవలంబించి నాడు; కాని రాయలవాచక వృత్తాంతమును గుజువు సేయగల యన్యసాక్ష్య మెద్దియు గానరాదు; కావున దాని నుపయోగించుకొనునప్పుడీ యంశమును స్మరణయం దుంచుకొనుట మేలు. రాయవాచకమందు కృష్ణరాయలు పైజెప్పినట్లు కటకమును ప్రవేశించిన

46. రాయ. 95–109.

పిమ్మట ప్రతాపరుద్రగజపతి యతనితో సంధి గావించుకొని తన కూతు నతని కిచ్చి యుద్వాహము గావించెనని చెప్పియున్నను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుడగు న్యూనిజ్ ఈ విషయము నింకొకవిధముగ వివరించి యున్నాడు.

కృష్ణరాయలు సింహాద్రినుండి విజయనగరమునకు వచ్చేసిన వెనుక 'మొదటిదుర్గమున దనచే బట్టువడి (గజపతి) రాజకుమారుని47 తన సముఖమునకు రప్పించి, యతడు లఘువుగల పోటరి యనియు, గత్తికటారుల సామున గడు నేర్పరి యనియు, జనశ్రుతిచే దెలియవచ్చుచున్నందున నతని ఖడ్గవిద్యానైపుణ్యము జూడ నేనుకపడుచుంటి ననియు చెప్పెను. 'ఏలినవారు నన్ను రప్పించితిరి కావున నా శక్త్యనుసారము (నా నేర్పును) జూపెదను' అని యా కుమారుడు బదులు చెప్పెను. మరునటిదినము రాయనే రాయలు అతనిని మరల పిలిపించి, యప్పటికి ఖడ్గవిద్యావిశారదుడని పేరందిన తన యనుచరులలో నొక్కనితో గూడ పోట్లాడుమని కోరెను. తన యంతస్తుకు దగినట్టొక రాజకుమారునితో గాక యొక యధమపురుషుని దనతో పోట్లాడ నియోగించినందులకు గినిసి, 'దైవనిర్ణయము, రాచపుట్టువుగాని వాని స్పృశించి నా చేతులను మలినపఱచుకొనజాలను' అని రాయలతో నాక్రోశించి చెప్పి యాత్మహత్య గావించుకొనెను. తన కుమారుడెట్లు మృతినందినదియు దెలియగనే యతని తండ్రి సాల్వతినియ (సాళువ తిమ్మయ)కు-కుమారుడు గతించిపోయెగనుక —యేమి ప్రత్యామ్నాయముగాని రాయల చెఱయందుండు తన రాణివాసమును బంధవిముక్తను గావింతురో తెలుపవలయునని లేఖ వ్రాసెను. అందుకతడు రాయలకతని (గజపతియొక్క) కుమార్తెనిచ్చి వివాహము సేయుట కేర్పాటుగావించిన యెడల రాయ లతని రాణిని చెఱనుండి వదలిపెట్టుటయే గాక యతని రాజ్యమును సైతము అతనికే ఇచ్చివేయగల'డని బదులు వ్రాసెను. అతడు (గజపతి) ఈ సలహా నంగీకరించి తన కుమార్తె వివాహవిషయమును సంప్రతించుటకు రాయబారులను విజయనగరమున కంపెను. కృష్ణరాయలు సంతృప్తి నందెను. ఈవిషయమై యతని అభిప్రాయము దెలియగనే ఉరియ నగపాలుడు తన పుత్రిక నతనికడ కంపెను. ఆమె రాకతో వారిరువురికి (గజపతికిని రాయలకును) సఖ్యము కుదిరినది. కృష్ణరాయలు నది (కృష్ణ) కవ్వలివైపు రాష్ట్రము వానికిచ్చివేసి యీవలివైపు భాగములను దానుంచుకొనెను48

న్యూనిజు గాథ యథార్థమైనదని పయసు సాక్ష్యమువలన రుజువగుచున్నది. కృష్ణరాయలు తఱచుగ నొరియాదేశపు రాజుతో గయ్యముసేయుచుండెననియు, నతని రాజ్యమును జొచ్చి పెక్కుపట్టణములను నాశముచేసి సాధించి యుతని భటులనేకులను వారణములను నిర్జించెననియు, నతని పుత్రుని చెఱవట్టి చిరకాలము విజయనగరమున కారాగారమందుంచగా నతడచటనే మృతినందెననియు, నతనితో సంధిచేసికొని దేశమున శాంతిని నెలకొల్పుటకొఱకు ఉరియారాజు తన కొమార్తె నొక్కతె నతని కిచ్చెననియు నాతడామెను విజయనగరమున పెండ్లాడి తన ధర్మపత్నిగ గైకొని యున్నాడనియు పయసు వ్రాసియున్నాడు49.

కృష్ణరాయలచే బట్టువడిన యురియరాజ కుమారుడు వీరభద్రగజపతియని యింతకుముందే చెప్పియున్నాడను. ఇతని మరణమునుగూర్చి న్యూనిజు ప్రభృతులగు సమకాలిక పోర్చుగీసు చరిత్రరచయితలు వచించుగాథ విశ్వాసపాత్రము గాదని యాధు

47. ఇందు 'మొదటి దుర్గమున' అను మాట ప్రమాదజనితము. న్యూనిజు చరిత్రప్రకారము ప్రతాపరుద్ర గజపతి పుత్రుని కృష్ణరాయలు చెఱగొన్నది కొండపల్లె దుర్గమునందు. దాని లెక్క ననుసరించి యది మూడవదుర్గముగను గాని మొదటిది కాజాలదు. రాయలు సాధించిన మొదటిదుర్గము ఉదయగిరి. అచట బందీగావింపబడినది గజపతి 'ఆంటో లేక అక్కులో' (పినతల్లిగాని మేనత్తగాని లేక పినతండ్రిగాని మేనమామగాని) కృష్ణరాయల శాసనములును అప్పటి యాంధ్రవాఙ్మయమును ప్రతాపరుద్ర గజపతి కుమారుడు రాయలచే బట్టువడినది కొండవీటి దుర్గమందని తెల్పుచున్నవి.

48. Nuniz,-
Forgotten Empire, pp 319–20.

49. Paes :
Forgotten Empire p. 247.

నిక పరిశోధకులు కొందఱు నిరసించుచున్నారు. వారి యభిప్రాయమునకు కారణము లేకపోలేదు. విజయనగర చక్రవర్తి యేలుబడి క్రింద నుండిన రాష్ట్రమున వీరభద్రగజపతి శాసనములు మూడు గలవు. వీని మూలమున నతడు కృష్ణరాయలపక్షమున కొన్ని సీమలను బరిపాలించుచున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది; ఇట్లు తన క్రింద మాండలికుని గావించి గౌరవించిన కృష్ణరాయలు వీరభద్రగజపతి నవమానపఱచి యాతని యాత్మహత్యకెంతమాత్రమును గారణభూతుడు గాజాలడని వీరి వాదమునందలి సారాంశము.50

చక్కగ విచారించి చూచిన వీరి యాక్షేపణ సదాధారమైనది కాదు. వీరభద్ర గజపతిశాసనము లన్నియు శా. శ 1437 యువసంవత్సర కార్తికమాస శుక్లపక్షమున వ్రాయించినవి. ఒకటి ద్వాదశినాడును తక్కినవి రెండును పౌర్ణమాస్యనాడును చెక్కించినవి.51 అప్పుడు వీరభద్రగజపతి కృష్ణరాయల క్రింద మాండలికుడై సీమల నేలుచుండినది వాస్తవమే; కాని న్యూనిజు చెప్పునది యవ్వలి చరిత్ర—శా. శ 1438 ధాతు చైత్ర బ 12 నాడు రాయలు సింహాద్రియందుండెను 52 శా. శ 1438 ధాతు ఆషాఢ బ 15 నాడు తిరిగివచ్చుచు బెజవాడలో మకాము జేసెను.53 అచటినుండి బయలుదేరి విజయనగరమునకు వచ్చి శా. శ. 1438 ధాతు పుష్య శుద్ధ 10 నాడు తిరుమలకు విచ్చేసెను.54 కావున శా. శ. 1438 ధాతు ఆషాఢ బ. 15 నుండి పుష్యశుద్ధ 10 కి నడుమ నేనొకదినమున నతడు విజయనగరమును జేరియుండవలయును. న్యూనిజు చెప్పు వృత్తాంతమునందలి సంఘటన మెప్పుడో జరిగియుండవలయును. కాబట్టి శా. శ. 1438 యువ సంవత్సర కార్తికమాస శుక్లపక్షమున వ్రాయించి నిల్పిన వీరభద్ర గజపతిశాసనములు న్యూనిజు గాథయందలి నిజానిజములను నిశ్చయించుటకు ఆధారము గాజాలవు.

మఱియు వీరభద్రగజపతిని బుద్ధిపూర్వకముగ కృష్ణరాయ లవమానపఱచెనని తలంచ నావశ్యము లేదు. ఖడ్గవిద్యానైపుణ్యము ప్రదర్శనమునందే దృష్టియుంచి యేకాంగి పోరు మర్యాదలను మనసునకు దెచ్చుకొనక విస్మరించి వీరభద్రునికి పుట్టుకయందు గాకున్నను విద్యావిశారదతయందు సరియుద్ధియైన శూరునితో బోర గోరియుండవచ్చును. శూర మర్యాదలను జక్కగ నెఱిగిన వీరభద్రుడు కావలెనని దన్నవమానపఱచుటకొఱకు కృష్ణరాయలు ఒక యధమ పురుషునితో బోర నాజ్ఞాపించెనని యెంచి యీ యవమానమున కోర్వజాలక ఆత్మహత్య గావించుకొని యుండవచ్చును. ఇందలి నిజానిజము లెట్లున్నను వీరభద్రగజపతి యంతటితో పొడగానరాక పోయెను. శాసనములందెచ్చటను నతనిజాడ గానరాదు. తండ్రికి వారసుడైనను, రాయలతో సంధి గావించుకొన్న పిమ్మట గజపతి రాజ్యపాలన కార్యముల కన్యులు దక్షులైరి; శా. శ 1447 ప్రాంతమున గజపతి రాజ్యముపై నెత్తివచ్చిన సుల్తాన్ కులీ కుతుబుశాహును ప్రతిఘటించినవాడు ప్రతాపరుద్రుని పుత్రుడు రామచంద్రగజపతిగాని వీరభద్రుడు గాడు. ప్రతాపరుద్రుని యనంతరము గజపతి పట్టమున కభిషిక్తుడైన వాడతని కుమారులలో మఱియొకడగు కులుఅదేవుడుగాని వీరభద్రుడు గాడు. కావున న్యూనిజు వ్రాసినట్లు వీరభద్ర గజపతి శా. శ. 1439 ఈశ్వర సంవత్సర ప్రాంతమున విజయనగరమున మృతినందెనని యెంచుట యుక్తము.

కృష్ణరాయల రెండవ కటకదండయాత్రతో కళింగయుద్ధము సమాప్తమైనది. రాయవాచకమున చెప్పినరీతిని సర్వస్వమును గోలుపోయి శరణాగతుడైన నేమి న్యూనిజు వర్ణించినట్లు పుత్రమరణము వలన జనించి భార్యయొక్క క్షేమము నపేక్షించిన నేమి ఎట్లైన నేమి గజపతి సంధిని కోరెను. అతడు రెండు షరతుల కొడబడిన రాయలు సమాధానపడుట కొప్పుకొనెను. గజపతి తన కూతును రాయల కిచ్చి వివాహము చేయవలయును. మఱియు కృష్ణానదికి దక్షిణమున పూర్వము విజయనగర రాయలకడనుండి గజపతులు జయించి కైకొన్న రాష్ట్రమునంతటిని మరల నిచ్చివేయవలసినది. ఇందులకు ప్రతాపరుద్ర గజపతి సమ్మతించినయెడల కృష్ణకు త్తరమున కృష్ణ

50. ASIAR. 1908-19, P. 178, The Yet remembered Ruler of a Long Forgotten Empire, p. 11.

51 EC. XI. Dg. 107, XII Pg. 62 ARE 744 of 1917.

52. *SII. VI.* 694 *and* 696.

53. *EC. V. Hn.* 13

54. *TTDI III.* 80.

రాయలు జయించిన భూభాగములను అతనికి మరల నిచ్చివేయుట కొప్పుకొనెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి యీ షరతుల నంగీకరించెను. అంతట సంధి కుదిరినది. ఇరుపక్షములవారును సమాధానపడిరి. ఇందుకు తార్కాణముగ కృష్ణదేవరాయలు శా. శ. 1441 ప్రమాది సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ 13 సోమవారమునాడు 'వీరనరసింహాసనారూఢుడై సింహాద్రినాథునికి తమ పేరింటి భోగము నచ్చేలందుకు ప్రతాపరుద్ర గజపతిమహారాయలవారిచ్చిన కొన్న గ్రామాలు కళింగదండపాటులోని గ్రామాలు' కొంటిని దానము చేసెను.55

గజపతి యోటమికి కారణములు :

ఈ యుద్ధమున బలిష్ఠులైనను, ప్రతిభాశాలియైనను, గజపతియు నతని బలములును పరాజయము నందుటకు కారణమేమో విచారింతము. సుప్రసిద్ధపరిశోధకుడైన రఖాల్ దాసు బెనర్జీ గారు సమయమున నొరిస్సా సర్వము క్షీణించుటకును ప్రతాపరుద్ర గజపతి పరాజయమంది మిగుల దీనస్థితికి దాని సర్వతో వినాశమునకు మూలకారణము శ్రీకృష్ణచైతన్యులని చెప్పియున్నారు. ప్రతాపరుద్రగజపతియు నాతని యధికారవర్గమున చెక్కువమంది చైతన్యుని శిష్యులు. మతదృష్టిని జూచిన చైతన్యు లుపదేశించిన భక్తిమార్గము మహోన్నతమైనదే; కాని దాని నవలంబించుటవలన ఒరిస్సా సామ్రాజ్యము పాడగుటయేగాక రాజకీయముగ దాని ప్రతిష్ఠయంతయు మాపుమాసిపోయినది. సర్వసమత్వమును ప్రేమను ఉపదేశించు మతము మనుష్యులహృదయములందు కైతవాదర్శములను నమ్మకములను నుప్పతిల్లజేసి సంఘబంధములను నిర్మూలము గావించును; వాస్తవముగ సర్వవిషయములందును సమానులగు మనుష్యులిరువురెందును గానరారు; రాజ్యతంత్రము సర్వత్ర బలమునిమీదనే యాధారపడియున్నది. చైతన్యమతము నవలంబించుటవలన ప్రతాపరుద్రుడును నతని యధికారవర్గమునందనేకులు యుద్ధమునందభి

రుచిని గోల్పోయిరి. ఇదియే ఒరిస్సా వినాశమునకు కారణభూతమైనది.56

ఇది యిట్లుండగా ప్రతాపరుద్రగజపతియు నతని యధికారులు లోకకంటకులను వైష్ణవమతమును స్వీకరించిరని వాస్తవమే. చైతన్యస్వామి సర్వసమత్వమును ప్రేమను ఉపదేశించుటయు నిజమే. అందువలన ప్రతాపరుద్రగజపతి యుద్ధాభిరతికి తిలోదకమిచ్చెననుట కల్ల. అతడు కత్తియు క్రిందయిడి సర్వసంగపరిత్యాగము నొకవృద్ధుగను గ్రహించలేదు. కళింగయుద్ధము శా. శ. 1434 ప్రజోత్పత్తి సంవత్సరమునందే శా. శ. 1441 ప్రమాదివత్సరము దాదాపు యేడెండ్లకాలము నడచినది. ఈయేడెండ్లును ప్రతాపరుద్రుడు కృష్ణరాయలతో నెదిరించి పోరాడెను. సమయము వచ్చినప్పుడు శత్రువుని మార్కొనుటకు జంకి వెనుదీయలేదు. శూరవృత్తిని విసర్జించి యుపవాసములు పోగొట్టుక పడెచిన దుర్గము లేదు. అతని కుటుంబమున సిరికికంటె లేదు; అతని సైనికులు బలహీనులు కారు; అధికారులు వీరులు, ప్రవీణులు, ప్రమాదేచ్ఛారహితులు, సత్త్వసంపన్నులు నయినవారు వెక్కిరిస రాజభక్తులు. కావున వైష్ణవమతావలంబనముచే గాని మరియే కారణముచే గాని ప్రతాపరుద్రుడును నతని సేనాపతులును యుద్ధమునందు విరక్తులని యెంచుట కవకాశములేదు. ప్రతాపరుద్రుని పరాజయమునకు నిజమైన కారణ మతని ప్రతిపక్షియొక్క యద్వితీయ సమరనిర్వహణశక్తియే. కృష్ణరాయలు సామాన్య సేనాధిపతిగాదు. అతనికి సరియుద్ధవీరుని చేకొనవలసిన దండనాయకుడు దైవికముగా భరతఖండమున నప్పుడు గానరాడు. కృష్ణరాయల నెదుర్కొని నిలిచినవారు గజపతి యొక్కడే కాదు. ఏకులశూరులు సిద్దలును, బరీదువంశపు సుల్తానులును అతని కత్తిపోటు రుచిజూచి పారిపోయినవారే; వారు శౌర్యహీనులగుటవలన గాదు, అతిసాధారణ ప్రజ్ఞావంతుడగు సేనానాయకుడగుటవలన. ఈ యంశమును దృష్టియందుంచుకొనిన గాని ప్రతాపరుద్ర గజపతి యోటమికి వాస్తవమైన కారణమును గ్రహింపజాలము

కళింగయుద్ధ ఫలితార్థము :

కళింగయుద్ధమువల్ల కృష్ణరాయల కీర్తి భారతావనియంతటను బర్వినది; అతని శౌర్య

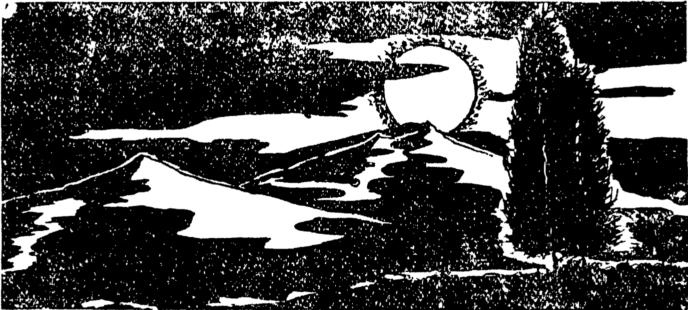
55. 599. *VI.* 695.

56. *Indian Antiquary, 1929 (April) p. 67.*

ప్రతాపములు ప్రకటితమైనవి; అత డసాధారణ ప్రతిభాసంపన్నుడైన దండనాయకాగ్రేసరు డని తెల్లమైనది. రాయగారువ ప్రతిష్ఠ యతిశయించినది. లుప్తమైన రాయసామ్రాజ్యభాగములు మరల స్వాధీనపడినవి. ఇవి తాత్కాలికఫలములు. దీర్ఘదృష్టి దిలకించిన గళింగయుద్ధము దక్షిణభారతభూమికి అనర్థకరమని చెప్పవలసి యున్నది. చిరకాలమునుండియు దక్షిణహిందూదేశమును యవనాక్రాంతము గానీయక హిందూస్వాతంత్ర్య గర్వముల సంరక్షించుచుండిన హిందూసామ్రాజ్యములలో నొక్కటియగు గజపతి సామ్రాజ్యపతనమునకై యుద్ధము మూలకారణ మాయెను. విజయనగర చక్రవర్తులును గజపతులును సహ్యాద్రివలెనో నిరోధించి ప్రాణముకొని యుండిన మహమ్మదీయుల యాధికారమును సమూలముగ పెకలించి యుండవచ్చును. వారి పరస్పర ద్వేషము మహమ్మదీయులకు లాభకారియైనది. మొదట బహమనీసుల్తానులను వారి యనంతరము గోలకొండ కుతుబుశాహులును తీరాంధ్రమున ప్రవేశించుటకు [illegible] జాల యనుకూలపడెను. ప్రకృతము గజపతికి సంధిషరతుల ప్రకారము కృష్ణకవ్వలి భూములనిచ్చుటని కృష్ణరాయ లిచ్చివేసిన [illegible] యంటదానము వలె ప్రతిగృహీత ముపభోగ్యము గాదాయె. ఈ యుద్ధానంతరము ప్రతాపరుద్ర గజపతి తన స్థితిగతుల నిట్లు చెప్పుకొని యున్నాడు.

‘నష్టం కులం ఛిన్నతటాక కూపాః
విప్రేష్టరాజ్యం శరణాగతం చ’ అని.

కావున సంధిమూలమున లభ్యమైన రాజ్యమును సంరక్షించుకొనుటకు గజపతికి తగిన బలము లేదు; బలమును గూర్చుటకు ధనములేదు. దీర్ఘయుద్ధముచే నలసిన ప్రజలకు, పాడువడి దిగజారిన దేశమును పోషించి సంరక్షించు శక్తి యాతనికి లేదాయె. ఈ కష్టములను గనిపెట్టి రాజ్యమును బునరుద్ధరింప జాలు నాయకుడును గానరాడాయె. కావున ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాజ్యకాలముననే గోలకొండ కుతుబుశాహు తెలింగాణ దుర్గములను గ్రమముగ సాధింపగల్గెను; అతని మరణానంతర మచిరకాలముననె కుతుబశాహి సుల్తాను ఇబ్రహీము మల్కిభరాము గజపతిరాజ్యమును గూల్చివేసి తీరాంధ్ర కళింగప్రాంతములను స్వాధీనపరచుకొనగల్గెను; కావున కృష్ణరాయల కళింగదండయాత్ర గజపతిసామ్రాజ్యనిర్మూలనమునకును దేశపారతంత్ర్యమునకును హేతుభూతమాయెనని చెప్పవలసియున్నది.

దళిత కుసుమము

శ్రీ అయాచితుల హనుమచ్ఛాస్త్రి

లేవయసు దాన! పూవు రాలినది నేల
నీవిపీల భుజంగ వేణికను వీడి,
యే దిశావాయుశకము నెగసిపోవు!
ఈ పరిమళ వ్యాప్తు లింత టంత—

అదిగో! పుష్పమ్ము నవవిలాసాత్త మధుర
మా భరమ్ము, క్రమవిముగ్ధ మార్గవతియు
బోలె, సౌరభము నిలుపు మాగిచె దళము,
తత సమాయాత వాయు దూతలకు నొసగి

నవమోహన గాత్రి! యిది
నవకమ్మైన యూర్ధ్వ నహి ఫణామణి రోచిః
భవదుజ్జ్వల వేణికి బటు
శివాప్రభ వెలుంగు జగము ; సిగదాల్పవటే!

వసివాడిన కుసుమము
కసుగందెను గోమలాంగి కన్తుదలను, సి
న, సుధా పూరము నింపిన
పస దక్కును లేపసందు పసగల్కునులే !!

నీ చెలువు 'మహా ఘనము' కానిమ్ముగాక
తము రసికుడో నంటు! వియద్ధు నీపి
కచనవీన సారస దివ్య గంధ మొసగు
సుమము నిద్దాని లేక నిక్క సాగయువాడు ;

ఓ చెలీ! త్వత్ప్రియ పరి రంభోత్సవమున
నైన నీ బాహులత చిక్కి యూడునపుడు
తలపునకు వచ్చె నెమ్మి లతాంత మిద్ది
భవ దపేక్షిత మన్మథ బాణమిద్ది—

[ఆసజ్జనకు పోడ్దశిన మూర పూవు
చెంతకు వచ్చెను. అదియు నూరక ఝం
కారముంగ పలుకును]

ఓరి మధువ్రతా! లము
రోరి యమంద మరంద వాహినీ
పూరిత మీసుమమ్ము నవ
మోహన గాజిత
సంసార మ్ము ను పా
గిలి గీ లు చా,
నీవే రసమూర్తి వివె పదవి
భ్రమచే భ్రమియించను గా!
ఓరి రసావగాహన మహోత్సుక
మూర్తి! సుఖాను భూతికై
దారులు మూచు పేశల
లతాంత మొకించుక ధూళిధూసరం
బై రహియించెబో భవ
దనాదర పూర్ణ కఠోర మత్సరఘం
కారము లివ్వి పుష్ప
లలనా హృదయ ప్రతి ఘాతదకుముల్

కోతి

శ్రీ పురాణం సుబ్రహ్మణ్యశర్మ

౧

రైలు యింకా రాలేదు. ఆకాశం ముసురేసినట్లుగా వున్నది రివ్వుమని గాలి వుండి వుండి వీస్తూంటే స్టేషనులోని చెట్లన్నీ జనాన్ని చూసి జడుసుకుంటున్నట్లుగా కంపించి 'జుయ్' మంటే 'జుయ్' మని గోల చేశాయి.

దుమ్ము రెండు మూడు నిలువుల యెత్తున లేచి సుళ్లుగా తిరుగుతోంది.

చినుకు యింకా భూమ్మీద పడలేదు. పడుతుండానే రైలు వచ్చి ప్లాట్‌ఫారం మీద నిల్చుంది

స్టేషనులోకి త్రోసుకుంటూ వచ్చిన శాస్త్రి, కొంచెం చిరాగ్గా ముఖాన విసురుతూన్నట్లున్న దుమ్ముకు చేయి అడ్డుగా పెట్టి, అప్పటికప్పుడు ఏర్పడ్డ ఆ తొడతొక్కిడిలో పరుగెత్తుతూ, ఇటూ-అటూ తిరిగి మొత్తానికి ఆడవాళ్ళ పెట్టెలన్నీ గాలించేశాడు.

తనకు కావలసిన మనిషి రాలేదు.

బెల్లం చుట్టూ చీమలు ముసిరినట్లుగా ప్రయాణీకులు రైలును చుట్టుముట్టే సామానులు తోచినట్లుగా లోపలకు విసరటంవల్ల నేమి, దిగే జనాభాయొక్క కుయ్యో మొర్రోలవల్ల నేమీ, యావత్తు ప్లాటుఫారమూ మహాగందరగోళంగా వుంది. ఆ గొడవలో నుంచి యీవలకు వచ్చాక చినుకులు పడుతున్నట్లుగా తోచి మూసిన గొడుగును విప్పాడు శాస్త్రి.

అతను చిన్నప్పట్నుంచీ దేనికోసమో ఎదురు చూస్తున్నట్లుండేవాడు. ఆ ఎదురుచూడ్డం సెలయేటి కెరటాల తెరగల పొంగుల్లో పడి పొర్లిపోదామనీ కాదు, నీలిరంగు మబ్బుల్లోకి నిండుగా హృదయాన్ని విసిరి రోజాపువ్వుల గుత్తులలోకి ముఖాన్ని దాచుకుందామనీ కాదు, మల్లెలు సన్నజాజుల వాసనలకు మత్తిల్లి ఇంద్రధనుశ్శిఖరాల అంచుల్లో వూహలకుమాత్రమే అందే అప్సరసతో సుఖిద్దామనీ కాదు—ముంగిసలాగా కాలం మెలితిరిగిన తన జీవిత సర్పాన్ని రాచి రాచి నేలను వ్రాతి కొరుకుతూన్న కొద్దీ—ఒక చల్లని చూపు ఒక తియ్యని మాట వినాలని కోరేది మనస్సు. అంతే! అంతకన్నా పెద్ద ఆశలేమీ పెట్టుకోలేదు. అతని వివాహం కూడా అంతంతమాత్రంగానే జరిగింది. శిథిలావస్థలో వున్న జీర్ణగృహాన్ని ఏవో వాటికి తాళపత్రాలతో కప్పుకుని అందులో సుఖిద్దామనుకున్నాడు గాని అంతస్తులు మిద్దెలు విలాసాల కోసం అతను అర్రులు చాచలేదని మొదటే చెప్పాలి. డబ్బుకోసం పెళ్ళి చేసుకోవటం సుతరామూ శాస్త్రికి అప్పట్లో యిష్టం లేదు. పిల్ల నచ్చటం, మనస్సు కలిసిందా లేదా—యివి అన్నీ వున్నవాళ్లకు గాని తనకేమిటి అనిపించింది. తను విరహవ్యథలు అభినయిస్తూ యింట్లో కూర్చుంటే తనమీద పంచప్రాణాలు పెట్టుకున్న తల్లిదండ్రులేమికావాలి? అందుచేతే ఎవరో ఒక స్త్రీ ఆడది—అని చేసేసుకున్నాడు సరస్వతిని. అనుకున్న కండిషను ప్రకారం డబ్బుయిచ్చి చదువు చెప్పించాడు మామగారు. సరస్వతి కాపురానికి వచ్చాక క్రొత్తలో కొంత పెట్టుబడి కూడా తనేమీ కోరకుండానే సర్దుబాటు చేయటం జరిగింది.

ఇప్పుడు శాస్త్రి సంపాదనాపరుడు కాగానే సరస్వతి కంఠాన్ని పొడిగించి—ఆ యావత్తు ఆర్జనా నిజంగా అనుభవించవలసిన హక్కు తనది గాని అంతర బొంతరవాళ్ళను తెచ్చి మేపటం సమంజసం కాదని వాదిస్తూ వచ్చేది.

మొదట్లో శాస్త్రి సరస్వతిని చూచినప్పుడల్లా కొద్దిగా గర్వపడేవాడు లోపల్లోపల. ఆమె సుందరతకి

లేతచేతులు, రోజారంగు చెక్కిళ్ళు, నవ్వినప్పుడల్లా సొట్టలుపడే బుగ్గలు, మన్మథపాపిటి, వొత్తైన నొక్కు నొక్కుల జుట్టు జడతో ఎంతో ఆకర్షణీయంగా వుండేది. తిరువాత పిల్లలు వాళ్ళతో ఆఫీసునుంచి రాగానే ఆడుకోవటంలో ఎంతో హాయి సుఖమూ లభించేవి.

ఆ పాంసుల్లో లనకు తెలియకుండానే సరస్వతి సంసారక్రమాన్ని క్రొత్తపూర్వులకు సవరణలతో ఎన్నిమాట్లు ఓగించాలని ప్రయత్నించినా, అదొక ఏమూషాగానే చూసీ చూడనట్లు వూరుకున్నాడు గాని, ఆమెలో అవ్యక్తభావనారూపస్సె నెలకొన్న అధికారవాంఛా మేఘ మొకనాడు ఘనీభవించి విస్సురుగా యెడాపెడా వర్షిస్తుందనీ, ఆ తుఫానులో ఇక తన ఒక్కగాని ఒక్క చెల్లాయిని రక్షించుకున్నా రక్షించుకోలేనని, యిల్లాలు అడ్డుగోడల్ని బాగా పెరుగనిచ్చి 'యిది నా యిల్లు—యిందులోకి మరెవ్వరికీ ప్రవేశార్హత లేదని' నిక్కచ్చిగా కట్టుదిట్టాల్ని చేస్తుందనీ శాస్త్రి బహుశా కలలో కూడా వూహించియుండడు.

వాన ముదరసాగింది. కాళ్ళీడ్చుకుంటూ పాకుగ్గా కొల్లేటి చేంతాడులావున్న బేడారారోడ్డును దాటివస్తూంటే, ఎక్కడా చెట్టూ చేమా అన్నది లేక చుట్టూ దబ్బలేసుకుపోయిన యిసుక మైదానాలలో - వానకు వరదకు, ఎండకు గాలికి అన్నింటికీ తన శరీరాన్ని వప్పగించి కదలక మెదలక అట్లానే పడివున్న ఆ రోడ్డు సహనానికి కూడా శాస్త్రి జాలిపడసాగాడు.

అంతలో మరొక్క విషయం స్ఫురణకొచ్చింది— తాను చిన్నతనాన్ని దాటుతున్నాననీ క్రమేపి యింకొక పదేళ్ళకు ంటే నలభై మెట్లలోకి వచ్చేసరికి, యవ్వనంలో మనోరంజకమై కనిపించు లభించక హతాశయులై హాస్యాలకు అపహాస్యాలకు యిత్తరం టూరో, సరిగా అటువంటి స్థితే తనకూ వచ్చినా— ఆ వయస్సులో అప్పుడిక స్త్రీ సాంగత్యం జీవితాన్ని పాడు చేసుకుని పంచప్రాణాల్నీ పట్టేటంత తెలివితక్కువ మనిషిగా తాను మారకపోవచ్చు. నిక్కప్పుడు యిష్టంబాబూ వుండొచ్చు. యిక్కడిక్కడే తిరుగుతోంది. యిష్ట యెక్కెకే పెట్టను. పా—

శరీరంయొక్క భౌతికమైన పెరుగుదలను గుణించటానికి వయస్సు సాయపడుతుంది. కాని మన స్సుయొక్క వయస్సు మాత్రం జీవితంలోని దుఃఖాల నుంచి యేర్పడ్డ పరిస్థితికి లొంగుతుంది. అందువల్లనే కొందరు వయస్సు మళ్ళినవాళ్ళు కూడా చిన్నపిల్లల మాదిరే వుంటారు. కొందరు చిన్నపిల్లలు డిటెక్టివ్ నవలలు, పిల్లల పత్రికలు వంటివే పెద్దవాళ్ళు తోడిస పడ్తూంటారు. కృష్ణపడనవసరం లేదు వాళ్ళనుగూర్చి.

శాస్త్రికి 'అనుభవమైతే వుంది కాని పద పది హేడేండ్ల వయస్సులో యిందు, బచ్చాలు, చెడుగుడు గూటీబిళ్ళ వంటి ఆటలు ఆడుకొంటూ తిరిగి పెరగ వలసిన వయస్సులో సుఖదుఃఖాల్ని తూకమువేయ వలసినంతగా శక్తి లేదు. తను లేని కుటుంబానికి చెందానని, పేదతనంవలన జీతం కట్టుకోలేకుండా

వున్నానని తలకో సారి అర్థాంతరం చెయ్యవలసినదిగా పెద్దమనుష్యుల యెదుట నిలబడి అర్థించాల్సి వచ్చేది అట్లా వినయవిధేయతలుగల్గిన ఒక బీదకుర్రవాడుగా వుంటూ పరిమితావకాశాల మధ్య సంఘర్షణ పడ్తూ లేస్తూ మసిలి పెరిగిన వ్యక్తికి స్వేచ్ఛ నియమబద్ధమైన జీవితం, నన్ను ముట్టుకోకు నా మాలకాకి అన్నట్లుగా తన వర్గంలో కూడా జీవించవల్సివస్తే ఎట్లాగుంటుంది? అందుచేత ఆ సంసారం సుఖజీవనసారం కాలేదు.

'ఆ చెల్లెలు—అదే నాకు మిగిలివుంది.' అనే వాడూ అర్థం చేసుకోమన్నట్లు.

ఇంకా ఒకప్పుడు ప్రాణం విసిగి కసిరేవాడు సరస్వతిని.

'నువ్వు వచ్చి పెత్తనాలు పెట్టినక్కర్లేదు ఇక్కడ వుండటం యీ చాకిరీ చెయ్యటం నీవల్ల కాకపోయినా, ఇష్టం లేకపోయినా నిక్షేపంగా మీ యింటికి నువ్వు వెళ్లినా నిన్నేమీ అనే వాణ్ణి కాను.'

ఈ ముక్కలు విన్నప్పుడల్లా సరస్వతి ముఖం అగ్నిగోళమయ్యేది.

అట్లా చిరాకు రేగే సమాధానోక్తుల తీవ్రమైన విజృంభణవాగ్వాద పోరాటాలకు ఆ యిల్లు నిలయమై కూర్చుంది.

సరస్వతి యిలా అనేది

'నేను మీ ఒక్కగాని ఒక్క చెల్లెలుకు గాకూడని జబ్బేదో ఆమెకే వచ్చింది. వస్తే ఏమున్నా నా? అంటువ్యాధి కదా కూడా. మన ఇంట్లో నా చంటిపిల్లలు. ఎందుకు దిక్కుమాలిన ఆ వుద్రేకంతో అన్నాను గాని, మీకు లేని అభిమానం నాకుంటే మట్టుకు యీ కొంపమీద—అది ఎందుకు చెల్లుతుంది? నీరసపురాలినని చేసుకోలేనని మీకేమున్నా వున్నది గనుక నా? లోకం దీనికి పొడా పొచ్చా గిట్టదని అనుకుంటుంది. దానికితగ్గట్టే మీకూ నన్ను అవమానించాలనే వుంది వుండబట్టే పుట్టింటికి పొమ్మని అంత తేలిగ్గా అనగలిగారు. నాకు మట్టుకు ఏమిలేడిసింది యిక్కడ—కానిండి? చెట్టుకు కాయలు బరువా? నా వాళ్ళకు నేను బరువు కావటానికి వాళ్ళ కేమీ తక్కువ లేదు.'

శాస్త్రి అప్పటికీ గొంతు చించుకుంటూ నాలుగూళ్ళకు వినిపించేలా—'వెళ్ళు వెళ్లు ఎవరడ్డొస్తారిక్కడ.' అన్నాడు చిరాగ్గా.

అన్నట్లుగానే ప్రయాణమై వెళ్తూ 'అంతా నన్ను వొంటెత్తు మనిషని చిన్నప్పట్నుంచీ ఎక్కిరిస్తూ వచ్చారు. ఆ మాటే మీరూ రుజువు చెయ్యాలని వుంది. నేను ఏమైనా సహిస్తాను కాని అవమానాన్ని మాత్రం సహించను.' అంది సరస్వతి.

శాస్త్రి వూరుకోలేదు.

'నీ మాట చెల్లకపోతే నీకేదో అవమానం జరిగినట్లే వుంటుంది. నా సహజహక్కులన్నింటినీ నీకోసం వదిలేసుకుని ఒంగినై గంగిగోవులా డూడూ డూడూ బసవన్నా అంటే ఎగిరి గంతెయ్యకపోతే యింత రభసా చేసేదానివేనా?'

సరస్వతి తన సుందరముఖారవిందాన్ని మాటి మాటికి వొత్తుకుంటూ—'నా హక్కులన్నీ మీరు సక్రమంగానే నిర్వర్తించుకోండి. ఐతే ఆ సత్కర్మపరిపాలనలో కాస్త నాకుకూడా మిగిల్చి న్యాయం చెయ్యండి. ఎంతచెడ్డా మీ కంటే ఎంతో దుష్టస్వభావురాలినా ఉన్నా నా మెళ్లోనూ ఒక పెద్ద పెయ్య కట్టుత్రాడు మంగళసూత్రమనే పేరిట తగిలించారు. అదైనా పూర్తిక్షేమం కాదు......'

శాస్త్రి కాలుకాలిన పిల్లి లాగున నిప్పు త్రొక్కిన కోతిలా అయి—'మరి అందుకే నన్ను కొరుక్కు తిన్నట్లు మాట్లాడుతున్నది. విను—మీ యింట్లో అస్తమానూ పూజలు నోములు వ్రతాలని ఎంతో హడావిడి చేస్తుంటారే ఇంత కోపాన్ని దిగ్గొట్టుకోలేనిదానికి—ఎందుకు? ఎట్లా సాగించాలనొచ్చావు జీవితం! నిజం చెప్పకపోతే ప్రపంచమంతా తలక్రిందులు కావలసిందేనా—ఫో—ఫో—నా కక్కర్లేదు.' అనేసి చరచరా యింట్లోంచి చెప్పులు వేసుకుని నడిచాడు బయటికి.

శాస్త్రిది క్షణికమైన కోపమని తెలిసీ కూడా అభిమానం కొద్దీ ఆగకుండా పిల్లల్ని తీసుకుని పుట్టింటికి ప్రయాణమై ఆ రోజే వెళ్ళిపోయింది ఆ మహా యిల్లాలు.

చెల్లాయి వచ్చాక—రాజుకున్న అగ్గి ఆరిందనుకుని ఫలానా బండికి వస్తాను పంపమని బావమరదికి

కబురు చేశాడు. మంత్రాలకు చింతకాయలు రాల్తాయా? ఆశకొద్దీ స్టేషనుకు వచ్చాడు. సరస్వతి రాలేదు. కాని రైలు వచ్చింది.

౨

జీవించటం, జీవితము—అందులో సుఖపడ్డం వేరుగా వుంటుంది కష్టసుఖాలను పునరాలోచన చేసుకుంటూ నడుస్తున్న శాస్త్రికి అప్పుడే నెత్తిమీద ఏదో బరువుగా కదిలినట్లయింది ఆలోచనల బరువేమీ కాదు.

పిల్లలు విరగబాటుగా నవ్వుతున్నారు. కొంత మంది చప్పట్లు తరుస్తూ నంబడించబోతున్నారు.

వాన కురవటం మానిందిగదా అని తీగ నొక్క బోతే, గొడుగు వున్నమాటుగా ఒక్క కుదుపు కుదిపి నట్లయి తేలికపడింది. ఏమిటాని చూడబోతే—గొడుగు కొమమీదుగా లంఘించిన ఆ కోతి, తలమీదుగా పరుగెత్తుకుంటూ వెళ్ళి ప్రక్క గోడను ఎక్కి, తీరిగ్గా కూర్చొనబోతోంది.

పిల్లలంతా కోతి కోతి అంటూ రాళ్ళను గోడ మీదకు విసర నారంభించారు. బయట వర్షం వెలిసి శాక రాళ్ళవర్షం ఆరంభమయిందా అన్నట్టుంది. అది కూడా పండ్లికిలిస్తూ, రోమాలన్నీ నిలబడగా, భయంతో కిచకిచలాడుతూ స్వప్రాణరక్షణకోసం ఆ కొమ్మమీదనుంచి యీ కొమ్మమీదకు, యిక్కడ్నుంచి పెంకులమీదకు ఎగుర్తూ నానా అల్లరి ఆరంభించింది.

అక్కడో పెద్దగుంపు ప్రోగయింది. అందులో అన్ని వయసులవాళ్ళూ వున్నారు. అందులో పిల్లలకు వేట సరదా హెచ్చింది. అదిచేసే అల్లరికి వీళ్లు కూడా వెర్రులెత్తిపోయారు.

శాస్త్రికి-తనుగా అడ్డువెళ్ళి ఆ కోతిని కాపాడాలనిపించింది. ఎందుకా కోతిమీదకు రాళ్లు విసురుతారు ఆ గండని మాటలతో వారించబోతే, పెద్ద చెప్పొచ్చావు వెళ్ళవయ్యా నీకెందుకన్నట్లు చూశారు అక్కడి పిల్లమూక. శాస్త్రి వూరుకునే మనిషి కాదు. ఒకరిద్దరి చేతుల్లోని బెడ్డముక్కలను లాక్కుని నేల మీద పారేశాడు.

కోతి చూస్తూనే వుంది—శాస్త్రి బెడ్డలు గుప్పిళ్ళలోంచి లాక్కుని నేలమీదకు విసరటం. అంతలోనే పిల్లమూక ఎదురు తిరిగి శాస్త్రిమీదకు బెడ్డలు విసరసాగారు. ఒకటి నుదుటిమీదా, ఒకటి గుండెల మీదా ఒకటి ముక్కుమీదా బలంగా తగిలింది.

శాస్త్రికి వుప్పూ పులుసూ తినే మనిషికి వచ్చేటంత కోపం వచ్చింది. గొడుగు ముడిచి కుర్రమూకను తరిమి తరిమి చావగొట్టాడు. ఆ ఘట్టం అభిమన్యుడు పద్మవ్యూహాన్ని ఛేదించిన దాని కేమీ తీసిపోదు. కాని చిన్న తేడా వుంది. అక్కడ ఒక కుర్రవాడు అతిరథుల్ని మహారథుల్ని గాథగా లెత్తి చాడు. ఇక్కడ ఒక పెద్దవాడు కుర్రవానరుల్ని చెముడా లెక్క తీసి పరుగులెత్తేట్లు చేశాడు

'చచ్చాంరా బాబో...' అంటూ కాలికొద్దీ దూసుకున్నారు.

అట్లా శాస్త్రి వాళ్ళని తరుముతూంటే పరుగు పరుగున ఎసుకనుంచి నంబడిస్తూ వచ్చిన కోతి అమాంతం కంపె నలిరవచ్చేంగా అతని పిక్క పట్టేసుకుంది

శాస్త్రి పెద కేక పెట్టి, అమాంతం ఆ కోతి పీకను రెండు అరచేతుల్లోకి తీసుకుని, నలిపి చంపేదామన్నంత వెర్రికోపంతో పైకెత్తాడు. అంతే—అది తన పొడుగాటి సన్నటి చేతుల్తో కళ్ళు తుడుచుకోసాగింది. అది చూసే చూపులు 'నన్నెందుకు చంపుతావు—' అని జాలిగా అడుగుతున్నట్లున్నై.

శాస్త్రి జ్ఞానమున్న మనిషితో మాట్లాడినట్లుగా పళ్లు పటపటలాడిస్తూ—'యింతసేపూ నా నెత్తిమీదకెక్కి సవారీలు చేస్తివే! భడవా—ఇప్పుడు నిన్ను కొద్దామని పీకని తరుముతూంటే నన్నే పీకుతావూ? మాడు నిన్నేం చేస్తానో...'

అది అంతకన్నా తమాషాగా రెండు చేతుల్ని ఎత్తి దండం పెట్టింది.

శాస్త్రి పెద్దగా అవులించి 'హోసి - నీ యమ్మ కడుపు బంగారం కానూ—ఎన్ని లయలే–' అంటూ నెవిమీద గిల్లాడు.

దాన్ని ఎత్తుకుని వస్తూంటే యింటి కొచ్చే దారిలో, రెండుమార్లు అతని అరచేతులవరకూ జారి, గిల్లి తప్పించుకోవాలని చూసింది. 'శాస్త్రి దాన్ని

యింకా హృదయానికి దగ్గరగా తీసుకుంటూ యిలా అన్నాడు.— 'చేసుకున్న ప్రేయసి చెప్పినా వినకుండా లేచిపోయింది. నువ్వు కూడా అలాగే చేస్తావా—' ఈ మాటలు అన్నాక కోతి మెడలోని వెండి మువ్వ శుభసూచకంగా ఘల్లుమంది. శాస్త్రి బిగ్గరగా నవ్వాడు.

అతనికి ఆకలి వేసినట్లుగా అనిపించి కోతికేసి చూశాడు. అది బద్ధకంగా ఆవులించింది.

'సరే పద—నీకిక్కడ విందు. రేపు యింటి దగ్గర నీకు పెళ్ళికూతురి ప్రస్తావన-సరేనా, అంటూనే శాస్త్రి మర్కట సమేతుడై హోటలు ప్రవేశించాడు. ముఖాముఖంగా బల్లయేంగా యిదరూ తియబండ రాలమీద కలియబడ్డారు. కొంతవరకూ మచ్చికైనట్లై మర్కటసుందరి బల్లమీద యింకో చెయ్యి అల్లో చెయ్యి పడేసి, మన్నగా సాసరులో శాస్త్రి పోసి చల్లార్చిన కాఫీని వుంచగా — అమృతం త్రాగినట్లుగా ఎత్తి గొంతులో పోసుకున్నదై పెదవుల్లో రసి జుర్రుకుంటూ నాలికంతా బయటపెట్టి తెగసంభ్రమంగా నాక్కుంది మూతి.

ఇట్లా అరగంట కాలక్షేపమయేవరకూ, ఇంటి దగ్గర చెల్లాయి సరస్వతి రాకనపేక్షిస్తూ, ఒక్కర్తీ కూర్చునివుంటుందన్న విషయం అతనికి గుర్తురాలేదు.

'ఇక పోదాం యింటికి—' అంటూ లేచాడు. దాని దృష్టి లివనైపు లేదు. ఒదులొదులుగా పట్టాకుని పెద్ద పెద్ద అంగల్ని వేస్తూ యీవలకొచ్చి చూశాడు. భూమి అక్కడా అక్కడా గుంటలుపడ్డచోట్ల నీళ్ళను నిలవేసుకుని నడవటానికి కష్టమనిపించేలాగుంది రిక్షాకోసం పరధ్యానంగా అటూ యిటూ కొంత చూశాడు. కోతి అదే సందనుకుని తన్ను దూసుకుని వుడాయించేసింది. శాస్త్రి విస్తుపడి నిల్చుండిపోయాడు. చీకట్లో మరొకవైపునుంచి అరిటిపళ్ళ అత్తాన్ని లంకించుకుని పరుగు పరుగున ఎగురుకుంటూ తన కాళ్ళ మేరకు వచ్చి నిలబడ్డది.

శాస్త్రి ముక్కుమీద వేలుమోపి కఠినంగా —

'తప్పు తప్పు. ఇట్లాటి వెధవ పెంకిపనులు చేస్తే నిన్ను ప్రేమించేది సున్న. పెండ్లికూతుర్ని చేసేది లేదు.'

దుకాణం వదిలిన ఒక ఆడమనిషి లబో దిబో మంటూ వచ్చింది.

'పొరపాటున వదిలేశాను. ఎత్తుకొచ్చేసింది.' అని క్షమార్పణలు చెప్పుకుని వెల యిచ్చేసి తనూ సర్దిపంపాడు.

ఎకాయెకి యింటికి చేరుకున్నాక చెల్లాయి గుమ్మంలోనే ఆత్రంగా 'వదిన రాలేదూ—' అంది, వెనక మరో బండి గాని రిక్షావంటిది గాని వస్తూ వుండకపోవటాన్ని చూసి.

'వచ్చింది. పారిపోయిన మీ వదిన్ని పట్టి తెచ్చాను.' అన్నాడు మందహాసంగా.

'ఏది—'

శాస్త్రి కోతిని ఎత్తి చూపించాడు.

'ఇదేమిటి? యిదెక్కడున్నుంచి —'

చెల్లాయి అడుగు వెనక్కు వేసి దాకి యిస్తూండగా — క్రొత్తమనిషిని చూడ్డం చేత కోతి కంగారుగా అరటిపండ్ల అత్తాన్ని దాచుకోబోయింది.

శాస్త్రి 'ఏమిటి? యిప్పుడు దీనికేమి లోటని— అచ్చంగా మా వదినే—శాపవశాన—ఎందుకే అమ్మాయి నవ్వుతావు? అహల్య రాయై పోలేదా? వుద్దాలకుడు చండికకు శాపమివ్వలేదా? నేనేమి తక్కువా—శాపమిచ్చేశాను.'

చెల్లాయికి నవ్వాగింది కాదు. పొట్ట చేత్తో పట్టుకుని—'భలే—అన్నయ్యా! భలే!'

శాస్త్రి చంకనుండి జాగ్రత్తగా నేలకు దింపాడు. చెల్లాయి సోద్యంగా చూస్తూ —'పీకుతుందేమో అన్నయ్యా—' అడుగు వెనక్కు వేసి 'మా ఆసుపత్రిలో నువ్వు ఒక్కరోజు వున్నావంటే మమ్మల్నందర్నీ పొట్టలు చెక్కలయేలా నవ్వించి తీరుతావు. ఇదివరకు డాక్టరు 'నవ్వాలమ్మా—నవ్వితేనే గాని వూపిరితిత్తులు సుభ్రపడవు' అంటూండే వాడు.'

శాస్త్రి చొక్కా విప్పుకుంటూ - 'భయం లేదు. ఎందుకైనా మంచిది. మీ వదిన్ని రెండు రోజులు కట్టిపడెయ్యాలి ఎక్కడికైనా వుడాయించగలదు' అని తాడుకోసం వెతికి ప్రాతనులక మంచంనుంచి బాగా రెండు మూడు మూరల త్రాడును జమిలివేసి కోతి మెడలోని పట్టాకు కట్టి తన గది లోని కిటికీవూచకా త్రాడును ముడేసి వచ్చాడు.

అతనూ యిటు తిరగ్గానే అది కిటికీలోకి ఎగిరి కూర్చుంది. శాస్త్రి తీరిగ్గా స్నానానికని లేచాడు.

చెల్లాయి జిహ్వాచాపల్యంకొద్దీ అర్టిపండుకోసం అత్తంమీదకు వంగి ఒక కాయ త్రుంపబోయింది. అది ఎట్లా పసిగట్టిందో కిటికీలోంచి మీదకు దుమికి చెంప ఛెళ్ళుమనేలా వాయించేసింది.

భయంతో మంచంవరకూ గెంతి 'రారో అన్నయ్యా. ఈ వదిన పీకుతుందేమో—బాబో...' అంటూ దుప్పటీ లాక్కొని పళ్ళు కప్పుకు మంచం నడుమెక్కి కూర్చుంది.

శాస్త్రి వచ్చి దాని రెండు చెవులూ పుచ్చుకుని మెలేసి 'జాగ్రత్త' అని వురిమాడు.

సరస్వతి అని దానికి నామకరణం చేయటం జరిగాక ఒక వారంరోజులు అహర్నిశలూ తిప్పలు పడి దాని కా పేరు అలవాటుచేయటం జరిగింది.

పెండ్లికూతురుకు జరిగే గౌరవ మర్యాదలన్నీ దానికి జరుగ నారంభించాయి. ఒక యినుపగొలుసు, ఒక పింగాణీకంచం యిత్తడి సూ ప్రత్యేకంగా కొనటం జరిగింది. ఇక్కడకు వచ్చాక మంచి పోషణా అదీ వుండేమో బంతిలా తయారైంది.

శాస్త్రి ఆఫీసుకు వెళ్లగానే చెల్లాయి కూడా కూడా తిరిగేది. రేగిపళ్ళు వస్తే రేగుపండ్లు, జామి కాయలు ఒకటేమిటి ఏది పడితే అది పుష్కలంగా దానికి పడేసేవారు.

చెల్లాయి వొదినా అన్నా అది వెనుదిరిగి ఎగురుకుంటూ వచ్చి ప్రక్కను కూర్చునేది. దానికి శాస్త్రి రాక కూడా తెలుసును.

'అన్నయ్య వస్తున్నాడేమో చూడు......' అనటం తడవుగా మెట్లన్నీ ఎక్కి అతని గది కిటికీలోకి ఎగిరి కూర్చొని, వచ్చేపోయే గొడుగుల్ని, ముఖాల్ని పరిశీలిస్తూ ఆతృతగా మాసేది.

శాస్త్రి గొడుగు దానికి బాగా గుర్తు. చెల్లాయికి దాని ముఖంలోని సంతోషాన్ని చూస్తూంటే, అతని రాకకు సూచనగా ఆ గొడుగును వీధిమలుపులో చూడ్డంతో దాని కిచకిచల హడావిడికి ఎంతో ఆశ్చర్యం వేసేది.

అతను గడపదాకా రావటంతడవు ఆ గొడుగును లాక్కొని యీడ్చుకుంటూ యిల్లంతా అలంగం తిరిగేది. శాస్త్రి దాన్ని విడిచి ఒక్క నిమిషం కూడా వుండేవాడు కాదు.

స్నానాలగదిలోకి వెళ్ళితే అక్కడకూ, దుస్తులు మార్చుకుంటూంటే అ చోటుకీ, వ్రాసుకుంటున్నప్పుడు బల్లమీదా కూర్చునేది.

ప్రత్యేకంగా పువ్వుల సిల్కు జుబ్బాలు ఎన్నో కుట్టించాడు అతను దానికోసం. చెల్లాయి చిన్న చిన్న గళ్ళ పరికిణీలు తయారుచేసి వాటిని తొడిగి అతను వచ్చే సమయానికి ముస్తాబు పూర్తిచేసి తీర్గా వుంచేది.

తీరికసమయాల్లో దానికి కొన్ని మనుష్యుల అలవాట్లను నేర్పారు. ఏదన్నా తిన్నాక చేతుల్తో మూతి తుడుచుకుంటుంది. తన వస్తువుల్ని యితరులను వాడనివ్వదు. తనవి కానివి ముట్టుకోదు. పరికిణీ చొక్కా అసహ్యంగా మాపుకోదు.

శాస్త్రి స్నేహితులెవరైనా వస్తే వాళ్లు వెళ్లే వరకూ కూడా వుండేది రాను రాను సాయంత్రాలు బీచికి షికారుకు వెళ్ళటం కూడా అలవాటయింది.

సబ్బుబిళ్ళ తువ్వాలు చేతికిస్తే అది శాస్త్రికి పట్టుకెళ్ళి యిచ్చేది.

ఒకరోజున శనగలు, ఒకరోజున అరటిపళ్లు, కారప్పూసలాటి వస్తువుల్ని రోజూ ఎవరో ఒకరు తెచ్చి బీచ్చిలో తినిపిస్తూండేవారు. శాస్త్రికి కోపం రావటం కూడా దానికి తెలుసు.

పెద్ద పెద్ద కెరటాలు ఎగురుకుంటూ కట్టను ఢీకొంటున్నప్పుడల్లా కుప్పించి కుప్పించి యిసుకలో ఎన్నిరకాల ఆటలో ఆడేది.

శాస్త్రి మిసెస్సు బీచ్చికి రాకపోతే, ఆ రోజు మాత్రం ఎవరిళ్ళకు వాళ్లు పెందరాళే చేరుకునేవారు.

తరువాత చెల్లాయిని శెడ్ దొరికినందున ఆసుపత్రిలో చేర్పించటం జరిగింది. ముగ్గురికీ కొరియరు వచ్చేది. శాస్త్రి పుష్కలంగా డబ్బు ఖర్చుపెట్ట నారంభించాడు. స్వయానా రెండు చేతులా చాకిరీకి దిగాడు. కారియరు తీసుకెళ్ళటంనుంచి నీళ్లుతోడ్డం యిల్లు సర్దుకోవటంవరకూ పైనే పడింది. ఒక్కొక్క రాయి చొప్పున తీస్తుంటే కొండైనా తరుగుతుంది యిదొక లెక్కా అనుకున్నాడు లోపల.

3

ఒకమారు నిత్యజీవితము, అందులోని యాతనలు తాపత్రయాలనుంచి బైటకు వచ్చిపడ్డాక—వూపిరి పీల్చుకుందుకు స్వేచ్ఛగా, యేమేమి చెయ్యాలని లోపల వుంటుందో, వాట్లన్నిటిని ఆచరణలో పెట్టుకుందుకు సరస్వతికి యిప్పుడు 'వీలు చిక్కిందనే చెప్పాలి.

ఆలోచనలు పరుగెత్తినంత వేగంగా మనుష్యులు కూడా పరుగెత్తటానికి వీల్లేని గట్టి చిక్కొచ్చి పడింది.

సరస్వతికి చేతిలో డబ్బు లేదు. పది రూపాయలు వుంటేమాత్రం—అది ఏ మూలకూ చాలదు.

మాటమీద మాట అనుకున్న తరువాత 'శాస్త్రి' మాత్రం ఏ సౌకర్యమూ, మంచీ-చెడ్డా అన్నది చూడకుండానే విధిలో కెళ్ళిపోయాడు.

అట్లాటి మనిషిని ఏమని అడుగుతుంది? ఎంత పరాధీనపు బ్రతుకైనా—తానుగా యిప్పుడు సకిలించి సింహగర్జనలు చేసింది!

వాల్తేరు స్టేషనులో పెట్టె, హోల్డాలు, మరచెంబు, సజ్జబుట్ట రైలులోకి స్టేషనుకూలీ ఎక్కిస్తూన్నప్పుడు 'సరస్వతి' యిలాగనుకున్నది—'ఆయనకు ఆవచ్చే కోపం ఎల్లానూ వచ్చింది. పోతే పొమ్మని విసురుగా అనేవాడు జేబులోంచి పదో పదిహేనో తీసి నా మొహాన ఎందుకు కొట్టలేదూ' అని.

ఆ వెళ్ళటం తిన్నగా ప్రసాదరావు దగ్గరకు—ఒక్కగాని ఒక్క చెల్లెలు తను. చూసి కూడా ఎన్నో రోజులయింది. అక్కడ వుంటే దేనికీ అంతగా యిబ్బంది వుండదు. ఈ తిక్క కుదిరాక అప్పుడు చూసుకోవచ్చును. అంతగా కుదరక, అన్నగారి యింట్లో వుండటం యిష్టం లేకపోతుందీ, ఒక కార్డుముక్క గిలికిపారేస్తే తండ్రి వచ్చి పువ్వుల్లో పెట్టినట్లు తీసికెళ్ళడూ—

సరస్వతి ఆలోచించినట్లు వర్తించినట్లు ప్రాజ్ఞురాలైన స్త్రీ ఎవ్వతీ ఆలోచించదు.

స్వర్గం కానీ, నరకం కానీ, సుఖం కానీ, దుఃఖం కానీ—తనూ, తన యిల్లు తన సంసారమే, తనది కాని—యిది కాదని మరోలోకపుచోట, అది కాదని యింకొకచోటకూ, కుప్పిగంతులు వేస్తూ—పరుగెత్తటం వానర వనితలకే చెల్లుతుంది కాని మనుష్యులకు సామాన్య సంసారులకూ కాదు.

అట్లా అని సరస్వతిని పూర్తిగా కోతినిచేసి వదలటానికి వీల్లేదు. ప్రపంచంలో ఒక రకం స్త్రీలున్నారు వారికి తమ యిల్లు తమ సంసారము తమ చుట్టూ మనుష్యులు నచ్చారు. అదుగో వాళ్ళ మనషి చేత కట్టెలు తెప్పించుకున్నారు అవి ఎండుకట్టెలు-మరి మీరు వెళ్తే పచ్చిమొద్దులు - ముఖాన్ని బట్టి అమ్మతారు కాబోలు అడవిలో—యిట్లాటి మాటలాడే వ్యక్తులు అస్తమానూ పొరుగింటి పుల్లకూరే రుచి అనుకుంటారు.

చంటిపిల్లడ్ని తీసుకుని బెజవాడ వచ్చాక అనుకున్నట్లుగానే తన జీవితము ఆరుకాయలు మూడు పువ్వులుగా సాగుతున్నట్లు సరస్వతికి తోచింది.

ప్రసాదరావుకు రెండు చేతులా గట్టి సంపాదన వుంది. తినటానికి వెనుక పదిమంది ఎవ్వరూ లేరు. లింగూ లిటుకూ మంటూ యిద్దరు.

తీగల తంపరలాగ పిల్లలా—లేరు.

అదృష్టవంతురాలైన బొడ్డున మాణిక్యం పెట్టుకు పుట్టిన స్త్రీ ఎంత సుఖపడ్తుందో—ఆ యింట్లో ఆ వదినగార్ని చూసి తెల్సుకోవచ్చును అనుకుంది సరస్వతి.

ఆవిడకు రవ్వల ముక్కుపుడక - రెండు జతల రవ్వల దుద్దులు వున్నాయి. సాయంత్రం కట్టిన చీర మళ్ళీ వుదయం కట్టదు. ముద్దులేసి ముక్కారు నగలు. కోరిన బట్టా కోరిన నగా తెస్తాడు అన్నయ్య.

సరస్వతి తన వదినగార్ని తల్చుకున్నప్పుడు ఆవిడ వైభోగాన్ని గుణించుకుంటున్నప్పుడు—తన విశాఖపట్నంలోని రెండుగదుల డాబాయిల్లు—ఒకటి క్రింద, ఒకటి పైన—నల్లగా మాసిన కిటికీలు, గలీబులు లేని తలగడాలు, ఒకటి వుంటే ఒకటి లేని సంసారం—యిందుకుపైగా ఏ నాలుగు రూపాయలన్నా జాగ్రత్త చేసుకుందామనే ఆలోచనే లేని తన భర్త అన్నీ జ్ఞాపకానికొచ్చేవి.

చక్కగా వీధినుంచి ఏ వస్తువు కావల్సినా తెచ్చిపడేసేందుకు నవుకరు కుర్రవాడున్నాడు. వాడే చంటిపిల్లడ్ని కూడా ఎత్తుకుని ఆడించసాగాడు.

రోజూ సాయంకాలం ఏ సినీమాకో పాటకచ్చేరీకో లేడీస్ క్లబ్బుకో పోతూండవచ్చు.

ఈ సౌఖ్యాన్ని కొద్దికొద్దిగా అనుభవిస్తూ మధ్యమధ్యన, చెమటలు కారే ముఖంతో ఎడాపెడా మూటలు సంచులు మోసుగుంటూ యింటికి వచ్చే శాస్త్రీ ముఖం, గుర్తుకువచ్చినప్పుడల్లా ఎవరో ఎక్కడ్నుంచో బలంగా విసిరిన రాయి వచ్చి గుండెలకు తగిల్తే ఎలా వుంటుందో, అంతకన్నా ఎక్కువే బాధపడాల్సివచ్చేది.

వచ్చిన వారం రోజులకు పిల్లడికి సుస్తీ చేసింది. డాక్టరు వచ్చి మందిచ్చాక పదిరోజులకు తగ్గింది. ఎంత పోషణ బాగున్నా వాడు ఎండలకు తట్టుకోలేక నీరసిల్లాడు. వాడికి తగ్గిందో లేదో రెండు రోజులు తలనొప్పి—ఎల్లాగో అనిపించి తను కూడా పడకేయ్యాల్సొచ్చింది. సరస్వతి కూడా పది పదిహేను లంఘణాలు చేసి పూచికపుల్లయి కూర్చుంది. ప్రసాదరావు అవీ యివీ తెస్తున్నాడు. జాగ్రత్తగానే చూస్తున్నారు. ఇట్లా రెండువారాలు కూడా పూర్తికావచ్చింది. కాని యిట్నుంచీ అట్నుంచీ కాకి కూడా కదల్లం లేదు. జ్వరం తగ్గింది. అస్తమానం డీలయిపోయినట్లు గా అనిపించేది లోలోపల.

లంఘణాలు చేశాక జుట్టు కూడా రాలిపోతూంటే బక్కపలచగా అంటుకుపోయినట్లున్న ముఖాన్ని మాటిమాటికి అద్దంలో చూసుకుంటూ 'ఎంత వికృతంగా వున్నానూ—' అనుకోసాగింది సరస్వతి.

ప్రసాదరావు స్నేహితుల్తో ముందు వరండాలో పెద్దగా నవ్వుతూ పిచ్చాపాటీ ఆడుతున్నాడు.

చంటిపిల్లవాడు మధ్యగదిలో చాపమీద పడుకున్నవాడల్లా వున్నట్లుండి లేచి పెద్దపెట్టున రాగాలాపనకు లంకించుకున్నాడు.

వదిన కాఫీకుంపటి దగ్గర కూర్చుని తెల్లారి లేచాక ఎన్నోమారు అతిథులకోసం కాఫీ సరంజామాలో మునిగితేలుతున్నట్లుంది.

సరస్వతి అంతక్రితమే తలంటిపోసుకుని దొడ్లో అరుగుమీద కూర్చుని తలకు చిక్కు తీసుకుంటున్నది. పిల్లడి బాకాగొంతుక వినిపించీ కూడా నీరసంతో లేవలేక ఏడుస్తూనే అనుకుని మళ్ళీ దువ్వెన జుట్టులోకి పోనిచ్చి ఒక్కొక్కమారు ఎంత జుట్టు నష్టమవుతున్నదో చూసుకుంటూ దిగులుగా చతికిలబడిపోయింది.

అంతక్రితమే ప్రసాదరావు సిగరెట్లు కిళ్ళీలు తెమ్మని పురమాయించటంవల్ల వెళ్ళిన నౌకరు కుర్రాడు లేడు ఏడిచే పిల్లవాడ్ని ఎత్తుకు నేటందుకు.

ఎవరో నౌకరు ఎత్తుకుంటారులే అనుకుని వూరుకుంది సరస్వతి. మధ్యలో కాఫీ కాస్తున్న వదిన 'రావమ్మా—ఆకలికి కాబోలు పిల్లవాడేడుస్తున్నట్లున్నాడు' అని ఒక చిన్న కేక కూడా వేసింది.

సరస్వతికి లేవక తప్పిందికాదు. లేచి అలమార్లో పాలసీసా యివతలకు లాగి మూత తెరిచింది. దానినిండా చీమలు. కాస్తో కూస్తో మిగిలివున్న పాల గుంపెను కాస్తా అనికాజేసినై. నాలిక కర్చుకుంటూ చాపవద్దకు నడిచింది.

పిల్లవాడు పెద్దగొంతుక పట్టాడు. ఎత్తుకుని దొడ్లోకి వచ్చామనుకుంటోంది.

'ఇంట్లో ఎవరూ లేరా – అవతల పెద్ద మనుష్యులు మాట్లాడుతూంటే—యీ గోల-యిదేమిటి? కాస్త ఎత్తుకోలేరూ ఏడ్చే పిల్లవాడ్ని?' అంటూ వచ్చాడు ప్రసాదరావు.

పాలసీసా అయిపోయిందని చెప్పటానికి సరస్వతికి నోరు రాలేదు. చెప్పరాని భయం వేసింది. కాఫీకప్పుల్ని 'ట్రే'లో వుంచుతూ వదిన 'ఏమిటి చెయ్యమంటారు మధ్యాహ్నానికి. రెండు కూరలూ ఒక పచ్చడి చాలునా—'

'సగ్గుబియ్యపు పరమాన్నం చేసి వడలు వెయ్యి. అమ్మాయీ నీకు వడలు వెయ్యటం బాగా వచ్చుగదు లే—'

సరస్వతి గడప దాటుతూ 'అహా—' అన్నది.

'ఏవిడా—అవిడవల్ల యేమవుతుంది?' అన్నట్లు ప్రసాదరావు ముఖంలోనికి చూసింది వదిన.

సరస్వతి తనదగ్గరి పాలు యిచ్చి వూరుకోపెట్టడానికి ప్రయత్నించి విఫలురాలైంది. తన దగ్గిర కూడా లేవు. ఎండిన తన రొమ్ములను కాస్సేపు చప్పరించిన కుర్రకుంక కోపంగా అంగుటి బిగించి నవుల్తూ మళ్లీ బాకా ఎత్తాడు.

సరస్వతికి బక్క కోపం వచ్చి నాలుగు మొత్తింది.

'ఎందుకమ్మా వదినా—దేనికట్లా వాణ్ని బాదుతావు? నీకేమన్నా మతిపోతోందా?' అంటూ వచ్చింది నవ్వుతూ వదినె.

అల్లాగే వుంది అన్నట్లుగా దీనంగా చూసింది.

సరస్వతికి ఏమీ పాలుపోలేదు. ఆత్మాభిమానం అడ్డువస్తున్నా తెగేసి చెప్పింది—'పాలడబ్బా ఖాళీ అయిందని.'

'ఐతే వుండు. మా అన్నయ్యను పంపిస్తాను.' అని చక్కా వెళ్ళిపోయింది ఆవిడ వాకిట్లోకి.

సరస్వతికి మొదటిసారి కన్నీరు చెంపలమీంబడి కారింది. చెప్ప నవుసరం లేకుండా ఎక్కడో అప్పున్నా పుట్టించి పాలడబ్బాలు తెచ్చే శాస్త్రి చేతులు—అవి ఎంతదూరాన వున్నాయో జ్ఞప్తికొచ్చి బెంబేలు పడ్డది మనస్సు.

అభిమానం - దేనికోసమైతే యింతవరకూ గ్రంథాన్ని పెంచుకునివచ్చిందో అది కొస్తా బుగ్గయేలా 'అది కావాలి – యిది కావాలని యితరులను అడగాల్సి వస్తోంది.'

వొదిన చెప్పాలనే వెళ్ళిపోయింది కాని తీరా చెప్పటానికి వీల్లేకుండా చుట్టూ ఎవరెవరో మనుష్యులూ – ఏవేవో వ్యవహారాలు మాట్లాడుతుంటున్నారు. మళ్ళీ వుత్తచేతుల్తో వెనక్కి వచ్చింది.

ఏడిచి ఏడిచి పిల్లవాడు వుత్తమాపులు చూస్తున్నాడు. కొస్త కాఫీ పట్టారు ఎల్లాగో వాడికి. నౌకరు కుర్రాడు సరిగ్గా పన్నెండు కొట్టాకవచ్చాడు 'అన్నానికెళ్తా వండమ్మగారూ—' అంటూ.

'పాలడబ్బా తెచ్చి వెళ్ళమని' డబ్బులిచ్చింది వదినె.

ఆ డబ్బు లుచ్చుకుని అప్పపాళాన పోయాడు. వాడు మళ్ళా రాలేదు. పాలడబ్బా లేదు. పిల్లవాడి కడుపు వెన్నునంటుకుపోయింది. వాడు ఆకలితో అఘోరిస్తూంటే సరస్వతికి అన్న మెట్లా పెడుతుంది లోపలికి. ఆమె భోంచెయ్యలేదు. అందుకని వదినె కూడా మానింది.

ప్రసాదరావూ అతిథులూ టంచనుగా పన్నెండున్నర కొట్టాక పీటలమీదకు దిగారు. వదినే వడ్డనంతా చేసింది. సరస్వతి బయట మంచాలు పరిచి పక్కలు వేసింది.

భోజనాలయాక రికార్డులు పెట్టడంకోసం పడక గదిలోని రేడియోవద్దకు వచ్చాడు ప్రసాదరావు. అప్పుడు యావత్తు కథా వదినె అతడి చెవిని వేసింది. అతను మండిపడ్డాడు. ఇంటికి వెళ్ళి నౌకరు వెధవను జుట్టుపట్టుకు తంతా నన్నాడు. తన్నడం కాదు మనకు కావలసినది ముందు పాలు అని చెప్పాక ఎకాఎకీ మధ్యాహ్నపు టెండలో బజారుకు పోయాడు. కొట్లన్నీ కట్టేసి వున్నాయి. అటూ యిటూ తిరిగి పిల్లలుగల ఒక స్నేహితుడియిల్లు పట్టుకుని ఒక చిన్న సంచీలో కొస్త రెండుపూటలకు సరిపడ్డ పాలపిండి ముష్టెత్తి తెచ్చియిచ్చాడు. అప్పు డతనివాలకం చూడ్డానికి సరస్వతికే భయం వేసింది. ఇద్దర్నీ కలిపి చెడామడా నాలుగు దులిపాడు.

అప్పుడే కొద్దిగా కాలుకుంటున్నది వైశాఖ మాసం. ఎడగాడ్పూ పెడగాడ్పూనూ. వుండివుండి అకాలంలో వానకూడా కురవసాగింది. సరస్వతికి ఏమీ తోచలేదు. నీరసంగావుండి యేపనీ ముట్టుకుందామనే అనిపించేది కాదు.

పాలుత్రాగాక కాస్సేపు యేడ్చి అట్టే నిద్రపోయాడు పిల్లవాడు. నెమ్మదిగా వోపిక చేసుకుని మెట్లన్నీ యెక్కి డాబామీదకు వెళ్ళింది. అక్కడా ఎండకు గచ్చంతా మాడివుందేమో భగభగమంటోంది.

పిట్టగోడవారనే నెమ్మదిగా నడుస్తూ, ఆకాశాన యిళ్ళకు మళ్ళిపోతూ గోలచేసే పక్షులగుంపులు, చెట్టాపట్టాలు వేసుకుని వూసులాడుకుంటూ షికార్లు కొట్టే స్నేహితుల్లా అక్కడక్కడ జంటలు జంటలుగా మేఘాలు—అంతకు తప్పించి యేమీలేదు. పశ్చిమాద్రిని ఎర్రటి సూర్యబింబం మునిగిపోతున్నది. దూరాన రోడ్డుమీది మనుష్యులు, వాహనాలు చిన్న చిన్న మూర్తుల్లా అగపడసాగారు. సరస్వతి మెల్లగా పిట్టగోడ అంచుమీద శరీరాన్ని మోపి రవికలో దాచిన చిన్న వుత్తరాన్ని మడతలువిప్పి చదువసాగింది. మధ్యమధ్యలో నిదానంగా యిటూ అటూ చూస్తూ, మళ్ళీ వుత్తరం చదవటాన్ని బట్టి అది ఆమె యే మూడవసారో నాలుగవసారో అయివుంటుంది—ఆమె ముఖం కొద్దిగా కుంచించుకుంది. అటు తరువాత కొస్త ఎర్రబడ్డది. మళ్ళీ కొంచెం యీక

లుకువచ్చి రెండు చేతులూ వెనక్కు మడిచి ఆలోచిస్తూ నిలబడ్డది. ఒకటికి రెండుమార్లు క్రింది పెదిమను కొరుకుతూ వెనక్కు విరిచిన చేతుల్తోనే పచార్లు చేయ నారంభించింది.

ఆ అవస్థలో ఆమె వదినగారికను గుర్తించివుండ లేదు. ఆవిడ కాఫీకలరు కోయంబత్తూరు చీర నాజూగ్గా కట్టి తలలో చిన్న సన్నజాజిచెండును వుంచి మిగతా పూలను యివ్వటంకోసమంటూ, సరస్వతికోసం యిక్కడా అక్కడా వెతుకులాడి, చివరకు డాబామీద ఎవరో మనుష్యుల చప్పుడుకాగా ఆ అలికిడికి పైకి చప్పునవచ్చింది.

సరస్వతిని దూరాన్నుంచి చూడగానే చిన్న తమాషా చేయాలని ఆవిడ పిల్లిలా అడుగులో అడుగులు వేసుకుంటూవచ్చి వెనుకనుంచి చేతిలోని కాగితాన్ని చప్పున లాక్కుంది.

సరస్వతి తెల్లతెలబోతూ 'నువ్వా వదినా... ఎవరో అనుకుని ఎంత హడిలిపోయానూ—' ఆ అనటంలో లోపల ఏదో దాపరికం వున్నట్లు తేలిగ్గా యివతలవాళ్ళకు తెలిసిపోతోంది.

'ఈ కాగితం విప్పనా.'—

సరస్వతి నేరస్థురాలిలా చూస్తూ వూరుకుంది. వులకలేదు. పలకలేదు.

వొదిన లేనిచొరవను తెచ్చుకుంటూ—'ఎందుకు నువ్వు అస్తమానూ వొంటరిగా దిగులుగా ఆలోచిస్తూంటావు ? నీ కేదన్నా కావలిస్తే నాతో జెప్పవు... నాకు తెలుసులే—నీకు యిక్కడే యింత మొహమాటం...'

సరస్వతి యీ మాటలాడే మనిషి అంతస్సులోకి చూడాలనుకుని పరిశీలనగా—'అదికాదు వదినా—నా కిక్కడేంలోటు ? అడక్కుండానే అన్నీ అమర్చే వదినె... నాకోసం ముష్టెత్తడానికి కూడా వెనుదీయని అన్నగారూ... యింకా ఏమన్నా వుంటే నావల్లేవుండాలి లోసుగు...'

'అడిగినదానికి సూటిగా జవాబుచెప్పు ? నీ మనస్సులో ఏదో కదుల్తూవుంటుంది అస్తమానూ—అవునా...'

సరస్వతి పిట్టగోడమీద చేతులాన్చుతూ—'ఏం చెప్పగలను—ఏం చెప్పమంటావు వదినా—' అంటూ శూన్యంలోకి చూసింది.

'పిచ్చిదానా—నాకు తెలుసు. ఇవ్వాళ అన్నయ్య నాకంతా చెప్పారు.'

సరస్వతి చప్పున వెనుదిరిగి 'అన్నయ్యా...' అని నోరు ఆవులించి పిచ్చిగా అథఃపాతాళానికి కృంగిపోతున్నట్లు అయోమయపు చూపులు చూసింది.

వొదిన సన్నజాజిచెండును మడిచి తల్లో వుంచుతూ బుజంమీద చిన్న చిటిక వేసి—'ఐతే నువ్వు పచ్చిదొంగవు సుమా—నీకు జ్వరంకూడా ఎందుకువచ్చిందో నా కిప్పుడిప్పుడు కొంచె మర్థమవుతూవుంది. అట్లాటి దేదైనావుంటే నీకన్నా కాస్త పెద్దగదా యింతముక్క నా చెవిని ఎందుకు వేశావు కాదూ ?'

'ఏముక్క—' సరస్వతి అసంబద్ధమైన ఆలోచనల కూపికల్లోంచి తెప్పరిలలేక తలనుదించుకునే అనేసింది.

'అదే—నాకు తెలీదనుకున్నావా ఏం ? అతను నిన్ను పెళ్ళిచేసుకుంటానని గసిరిన సంగతీ అదీను.'

పెళ్లిచేసుకుంటానా—అవును అన్నారు. అంటే వచ్చేశాను.'

'పోనీ స్టేషనుకు వచ్చినా టికట్టూ అదీ కొని యిచ్చాడా—'

నాదగ్గరే పదిరూపాయలుంటే, పోర్టర్ని బతిమాలి కొనిపించుకున్నాను.'

చీకటి మసగ్గా అలుముకొంటున్నది. ఆకాశంలో కూడా, ఆలస్యంగా వెళ్ళే ఏ ఒకటిరెండు పక్షులో మినహా అంతా సంచారశూన్యంగా వుంది.

వొదిన ప్రశ్నాపత్రంలో కొన్ని చిక్కు ప్రశ్నల్ని వదిలేసి అడగటంవల్ల సరస్వతి తేలిగ్గా సమాధానాల్ని యివ్వగలిగింది.

చాలా నెమ్మదిగా—

'ఐతే యీ వుత్తరంకూడా చదవనా—'

సరస్వతికి 'యీ వుత్తరంకూడా—' అన్న వాక్యపుపాడి—పెలిక విప్పలేక బిత్తరపోతూ—ఇంకా యేమన్నా వున్నాయా జాబులు—'అన్ని

ఆగింది. తన సంశయానికి అవతలి మనిషి తప్పేతీసుకుని కొట్టుకుంటుందేమో అనుకుని.

'మీ అన్నకు వ్రాసినవుత్తరం—అదే దాని మాట్లే,' సరస్వతి సగం ఆశ్చర్యాన్ని లోపల్నే అణచివేస్తూ—'ఈ వుత్తరం ఆయన వ్రాసిందికాదు' అనేసి ఆ అనటంలోనే తనకేమీ అభ్యంతరం లేనట్లు సూచించింది.

అటుతర్వాత యిద్దరూ డాబామీద కూర్చున్నారు. వొదిన అనునయ కంఠంతో—తూచినట్లుగా 'నీవల్ల తప్పుందని నే నన్ను. కాని చటుక్కున అంత 'ర్గా వెళ్ళి పొమ్మని అనటం వుందే, అది అభిమానమున్న ఆడదానికి ప్రాణం తీసేసినట్లే.'

'వూఁ.. '

'అదీగాక మీలో మీకు యింత వైముఖ్యం రావటానికి తగినంత పెద్దకారణం నాకేమీ గోచరించటం లేదు కూడాను.'

సరస్వతి వూగాడ్తోంది కాని 'పెద్దకారణ మేదో బయటపెట్టలేక పోతోంది 'వొదిన చాకచక్యంగా మళ్లీ అందుకుంది—

'అం తెందుకు? మీ అన్నయ్య వున్నారా—అంతలా చనువుయిస్తావన్నట్లగపడ్తారు కాని, అబ్బో సమయంవస్తే ఆయనముట్టుకు ఎంత మగతనం చలాయిస్తారని?'

'అల్లాగా—' అని యింకా చెప్పమన్నట్లు మానింది సరస్వతి. 'మీవంశంలో వున్నదే ఒక గుణం, నీకు కోపం రాదంటే చెబుతాను.' సరస్వతి మందహాసంగా 'చెప్పు. నాకు కోప మెందుకు?'

'మొండిపట్టుదల. కోపం. అవతలివాళ్ళ పరిస్థితీ మంచిచెడ్డ—కూడా ఆలోచించకుండా తాముకోరినట్లే ఎందుకు జరక్కపోవాలీ అని పంతగించుకోవడం మామూలే—'

సరస్వతి లోపల యిలా అనుకోసాగింది—యీ వరసను తిన్నగ చెప్పటం లేదుకదా, ఏమో! అవును వున్నమాటంటే తనెందుకు వులికులికి పడాలి!

'అది కాదమ్మా—ఆరోజు ఆయనగార్కి తలనొప్పి జ్వరమట. ఆ సంగతి నాకెలా తెలుస్తుంది చెప్పు. మధ్యాహ్నం వెళ్లేముందు క్లబ్బుకు యివ్వాళ వెళ్తున్నానని చెప్పి మరీ స్త్రీ సమాజానికెళ్ళాను. ఆరోజు చాలామంది కలియటంవల్ల ఆమాటా యీమాటా చెప్పుకుంటూ కూర్చుండి పోయాం బయట చల్లగావుంటే కొబ్బరి చెట్లనీడను పేము కుర్చీలు లాక్కుని. నా చిన్ననాటి స్నేహితులు ఒకరిద్దరు కలిశారు. చెప్పొద్దూ—ఆరోజు బాగా యెనిమిది దాటాకే యింటి కొచ్చాను. తప్పల్లా కొంచెం ఆలస్యంగా యింటికి రావటం—తను అంత క్రితం ఎన్నిమాట్లో రెండో ఆట సినీమాకు వెళ్ళి కూడా అర్ధరాత్రి అపరాత్రి రావటం లేదూ—అవన్నీ పట్టించుకుంటామా? దాన్తో మొదలెట్టారు ఎక్కసక్కాలు—మగవాడు తిరక్క ఆడది తిరిగి చెడిందట. నాకు వొళ్లు మండి నాలుగురోజులు యేడుస్తూ పడుకున్నాను. ఎందుకులే అన్న ముక్క అనలేదు. పలకరించిన పాపాన పోలేదు. అంతటితో వూరుకోవచ్చునా పుండుమీద కారం జల్లినట్లు అమ్మకు పనివేళా ఒక కొంటెవుత్తరం రాశారు. అసలే ఆవిడ అంతమాత్రం. అల్లుడు కూడా వ్రాశాక నాకు హితోపదేశాలు చెబుతూ చాట భారతమంత జాబు వ్రాసింది. ఇదేమిటని ఆయన్ను అడిగితే వెకవెకా పకపకానవ్వు—మంచీ చెడ్డా వుంటేనా... వూరుకోలేదు. కోపం కొద్దీ అనేశాను. నేనేమి కాపురాలు త్రవ్వుకుని లేచిపోయే మనిషి ననుకున్నారా—యింత కుళ్లు మీ కడుపులో పెట్టుకుని ఎందుకొచ్చినట్లు కారమని—'

సరస్వతి సావధానంగా విన్నాక తన కథతో పోల్చుకోకుండా వుండలేకపోయింది. ఎంత వద్దనుకున్నా తన విషయానికొచ్చేసరికి తప్పంతా అవతలి వ్యక్తిదైనట్టుగా వాదించటానికి అంతరాత్మ ససేమిరా రావప్పటం లేదు.

'లేద్దామా సరూ...' అంటూండగానే 'అయ్యో—పిల్లాడ్ని వొక్కడ్నీ వదిలేసి వచ్చామర్రా', అంటూ సరస్వతి గబాగబా మెట్లు దిగింది.

లోపల అన్నగారు ఎత్తుకుని ఆడిస్తున్నవాడల్లా సరస్వతిని చూడ్డంతో 'యిం దీ—అమ్మాయీ' అని అందివ్వబోయాడు.

• సరస్వతికి నవనాడ్యూ కృంగినట్లయి తలకాయ వాల్చి తప్పుచేసిన మనిషిలా పిల్లడ్ని అందుకుని

అక్కడ నిల్చోకుండా నాలుగంగల్లో దొడ్లోకిపరుగెత్తుకొచ్చేసింది.

వొదిన సరస్వతి చేతులోంచి లాక్కున్న కాగితం ముక్కను చదవాలనే కుతూహలంతో నేరుగా పడకగదిలోకి వెళ్ళి బెడ్‌లైట్ స్విచ్చి నొక్కి లైటు వేసుకొని మెల్లగా కాగితపు మడతలను విప్పసాగింది. ఆ రావటంలో మధ్యగదిలో కుర్చీలో కూర్చున్న ప్రసాదరావును కూడా ఆమె గమనించలేదు.

ఎటునైపునుంచి వచ్చాడో ప్రసాదరావు గ్రద్దలా ఆ వుత్తరాన్ని కొస్తా ముక్కున కర్చుకుని నిశ్చలంగా వుడాయించే యత్నంలో వున్నాడు.

ఆమెకు చాలా కోపంవచ్చిందనే చెప్పాలి. పరుషంగా—'నామీద వొచ్చే అది. మీరు గనుక చదివితే...'

'ఇందులో యేమిటి వుంది ?'

'నాకు తెలీదు.'

'ఇది పచ్చిఅబద్దం. పోనీ ఎక్కడ్నుంచి...'

ఆమె యింకా కోపంగా—'ఎక్కడ్నుంచా నా శ్రాద్ధంనుంచి'

'అది కూడా నేనే పెట్టాలి. నాకు శ్రాద్ధం పెట్టేవాడు కలిగేవరకూ నీకు శ్రాద్ధం కావాలనుకోకు.'

'ఏమిటి సుఖమంటూ తిని కూర్చుని చావుల మీదకు పోతున్నారు' అంటూ వచ్చింది సరస్వతి. ఈ ముక్కలు అనే ధైర్యం ఎట్లా వచ్చిందో వదినకు అర్థంకాలేదు. ఆశ్చర్యంతో— 'ఏదీ ఆవిడ వుత్తరం ఆవిడ కిచ్చేయ్యండి.' ప్రసాదరావు రూక్షంగా— 'ఐతే ఆవిడ వుత్తరం నువ్వెందుకు తీసుకుని చక్కగా మడతల్ని విప్పి కులుకుతూ చదువుతున్నావు ?'

'నేనేమీ చదవలేదు.'

సరస్వతి యిద్దరితోనూ తీక్ష్ణ ధోరణిలో— 'నేనే యిచ్చానురా బాబూ—అందులో యేమీ లేదు. మా ఆడబడుచు చెల్లాయి వ్రాసింది.'

కథ అడ్డం తిరిగిందేమనుకుని—

'చెల్లాయా...యింకా మీ ఆయన చార్జిషీటు యిచ్చాడేమో ననుకున్నాను నేను.'

ప్రసాదరావు మెల్లగా జారుకోబోతున్నాడు. వదిన గడుసుతనంగా 'పాపం! ఎందుకు జారుకుంటున్నారు. ఏమి వ్రాసిందో మీరు కూడా వినండి. అసలు మళ్ళీ నేను ఫలానా అని చెబితే సమ్మెక్షతిలో వుండక.' అనేసి నవ్వుతూ 'చిన్న వుత్తరమర్రా—పెనసలుతో వ్రాసింది పాపం, చదువుతాను—మ ల.స. వొదినకు చెల్లాయి నమస్కారములు. అంతా క్షేమం. మీ క్షేమం, వంటివాడి క్షేమం బొత్తిగా తెలియటంలేదు. అన్నయ్య రోజు రోజుకీ మారిపోతున్నాడు. నాకు భయం వేస్తున్నది. ఈ మధ్యన నువ్వు వస్తావనుకుని స్టేషనుకు వెళ్ళాను. సరే—ఆ వేళ వస్తూ దారిలో ఒక కోతిని పట్టుకొచ్చాడు. దానికోసం ఎంత డబ్బు ఖర్చు పెడుతున్నాడో చెప్పటానికి వీల్లేదు. నేనూ మొదట్లో కాలక్షేపంగా ఎంతో సరదా పడ్డాను కాని ఆ ప్రవర్తన చూస్తున్నకొద్దీ ఎందుకో నాకే దిగులు వేస్తున్నది. ఆ కోతి తెచ్చాడన్నానా—దానికి నీ పేరు పెట్టాడు. అందరితో అది నా భార్య—చాలా విశ్వాసంగా వుంటుంది. అని చెబుతూంటాడు. ఇదంతా చూస్తూంటే నాకు నువ్వు ఎంత చప్పునవస్తే అంత మంచిదని తోస్తోంది. నా ఆరోగ్యం కొంచెం బాగు. నావలన తప్పులుంటే క్షమించివస్తావని తలుస్తాను. చిన్నా నాన్నకు ముద్దులు. చెల్లాయివ్రాలు.

వుత్తరం చదివాక వొదిన ఏమీ మాట్లాడలేదు. సరస్వతి తలవాల్చి నేల చూపులు చూడసాగింది. ప్రసాదరావు స్తబ్ధతను భంగపరుస్తూ—

'బావ రోజురోజుకీ అచ్చం కోతిలా మారిపోతున్నాడే—'

ఈ హాస్యానికి ఎవ్వరూ నవ్వలేదు. వదిన కఠినంగా చూసింది. ప్రసాదరావు సర్దుకుని 'వెళ్తావా—' అని సరస్వతికేసి చూశాడు.

ఆ వెళ్తావా అనటంలో దిగబెట్టివస్తాననే అర్థం ఎక్కడా సరస్వతికి తట్టలేదు. గ్రహించిన వదిన భర్త వాక్యాన్ని సర్దుతూ 'నీకు వెళ్ళటం యిష్టంగా వుండకపోతే ఎందుకు ఆయన్నే యిక్కడకు రప్పించే యేర్పాటు చేస్తేసరి!'

సరస్వతి వెంటనే 'వారు' అనేసి మళ్ళీ చప్పున సిగ్గుపడిపోయింది.

ప్రసాదరావు నవ్వాడు. 'నే నతను పంపమని వ్రాసినదానికి సమాధానం వ్రాయలేదు కూడా.'

సరస్వతి గాబరాగా తలెత్తింది. అంతవరకూ తన్ను పంపమంటూ జాబు వచ్చినట్లే ఆమెకు తెలియదు. చెల్లాయి వుత్తరం పూర్తిగా యిప్పుడు బోధపడినట్లే.

ఆ రాత్రి పసిపిల్లణ్ని పక్కలో పెట్టుగుని యేడ్చినది యేడ్చినట్లే వుంది సరస్వతి. అప్పుడు యిల్లా అనుకోసాగింది—'నేనే పాపిష్టిదాన్ని. చేతులారా నా కష్టాలు నేను కొనితెచ్చుగున్నాను. మా అన్నయ్యా వదినా నన్నెంత గౌరవంగా చూస్తున్నారో చెల్లాయిని ఆయనట్లా చూసుగోవటం సహించలేకపోయాను. నా అసహనం నన్ను కోతిని చేసి పారేసింది. ఆయన కోతిని తెచ్చి దానికి నా పేరెట్టారని అభిమానపడి యేం ప్రయోజనం? ఎవరు విన్నా చివరకు నేను చేసిందే కోతిపని అంటారు? ఏ మొహం పెట్టుకుని నేను ఆ మహారాజు పంచలకు చేగుకు నేడ?' సరస్వతి ఆలోచనల బరువులో దొర్లిన గంటలను గుర్తించలేక, కోడికూతవిని అప్పుడే తెల్లారిందా అనుకోసాగింది.

4

బండీవచ్చి గుమ్మంముంగు ఆగింది. చదువుతున్న పత్రిక పుటల్ని త్రిగించి ప్రసాదరావు ముందుకు చూశాడు. అప్పుడే ముగించి విడచిన కాఫీకప్పు నొత్తిగించటంకోసమని ప్రత్యేకంగా వచ్చిన వొదిన నోరు తెరచి విస్తుబోయి చూస్తున్నది.

మెట్లదాకా వచ్చాక — 'మే మేనత్రా—ఏవిటట్లా గుడ్లప్పగించి చూస్తున్నారు?' అంటూ పైకి రావటంకోసం వూతకర్రను బలంగా నేలకు అదిమి వెనుకకు వినిపించేలా—

'అమ్మా—నువ్వుకూడా నాతో లుడుంగున యింట్లోకి జొరబడకు. పడుచుదానివి యింకా, కొత్త సామాన్ను లోపలకు జేరవేయించు.'

వాక్యం ముగియకుండానే అవతల చేతులోని సిగరెట్టును బహు చాకచక్యంతో నులిమేసి లేస్తూ ప్రసాదరావు వాకిట్లోకి గబగబా నాలుగడుగులు వేశాడు.

గుమ్మంలో నిల్చున్న పార్వతమ్మ—'ఏంరా నాన్నా—కులాసా? కాశీ వెళ్దామని బయల్దేరదీస్తే వున్న పాళాన యిలా వచ్చేశాం. మీ నాన్నగారితో ఏదొచ్చినా నోట్లోమాట నోట్లో వుండగానే కావాలి పనులు. లేడికి లేచిందే పరుగు.'

'నువ్వ లోపలికి నడు—నేం చూస్తాన్లే...'

తరువాత జట్కావాలాతో చిన్న యుద్ధకాండ పావుగంటసేపు జరిపి డబ్బులు మొహాన్న విసిరి గొట్టాక, మెల్లగా లోనికి వచ్చాడు ప్రబుద్ధుడు ప్రసాదరావు.

అప్పటికే తల్లీకూతుళ్ళు సాశ్చర్యసంభ్రమాభిమానాల్ని ప్రకటించుకోవటం కుశలప్రశ్నలవరకూ సంభాషణ రావటం జరిగింది.

ప్రసాదరావు వచ్చిచూసిన దృశ్యంయొక్క సందర్భం యిది.

సరస్వతి తల్లిని రెండుచేతుల్తో పట్టుకొని వెక్కివెక్కి యేడుస్తున్నది. ముసలాయన చంకలోని పిల్లవాడు పండిన ఆయన మీసకట్టును చూసినంతసేపు చోద్యంగా చూసి, చేతుల్తో అందుకోవటంకోసం విశేషించి యత్నిస్తున్నాడు.

ప్రసాదరావు భార్య వూరంత గొంతుకతో వార్తల్ని చదువుతున్న రేడియోగొంతు నొక్కివచ్చి, మెల్లగా సరస్వతిని దొడ్లోకి నడిపించుకువెళ్లింది. ఆడవాళ్లు ముగ్గురూ విడిపోగానే ముసలాయన కళ్ళజోడును మనుమడి బారినుంచి భద్రంగా రక్షించుకొంటూ కొడుకు నుద్దేశించి 'ఏవిటి కథ?' అన్నారు.

ప్రసాదరావు తనకేమీ తెలియనట్లు 'ప్చ్' అనేసి వూరుకున్నాడు.

'ఎప్పుడు రావటం?'

'నెల్లాళ్ళయి—'

'నాకు తెలియలేదే...'

కొడుకు కేమీ జవాబివ్వకపోవటం చూసి—'యిదా...నాకేమీ క్షేమసమాచారాలు తెలియకపోవటంచేత ఒకమారు అట్లా వెళ్లిరావా అని కూడా అంటూవచ్చాను. మీ అమ్మ—అట్టే చండశాసనమనిషి, ఎద్దు ఎండకు లాగితే దున్న నీడకులాగుతూ వుంటుంది.'

'వెళ్ళిరావలసిందే. కథంతా అర్థమయేది—' చేత్తో చిన్న పూచికపుల్లను విరిచి పళ్ళుకుట్టుకుంటూ వసిగాడు కుర్చీతోసహా వెనక్కు వడుం విరుచుకుంటూ.

'హా, హా—ఏదో వుంది.' అన్నారు ముసలాయన.

పూచికపుల్లతో గాలిలో సూచిస్తూ 'ఇప్పుడేం లాభం అనుకుని—అటువంటి సంబంధం చేశాక—'

ముసలాయన ఒక్కమాటు బుజాల్ని దులుపుకుని చేతిలోని కర్రను కుర్చీవెనుక వ్రేలాడేస్తూ—'ముసలాడి కబుర్లు నీకు పచ్చిపచ్చిగా వుంటాయిగాని, యీతల పూర్తిగా పండేదాకా నౌకరీచేశానా, దేశంకాని దేశం అక్కడా యిక్కడా వుంటూ వచ్చానా, ఎన్నిరకాల మనుష్యుల్ని చూడలేదు? అంతా ఒక్కలా వుండరు. అదలావుంచు. ఎప్పుడూ మనమే నెగ్గాలనుకునే మనస్తత్వంకల మనుష్యుల్ని చూశాను. కొన్ని సందర్భాల్లో గెలుస్తూ మళ్ళీ వోడుతూ జీవితంసాగించే వ్యక్తుల్ని చూశాను. పట్టూ విడుపూ అన్నదుండాలి. అదిలేని వ్యక్తుల్లో అందులో హమేశా మనమే ముందుండాలి మనమాటే నెగ్గాలి అనుకునేవాళ్ళతో జీవించటం ప్రమాదకరం. మీ అమ్మవుందా — అది కాపురానికొచ్చిన క్రొత్తల్లో పట్టి అడివిగొడ్డు. మొరాయించటం కరవటం వుండేదికాదు. ఆఖరికి నాకు తెలియకుండా అణా అర్ధాలేసి యే పోపులపెట్టెల్లోనన్నా జేరేసి ఒక పదిరూపాయలు చేస్తుందేమో అని చూశాను, ఆ తెలివితేటలుకూడా లేవు. కాని అట్లాటి మనిషితో కాపురం నాకేమీ కష్టమనిపించలేదు. కాని మళ్ళీ మీ చిన్నత్త— చచ్చిపోయిందిలే, నువుపుట్టాక. అంచేత తెలీదు. ఆవిడ మొగుడ్ని రాచి రంపాన పెట్టేదని నలుగురూ అనుకునేవారు. నాకేం మొహమాటం లేదు. అడిగేద్దామా అన్నంతవరకూ వచ్చింది. కాని మాస్తూమాస్తూ ఆడబిడ్డను నేనేమన్నా. ఒకమాటు దాన్ని పుట్టింటికి తీసుకరమ్మంటే నేనే బయల్దేరి వెళ్లాను. గుమ్మంప్రక్కనే స్కూలు. ఆ బడిపిల్లలు కిటికీదగ్గరకువస్తే పల్లంలో వీళ్ళ దొడ్లో అంతా కనబడుతుంది. అప్పుడు వాళ్లేదో అంటున్నారు. ఇది వాళ్ళను చెరిగేస్తోంది తిట్లతో. ఏమిటే ఆ పిల్లలు అంటున్నది అని అడిగాను రావటంతో. దానికి నా మీద కూడా కోపమొచ్చింది. తరువాత తెలిసింది 'అయినకాడికి అణాపరక—' అని పిల్లలు పిలుస్తారని. బజారుకి ఆ వూళ్లో పనిమీద బయలుదేరితే ఏ గోడమీద చూసినా అయినకాడికి అణాపరకా. ఒక గుంటవెధవని పిలిచి 'ఏంరా—ఆమాట' అన్నాను. వాడు నవ్వుతూ పరుగెత్తుకుపోయాడు. నేను స్వతహా కొంటిమనిషిని—ఆరోజు దీపాలుపెట్టాక దార్లో ఎదురైతే 'ఏమిటి బావా—అయినకాడికి అణాపరక అని రాసుంది మీ యింటిమీద—' అని ఖర్మంజాలక నోరుజారాను. అగ్గిరుగ్రుడయ్యాడు. ఎట్లాగో తెలుసుకున్నాను. ఒకరోజున వుదయం 8 గంటలకు బజారుకని బయల్దేరి, ఏవో ఒక తోటకూరకట్ట కొనిని పచ్చిమిరపకాయలతో అరుగుపెట్టాట్ట యింట్లో. స్కూల్లో ఒకటికి బెల్లుకొట్టారు అప్పుడు మీ చిన్నత్త చింత రుప్పలాటి తలేసుకుని తడిసిన చీరతో వుగుమకుంటూవచ్చి 'ఏమిటి తగలేశావు?' అందిట. 'ఫలానా—' అన్నాక 'ఎంతయింది?' అని గర్జించిందిట. 'అణాపరక—' అన్నాక ఆలస్యమయిందని శాపనార్థాలు పెడుతూ 'ఇంతేనా అయినకాడికి అణాపరక' అంటూండగా స్కూలు పిల్లలువిని ఆ ముక్క పుచ్చుకున్నారు.

ఇంత కథా నీకెందుకు చెప్పానంటే, ఆవిడ పోలికే అచ్చంగా మన సరస్వతి.'

ప్రసాదరావు రూతుంగా—'మీకసలు ఏం తెలీదు. మీరు దానికి చాలా అన్యాయం చేశారని కనబోతున్నందుకు ముందుగా యింత చరిత్ర చెప్పుకొచ్చారు. నాకు తెలుసు నాన్నా—ఇంకా ఏం కావాలి? నిల్చున్నపాళాన చంటిబిడ్డతో యింట్లోంచి పొమ్మని అన్న మనిషికి ఏపాటి సంస్కారం వుంటుందనుకునేది?'

'అతనలాటి మనిషి కాడు.' ముసలాయన సమర్థిస్తూ గట్టిగా అన్నారు.

ప్రసాదరావు క్షణంసేపు లేచి నిలబడి పరుషంగా—'మీరు చేసింది తప్పుకాదని సమర్థించుకోవటంకోసమే చూస్తున్నారుగాని మన గౌరవం ఏమాత్రం అతగాడు నిలబెట్టాడో ఆ విషయం ఆలోచించటం లేదు.'

ముసలాయన యీలోగా 'అమ్మా కొంచెం 'టీ' పట్రా. సుపుత్రుడు దేవతలకు పంచాంగాలు

చెబుతున్నాడు.' అనేసి 'ఊరోచ్చేరా నాన్నా— ఊరోచ్చే...' అని ప్రసాదరావు నుద్దేశించి అన్నారు.

ప్రసాదరావుకు వోటమి యిష్టం లేదు. ఆయన వాదించి తనచేత అవుననిపిస్తాగనే భయం లేకపో లేదు లోపల. అదికాక స్వయానా కూతురి విషయంలో ఆయన అల్లుడిపక్షం తీసుకోబోవటం మాస్తే తనకే ఎల్లానో కచ్చగావుంది. అందుచేతే లేచి తప్పుకుపోవాలని చూశాడు.

ముసలాయన అన్నారు.

'ఈ ఒక్కమాట విను. నీకు తెలిసింది, చాలా మంది అనుకునేది మనుష్యులంతా డబ్బుగలవాళ్ళు, లేనివాళ్లుఅనే. ఈరెంటి మధ్యా సంబంధబాంధవ్యాలు పొసగవనే. పైగా యీ విభజనలో తప్పుందంటాను నేను. మనుష్యుల్ని తత్వాలవారీగా విభజించి పరీక్షించా లంటాను. శాస్త్రిని నేను అట్లానే కొల్చి చూశాను. అతను యితరులకు కష్టం గలిగించడు. ఇతరులు తనకు కలిగిస్తే ఓపికతో సహించి వూరుకుంటాడు. బస్. యిక నీవు వెళ్లచ్చు.'

'మరి యీ జరిగిన రాద్ధాంత సిద్ధాంతాలన్నీ'

'ఏ రాద్ధాంత సిద్ధాంతాలు...?'

'ఇదిగో ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్న దే పుట్టింటికి తోలెయ్యటం—'

'హా! అదా - ఏదో మాటామాటా వస్తే అమ్మాయే వచ్చేసుండచ్చు. మన బంగారమే మంచిదని అస్తమానూ అనుకోవడం తప్పురా. ఎదటివాడి కంట్లో దూలం పెరికేముందు మన కంట్లో నలుసు అఘోరించిందేమో చూసుకోవద్దూ.'

'చూసుగోవాలి—' అని కోపంగా అనేసి ప్రసాదరావు చరచరా వీధిలోకి నడిచాడు. సరిగా అదే సమయానికి ప్రక్కగదిలోనే వుండి యీ వత్తా కాకపోయినా కొంత కొంత విన్న ప్రసాదరావు తల్లి యీవలకు వస్తూ—'ఇంకా కొంపలో అడుగుపెట్టి పది నిమిషాలు కాలేదు. ఏవిటి వాడినల్లా చిర్రెక్కిస్తున్నారు? ఏదో మర్యాదగా వచ్చాం—నాల్రోజులుండి మర్యాదగా వెళ్ళాలని లేదా మీకు?'

'హుఁ. వూరుకో వే—తిరుగునంటూ వచ్చావు నవాబు. నేను ధర్మంకోసం పాటుపడుతాను. ఎప్పుడు ఎక్కడెక్కడ ధర్మం నశిస్తుందో అక్కడల్లా పుట్టుకొస్తానని కృష్ణపరమాత్మ చెప్పలే. గీతల్లో...'

'ఓహో - యిదే కామోసు ఆ అవతారం. చాల్లెండి. అనవసరంగా పిల్లల మనస్సులు నొచ్చుతాయి. వాళ్ళేం అజ్ఞానులు కారు. ఎవళ్ళ వాళ్ళంతే వాళ్లు వాళ్ళయారు. మీ దూరికే నోటికొచ్చినట్లల్లా......'

'నువ్వు ఫో—ముందు అవతలకి...' ముసలాయన గర్జించారు. మధ్యలో కోడలు వచ్చి-'మావయ్యా గారూ మీకు వోర్టీను తెచ్చేదా......' అని సమాధానంకోసం నిలబడ్డది.

'ఏవి మర్యాద? ఏవి మర్యాద? మాండు పిల్లలంటే అలా వుండాలి.' ఆవిడకు వినిపించలేదు ఆ మాటలు. మళ్ళీ అందుకుంది.

'ఐతే మీరు ఏవిటి అమ్మాయిని దాన్ని కాస్త పలకరించారూ?' ఆయన ముఖం కుంచించుకుని 'పోదూ—నీ తెలివికి సంతోషిస్తున్నాను. నేను ఆ విషయం ఎత్తితే అది చిన్నబుచ్చుకుని ఏడవదూ—'

ఇంతలో వోర్టీను పుచ్చుకునివచ్చిన కోడలును పరామర్శగా 'మీ అమ్మ అంతా బాగున్నారా? జాబు లొస్తున్నాయా?'

తల వూపుతూ కప్పును బల్లమీద వుంచి— 'అత్తయ్యా...మీరు...' అంది. ఆవిడ అధికార పురస్సరమైన ధోరణిలో—'నాకేం అక్కర్లేదమ్మా. అబ్బ! అందులో ఏదో కోడిగుడ్డుసొన కూడా వేస్తారట. రామ! రామ! ఆ వోర్టీన్లూ అవీ అట్లాటి నూకరాలు బస్తీవాళ్లూ నాగరికులు మీకు గాని...'

ముసలాయన లేచారు. మీది సిల్కుకండువాని ఎక్కడ తగిలించటమా అని యిటూ అటూ చూస్తున్న ఆయనకు ముసలావిడ మాటలు వినిపించాయి. చేతిలోని కండువాని అందుకోవటంకోసం వస్తున్న కోడల్నుద్దేశించి—పద్యం చదివే ధోరణిలో 'రుచి పాకము నాలుకగా కెరుంగునే, తెడ్డది కూరలో కలియు' అని వూరికే అన్నాడు భాస్కరశతకకర్త.

ఆ అమ్మాయి కండువా వంకీని తగల్చటం కోసం, అక్కడనుంచి నిష్క్రమించాక ఆవిడ యీ అన్న ముక్కలకు వూరుకో లేదు.

'పిల్లలదగ్గర అట్లా తీసిపారేస్తావ క్షే నేనంటే యేమన్నా చీమకొలంత గౌరవం వాళ్లకిక ఎందుకుంటుంది?'

'అందుకే అన్నారే వెర్రిదానా—మొగుడు తిడితే మొగసాలవాడూ తిట్టాడని.'

'నాకు గౌరవం అనేది లేదని ఎల్లానూ తెలుసు. మీతో దేనికి గాని వాదన—అమ్మాయి సంగతి కాస్త కనుక్కొండి మీరు వెళ్లటమో, అతగాడికి కబురు చెయ్యటమో—'

'ఏమని? నువ్వు కాస్త నోరు మూసుకుంటే అన్నీ అవుతాయి. కాశీనుంచి వచ్చేప్పుడు చూద్దాములే.'

'దారిలో పనిగదా—'

ముసలాయన క్రుద్ధులై నిస్సాకారంగా—'ఇప్పుడు నావల్ల కాదు. వచ్చేటప్పుడు చూద్దామన్నానుగా.'

ఆవిడ ప్రక్కకు తిరిగి చెంగుతో కళ్లు నొత్తుకుంటూ బొంగురు చేసుకున్న గొంతుకతో 'అంతే దాని ఖర్మ. రేపు ప్రొద్దున్న నలుగురూ ఏమమ్మా మీ అమ్మాయి యింకా యిక్కడే వుందేమంటే నేనేమని చెప్పేది? నలుగురూ నన్ను దుయ్యబట్టుకుంటారు గాని...'

ఆయన ఒక్కమారు లేచినిల్చొని—'చాల్చాలు యింక అధికప్రసంగం చెయ్యకు. ముందు నువ్వే మా అమ్మాయిని వొదిలేశాడని నలుగుర్లోనూ చాటాచ్చేటట్లున్నావు.'

'హవ్వ! రామ! రామ!' అనేసి ఆవిడ నెమ్మదిగా అక్కడ్నుంచి నిష్క్రమించేలోపున ఆయన నున్నటి తలను పదేపదే రాసుకుంటూ పచార్లకు ప్రారంభించారు. దూరంగా నేలమీదకు గంటన్నర క్రితమే వదిలివేయబడ్డ మనవడు అక్కడే నిద్ర తీసి అప్పుడే లేచి మెడను రిక్కించి తాతగారి పచార్లను బుర్ర రాసుకోవటాన్ని పరిశీలనగా చూడసాగాడు. కాని అట్లా వాడు ఎంతోసేపు పెద్దమనిషి తరహా అభినయించలేదు. చరచరా మోకాళ్లతో ప్రాకి ఆయన అప్పటివరకూ కూర్చున్న కుర్చీముందు వుంచే విరుగుడుచావ గుండ్రబల్ల క్రిందకుచేరి, అంతక్రితము ప్రసాదరావు వలిపి విసిరేసిన సిగరెట్టు పీకలను సునాయాసంగా ప్రోగుచేసి వాటితో ఆడుకోవటంలో నిమగ్నుడయాడు.

తాతగారు ఆలోచనామగ్నులై యిట్నుంచి అటూ అట్నుంచి యిటూ నేలబీను అరిగేదాకా పచార్లు చేశారుకాని బల్లక్రింద ఆడుకుంటున్న మనుమణ్ని పోల్చుకోలేకపోయారు.

ముసలావిడ వంటలోకి దిగింది: కోడలు బహు జాగ్రత్తతో మడిగట్టుకుని ఆవిడకు అదీయిదీ సరఫరా చేస్తున్నది. కాని యీ వ్యవహారంలో ఏమాత్రం హెచ్చుతగ్గులు వచ్చినా అత్తగారు సహించి వూరుకోరు—'నేను కాపురానికొచ్చిన క్రొత్తల్లో...' అంటూ ప్రారంభిస్తుంది.

ఇదివరకే అంతమాత్రపుపని—సరస్వతి కిప్పుడు చేతికి నిండా తీరిక. గంటసేపు కూర్చుని తీరిగ్గా జడ అల్లుకున్నది. తరువాత తువ్వాలు సబ్బుబిళ్ళ పుచ్చుకుని స్నానాలగదిలోకి వెళ్లింది. అమ్మో యింత నిదానంగా పనులు చేసుకుంటూ కూర్చుంటే అవతల వంటా అదీ చూసుకోవాలి, యిల్లు చక్కబెట్టుకోవాలి అనటానికి యిది తన యిల్లుకాదు. ఈ పనులు పూర్తిచేసిసకాలంలో అదించవలసిన ఆ బాధ్యత, అదీ తనకు లేదు.

అది చాలా చిన్నగది. ఒక ప్రక్కంతా పొగతో నల్లగా మసిబారిపోయింది. క్రిందగా ఒక పెద్ద పొయ్యిలో భగభగా మండుతున్నవి నాలుగు పెద్దకట్టెలు. ఆపైన వెడల్పైన నల్లటి రాగిగాబు. అందులో రెండుబిందెలనీళ్లు ఏకధాటిన సలసలా మరుగుతాయి. కట్టెలు బాగా మండుతున్నవేమో, ఒక వైపునుంచి సెగలు వస్తూంటేగా, సరస్వతి తలుపులు బిగించి, కుర్చీపీటను లాక్కుని, అందుమీద ఒక కాలునుంచి పోసుకుంటూ నీళ్లు—మధ్యమధ్యను వొళ్లు రుద్దుకున్నచోటే మళ్ళీమళ్ళీ రుద్దుతూ గంటన్నరసేపు జలకమాడింది. అంతసేపూ తన వొళ్లు తాను చూసుకుంటూనే వుంది. చేతులు నీళ్లను పాళంగా తోలుపుతూనే వున్నాయి. స్నానం పూర్తవుతూనే వుంది. కాని మనస్సు మనస్సులో లేదు. ఇప్పుడు తన బ్రతుకు పరీక్ష తప్పిన కుర్రవాడి మోస్తరయింది.

అంత వేడినీరు శరీరంమీదుగా పరుగెడుతూన్నప్పుడు సరస్వతికి-తన కాపురం . మొదటి దినాలు

గుర్తుకొచ్చాయి. ఆ ఆలోచనలు కూడా 'సంబంధపు చర్యలు—' అట్నుంచి 'పెండ్లిచూపులు'— 'బీదా గొప్పా తారతమ్య వివరణ'—పలువురూ పలు విధాలుగా చేసిన సూచనలు, ఎల్లాగో అయిన పెండ్లి, మధుపర్కాలు, దండాడింపు అన్నీ చకచకా తిరిగిపోయాయి.

అటుతరువాత శాస్త్రిని గురించి తియ్యగా వూహించటానికి మొదలు పెట్టిన రోజునుంచి, అతడ్ని చూడగానే ఎవరో వెనుకనుంచి వచ్చి గిలిగింతలు పెట్టినంత వుత్సాహంతో పులకలెత్తిన తను—ఏరోజు కోసం యువతీ యువకులు రాత్రిళ్ళూ పగళ్ళూ వువ్విళ్లూరుతూ ఆలోచిస్తూంటారో, ఆ దినం—తను ఎట్లా వర్తించింది? ఏమేమి చేసింది ఒక్కమాటు గుర్తుకు తెచ్చుకోకుండా వుండలేకపోయింది సరస్వతి.

సరస్వతి కప్పటికి యింకా పదహారేళ్లు నిండలేదు. వోణీలు మానేసి కూడా ఏడాది పూర్తయిందో లేదో—యింటికి వచ్చిన అమ్మలక్కలంతా 'పిల్ల ఎత్తిరి—మనిషవుతుంది.' అంటూంటే ఆ ముక్కలు బోధపడకపోయినా వాటివెనుక ఏదో తీయటికల వున్నట్లు అనిపించేది తన మటుక్కి. ఆ రోజుల్లో ఎంతసేపూ దృష్టి ముస్తాబుమీదే వుండేది.

పండగలకు పిల్చినప్పుడల్లా శాస్త్రి వస్తూండేవాడు. మొదటిసారి చెల్లెల్ని కూడా వెంటబెట్టుకొస్తే, ఆ పిల్లను తాను ఎంత వేళాకోళం చేసిందీ—ఏదో వంకను ఆమె బట్టలనో అలవాట్లనో హేళనగా తీసి ఘాటుగా విమర్శించినదీ, అవన్నీ గుర్తుకొస్తున్న కొద్దీ సరస్వతి యిప్పుడు విచారించకుండా వుండలేక పోతున్నది. ఒక్కలేని తనాన్ని మాత్రమే శాస్త్రి తమ యెదుట విధిలేక ప్రదర్శించవలసి వచ్చినపుడు అతను బికారిలా వుంటాడని, మామగారివద్ద నుంచి వచ్చినప్పుడల్లా డబ్బు గుంజుకుపోవటమే ప్రధానాశయంగా పెట్టుకున్నాడని తనవారు ఆఖరికి తల్లికూడా ఆ నోటా ఆనోటా తనముందరే అంటూ వచ్చినప్పుడు అభిమానవతియైన మరొక స్త్రీ యేం చేసేది? తనుమాత్రం యివతలిగట్టునే నిలబడి చేతుల్ని కట్టుగుని నలుగురూ తిరస్కారంగా అనుకునే మాటలకు వూతాన్ని యిస్తూ ఎంత ముఖభావం నటించలేదు! ఆరోజున అమ్మలక్కలు తాంబూలాలు తీసుకున్నాక కొంగున కాసు ముడివెయ్యలేదని, అంతమాత్రం లేకపోయిందా అన్న భావంతోనే తెల్లవార్లూ తలుపు వానుకునే నిలబడి వెడముఖంగా వుంటే అతనేమన్నాడు? పల్లెత్తుమాట అనకుండా గుప్‌చిప్‌గా మూడురోజులూ ఖైదులో కూర్చున్నట్లు గడిపి మళ్ళీ వచ్చాక తీసుకవెళ్తానని అనేసి దాటుకున్నాడు తనవారినుంచి. అవతలవాళ్లు తీసుకెళ్ళటంకోసం మనిషిని పంపినప్పుడుకూడా యేడ్చి యమలోకానికి పోతున్న దానిలా పెద్దపెద్ద రాగాలతో వెళ్లినప్పుడు స్టేషనులో అతను ఎదురువచ్చి ఎంతో మర్యాదగా యింటికి తీసుకవెళ్ళాక కూడా మూడు నెలలు తను ఎన్ని చెరువుల నీళ్లు త్రాగించినా పైకి ఏమన్నా తేలాడా! అటువంటి శాస్త్రిని తిరిగి నలుగురూ కోతి అంటూండటాన్ని తను యీమాత్రం పరిజ్ఞానం వచ్చాక కూడా వింటూ సహించి ఎంతకాలం ఎట్లా వూరుకోగలదు? ఇప్పుడు పిచ్చివాడుకూడా అవుతాడేమోనని చెల్లాయి వ్రాసింది. ఎవరు కారణం! తనే. తనే. తనే. తన మూలకంగా అతను సర్వనాశన మవుతాడు.

డేగిసాలోని నీళ్లన్నీ కర్చయాక యివతలకు వచ్చిన కూతుర్ని వుద్దేశించి—'ఎక్కడున్నావే యింతసేపూ స్నానమేనా...' అంది తల్లి.

'ఆఁ' అనేసి గడపదాటుతుండగా చంటివాడు ఆడుకుని వదిలేసిన గిలక్కాయి ఎర్రగా దృష్టిని పడ్డంతో సరస్వతికి ఒక్కమాటు వొళ్లు ఝల్లుమంది. 'పిల్లవాడు ఏమైనట్లు—'

చిన్నగుడ్డతోనే నాలుగు గదులూ అలంగం తిరిగి వంటయింట్లోని వదినగారివద్దకు వచ్చి తడబడుతూన్న గొంతుకతో 'నానిగాడేడీ?' అంది.

ఆవిడ చెంబును క్రిందవుంచుతూ 'వాకిట్లో లేడా—యిందాక చూశానే...'

'ఏమోనమ్మా...' అంటూ మళ్లీ దొడ్డంతా కలయతిరిగింది.

పొయ్యిదగ్గర కూర్చొని సంతానాగా వండుతున్న ముసలావిడ పోపుకోసం మాడపెట్టిన బాణల్ని యిటుకముక్కలతో గమ్మున దింపి 'అయ్యో నా కూతురా—ఎక్కడ వదిలేశార్రా బిడ్డను—చెప్పనవతికండి. చెప్పనవతికండి.' అంటూ ముందరగా నూతి దగ్గరకు పరుగెత్తింది. తల్లి నూతిదగ్గరకు దారి తియ్యటంతో కంబేలు పడి సరస్వతి గుడ్లనీరు గ్రుక్కుకుంటూ అనుసరించసాగింది.

ఆశ్చర్యంగా వుందే—' అంటూ వదినగారు యిల్లంతా చుట్టివచ్చి, అంతక్రితమే పచార్లను ముగించి మధ్యగదిలో నరసారావుపేట కుర్చీలో పరుండి అర్ధనిమీలిత నేత్రాలతో ఆలోచిస్తూన్న ముసలాయన్ను అడిగింది– 'పిల్లవాడ్ని ఎక్కడన్నా చూశారా' అంటూ.

ఆయన హఠాత్తుగా విన్నారేమో ఆ శేవటంలో టప్పుమని ముక్కుమీదనుంచి కళ్లజోడు జారి గచ్చు మీద పడి బ్రద్దలయింది. కోడలు ఆ ముక్కల్ని ఏరటంకోసం నేలను వంగినప్పుడు టీపాయిక్రింద చేరి ఆడుకొని అలసి నిద్రపోతున్న పిల్లకుంక ఒక మూలను సాక్షాత్కరించాడు.

'ఇదుగోనర్రా యిక్కడున్నాడు—'

గుమ్మందాకా నడిచి ఎండలోకి గాబరాగా చూస్తున్న ముసలాయన 'యేడి యేడి' అంటూ వచ్చి 'అమ్మదొంగా – యిందాక నేనే అబ్బాయితో మాట్లాడుతూ మాట్లాడుతూ నేలకు వదిలేస్తే దీని క్రిందకు జేరాడు గావును.' అని పూర్తిచేశారు.

ఎరుపెక్కి ధారలుగట్టిన కన్నీళ్ళతో తడిసిన సరస్వతి ముఖాన్ని చూడగానే తండ్రి హృదయం చప్పున కరిగి—'యిదుగోనమ్మా—' అంటూ అందిచ్చిన చేతుల్తో తలమీద నెమ్మదిగా నిమిరి 'ఎంత గాబరా పెట్టేశాడో యింటిల్లపాదినీ వీడు. అమ్మ ముండా! కళ్ళజోడుకూడా విరిగిందిరా నీమూలాన.'

మాటలో అడ్డువస్తూ అమ్మమ్మ—'ముండా గిండా అనకండి వాడిని – వాడికి మీ పేరే పెట్టారు కూడా.'

సరస్వతి చెంగుతో నీళ్లు వొత్తుకుంటూ పిల్లవాడ్ని తీసుకుని వెళ్లబోతోంది. గొంతు సవరించుకుని అన్నారు తండ్రి—'ఏమే అమ్మాయీ మాతో కాశీ వస్తావా—యాత్రలు చేసొద్దుగాని.'

మడిలో వున్న పెద్దావిడ నోరు నొక్కుకుంటూ—'దాన్నెందుకండి కాశీ ప్రయాణం చేస్తారు?' అంటూ అడ్డుపుల్ల విసిరింది.

'అది కాదే భడవా—ఏమన్నా పాపాలు చేసుంటే అవన్నీ గంగలో కడిగేసుకోటానికి.'

'అది కుర్రపిల్ల—దానివల్ల ఏమే పాపాలు జరిగుంటాయని—'

'ఏమే పాపాలా - మొగుళ్ళను యేడిపిస్తే వచ్చే పాపాలు.'

'చాల్లెండి. ఎవరైనా వింటే నవ్విపోతారు?'

'అయ్యో ఖర్మవా—అస్తమానూ ఎవరో వింటారు. ఎవరో ఏదో అంటారు అని ఎవరికోసమో బ్రతుకుతున్నట్లు అఘోరిస్తావేమిటి? మీ ఆడజాతి చేసే ఘోరాల్లో భర్తలను క్షోభపెట్టి అలోలక్ష్మణా మనేట్లు చెయ్యటంవుందే—దానికోసం కాశీ వెళ్తే జీవితంలో ఒకమాటు మంచిదంటాను నేను.'

'మరి మీరెందుకు అయితే—'

'అల్లా అడుగు లెక్క చెబుతాను. మీరు చేసే దరిద్రగొట్టు పనులన్నిటికీ చిత్రగుప్తుడి దగ్గర జవాబుదారీ వహించేది మేము. అంటే మేం చేసుకున్న పుణ్యమేదన్నా వుంటే అది కాస్తా మీమూలంగా బ్యాంకులో డబ్బులాగా హరించిపోకుండా వుండేందుకు.'

'అయ్యో బాబో—మీరు దేముడితో కూడా గీచి గీచి బేగవాడేటట్లున్నారు పాపపుణ్యాల విషయంలో.'

'కేరవా—నా ఎదురుగుండా వచ్చి నిలబడితే భగవంతుడ్ని కూడా లెక్కల్లోకి గుణింతాల్లోకిదింపి చివరకు కొసరు వేయించుకుంటాను. రాధే శ్యామ్. రాధే శ్యామ్. వెళ్లండి వెళ్లండి. నా కళ్ళజోడు ఆయువు మట్టం కొవటానికొచ్చింది యీ హడావిడి. లేకపోతే నిక్షేపంలా యింట్లోవున్న బిడ్డడికోసం— ఒకరు వీధిలోకి ఒకరు నూతిలోకి పరుగులుచ్చుకున్నారు. ఛీ! ఛీ!'

సరస్వతి యీ సందట్లో నెమ్మదిగా జారుకుని మరో చీర మార్చి పిల్లడికి పాలు గ్రటాపట్టి చాప పర్చుకుని నెమ్మదిగా చిన్న కునుకు తీయటానికారంభించింది. ఆ పసివెధవ కాళ్ళను తపాతపా కొడ్తూ కేకలు పెడ్తూ కేరింతలు గొడ్తున్నాడు.

ఆ రోజురాత్రి వున్నట్లుండి సరస్వతి హఠాత్తుగా ఒక నిర్ణయాని కొచ్చేసింది. తెల్లవారి లేచాక ఎందరు చెప్పినా వినలేదు. ఎదురు మాట్లాడిన వారందరితో చెడామడా తిట్టూలాడేసింది. ప్రసాదరావు అధికారంకూడా పని చెయ్యలేదు. బలవంతాన తండ్రి జేబులోని పర్సు లాక్కుని పది రూపాయలు చేత్తో

పుచ్చుకుని 'నే నివ్వాళే వెళ్తానని' మంకుపట్టు పట్టి ప్రయాణమయింది. ముసలాయన తప్పనిసరిగా స్టేషనుకు వెళ్ళి టికెట్టు కొనియిచ్చి వచ్చారు. ఆ రాత్రి వదిన 'నేను చెప్పానా మీ చెల్లెలు కోతి—' అని భర్తను గేలిచేసింది నవ్వుతూ.

5

సాయంత్రం ఎర్రబడ్డది. సరస్వతి ముఖాన కూడా, కారే చెమటలకు అటుముకుపోయిన కుంకుమ రక్తిమను, చూసి కూడా చూడనట్లు తప్పుకు నిల్చున్నాడు శాస్త్రి.

మళ్లీ పజ్జబుట్ట—మగచెంబు, ప్లాస్కు ట్రంకు పెట్టె ఒక్కటొక్కటే రిక్షావాలా తెచ్చి యింట్లో పడేస్తున్నాడు.

వెలిగిస్తున్న బుడ్డి దీపాన్ని గోడనున్న మేకుకు చేర్చి మసకచీకట్లో 'ఎవ-న్నయ్యా—' అంటూ వచ్చింది చెల్లాయి.

క్షణంసేపు మాట్లాడకుండా చూస్తూ నిలబడ్డ మానవాకారం నిశ్శబ్దంగా అక్కడనుంచి నిష్క్రమించింది.

సరస్వతి పోల్చుకోః పోలేదు. బికారిలా పెంచిన గడ్డంతో నల్లటి మురికితుండు నొకదాన్ని చుట్టుకుని స్తంభంవారనుంచి మిడిగుడ్లు పెట్టుకుని చూస్తున్నది ఆ మనిషే—అతగాడేనని.

సరస్వతి చంకనుండి పసికుంక నేలకు జారబోతున్నాడు. చెల్లాయి చప్పున అందుకుంటూ '—నువ్వా వదినా-యిల్లు ఎల- పోల్చుకున్నావు?'

సరస్వతి కొంగునున్న ముడివిప్పి మూడు పావలా కాసులు యివ్వబోయింది. రిక్షావాడు తలను పంకిస్తూ 'ఏం దమ్మగోరూ—ఆయీాది కాదని యీ యీాది, యీ యీాదికాదని అది వూరు సంగానికి తిప్పిస్తివే — ముప్పావులా డబ్బులేనా, రూపాయన్నర బేరం. నా నుచ్చుగోనంటే వుచ్చుగోను.'

సరస్వతి నీరసంగా—'అంతే—నాదగ్గర అంతకన్నా లేదు. వెళ్లు వెళ్లు. ఇచ్చిన డబ్బుల్తో తృప్తి లేకపోయాక, అందుకనే మీాకు కూడూ గుడ్డా వుండదు.'

ఇచ్చిన ముప్పావులాను గడపమీాద వుంచి—'అమ్మగోరూ—నాకాడ తిరకాసు పనికిరాదంటే. మీా డబ్బులు మీారు యిచ్చేస్తేనే సంగోరు దక్కుతుంది.'

అంతసేపూ కావడి బుజాన్నేసుకుని సందు మార్గాన నీళ్ళను తెచ్చి జేరవేస్తున్న శాస్త్రి ఎదురు రొమ్ము మచ్చిమటలు కారుతూండగా కావడిబద్దను పుచ్చుకుని నేలను పొడుచుకుంటూ 'ఎవరి సంగోరురా దక్కంది?' అని పళ్ళు పటపటా పిండి వురిమినట్లు చూశాడు. అంతవర - యింట్లో మగవాళ్లు కూడా వున్నారనే జ్ఞానంలో లేని రిక్షావాలా 'ఇసుమంటి బేరాలు నొంకుతిగిత్తే నోజుకి నా సామి రంగా! గంజిమెతుకులు కూడా పోవునోపలికి' అని నెమ్మదిగా తోక ముడిచాడు.

'ఇదిగో మంచినీళ్లు వదినా—'

సరస్వతి గుటగుటా రెండు చెంబుల్నెత్తి నోట్లో పోసుగుని—

'అమ్మయ్య'—అనుకున్నాక—'ఇప్పుడు నీ వంట్లో ఎట్లాగుంది?'

'ఫరవాలేదు. ఇంటికి వెళ్ళమన్నారు. శుక్రవారం శుక్రవారం రిక్షామీాద వెళ్లి యింజక్షనులు తీసుగుంటున్నాను.'

చెల్లాయి చంకలోని కుర్రకుంక నెమ్మదిగా బాకాపట్టి యేడుపుకు లంకించుకున్నాడు.

'పాలు కలపాలి కామోసువీడికి—'

'ఆఁ యిందాక రైల్లో యివ్వటమే మళ్లీ పట్టలేదు.'

'ఆ బుట్టలో వున్నాయా పాలడబ్బా—సీసా అవీను...'

'ఆ... నేనిస్తాన్లే. నువ్వెందుకు లేవటం.'

'పాపం యేడుస్తున్నాడొదినా—'

'ఏడవనీ వెధవేడుపు...'

'వేడినీళ్లు కావాలి కాబోలు. కుంపటి అంటించనా.'

'నాకు చెప్పు. నేనే అన్నీ చూసుకుంటాను. నీకు తెలీదమ్మా నీకు కూడా వరసాగ్గా పిల్లలు కలిగితే... యిట్లాటివన్నీ... అప్పుడు అలవాటవుతాయి'

'ఫో... వదినా. నరదాకు పిల్లడికి పాలుపడతానంటే—'

'అదో'—మొదట్లో సరదా ఆ తరువాత బురద...యిందులోంచి పీక్కుందామన్నా తెరిపి వుండదు. చూడ్డంలే...'

చెల్లాయి లేచి బొగ్గులు కుంపటిచేర్చి నిప్పు వెలిగిస్తూ

'చాలా చిక్కావే వదినా...'

సరస్వతి తనదగ్గర పాలు కలుపుతున్నది నెమ్మదిగా తలెత్తి 'ఏదో. నువ్వైనా అడిగావు మాత్రం— అందుకే సంతోషిస్తున్నా.'

చెల్లాయి 'అన్నయ్య వస్తున్నాడు...' అని గొంతు కుంచించి—

'ఈ యిల్లు నీకెట్లా తెలిసింది చెప్పు...యింత మూల డాబా గార్డెను లోంచి చెంగల్రావు పేటకు వచ్చేశావే...'

'నోట్లో నాలికుంటే అన్నీ తెలుస్తాయి... నాకేం సిగ్గు మొహమాటం బిడియం లేవు. ఇదివరకేమన్నా వుంటే ఆ కాస్తా యిప్పుడు హరించుకు పోయాయి. ఎవర్నన్నా అడిగలను-ఏవిధంగానన్నా యీ యిల్లుపట్టుకోగల్ను అనుకున్నాను. అంతే—'

'పోనీలే—ఎల్లా వుంది?'

సరస్వతి నాలుగుమూలలా పరిశీలనగా చూసింది. అది మునపటివాటాకన్నా చిన్న— (అద్దె భరించలేక కాబోలు) గూభ్యంలా మూసుకుపోయి నేలబారున వుంది. గాలి వెల్తురూ తక్కువ. ఇహ లోపల, ఎక్కడ సామాను అక్కడే—నానా చిందరగానూ వుంది. గుమ్మం ఎదురుకుండా పెద్ద వేపచెట్టు. నిత్యమూ జోలెడు రొట్టరాల్తుంది. దారినంట బస్సులు బళ్లూ మనుష్యుల కాలిదుమ్మూ అంతా యీ యింట్లోనే వుంటుంది.

సరస్వతి లేచి దొడ్లోకి వెళ్లింది అక్కడ ఎల్లా వుందో చూదామని. అటువైపు నొక పెద్దబాదం చెట్టు.

అప్పుడే మెరుపు మెరిసినట్లు తన అన్నగారి యింట్లోని సౌకర్యాలు అన్నీ హంగులూ, విరుగుడు చావ టీపాయి దగ్గర్నుంచి ఫిలిప్సు రేడియో సెట్టు వరకు జ్ఞాపకంవచ్చాయి.

మరైతే అక్కడే ఎందుకు వుండలేదు? ఇక్కడికి యీ ఎత్తు పల్లాలు గతుకుల్లోకి దేనికి గాను తిరిగి వచ్చింది?

సుఖాన్ని కాని దుఃఖాన్ని కాని కలిగించేది పొందేది మనస్సు. ప్రాపంచికమైన యీ యీవస్తువుల్నుండి వచ్చేవి అనుభూతులే—ఫిలుప్సు రేడియో సెట్టు, వాక్సుహాలు చిన్నకారు, నాలుగంతస్తుల మేడ—మనుష్యులు కోరదగ్గవే—కాని పూరికొంప యింటినిండా గుస్తు గతుకులు పల్లాలు, ఒకటి వుంటే ఇంకొకటి లేని సంసారం— యిందులోనే గడుపుకుంటూ కూడా మనస్సు దివ్యమైన అనుభూతుల్ని రుచిమాపగలదు. మనుష్యుల్ని వాళ్ళ సంస్కారము మనస్సుయొక్క అంతస్తుల్ని బట్టి గాని కొలిచేది, బ్యాంకు ప్యాసుబుక్కు బ్యాలెన్సునుంచి కాదు. లోకం అనుకునేట్లు వుత్తమతరగతి జీవితం వున్నత భోగాల్ననుభవించటమే ఐతే—సరస్వతి నిష్కారణంగా నిలుచున్నపాళాన ఎందుకు విశాఖపట్నం ప్రయాణం కట్టుంది? ఏదివున్నా యేదిలేకపోయినా నాది అని చెప్పుకునే హక్కుకోసం ఆడ మగా పోరాడ్డాన్ని బట్టిచూస్తే స్వేచ్ఛకోసం స్వాతంత్ర్యం కోసం అన్నిరంగాల్లోనూ పెనుగులాట సాగించటం మనుష్యులకి ఎంత సహజమో చప్పున తెలుస్తుంది.

సరస్వతి ఏమీ వులక్కుండా పలక్కుండా ఆ దొడ్డిగుమ్మాన్నానుకుని అట్లా ఎంతసేపో నిల్చుండిపోయింది.

పిల్లడికి పాలుపడుతూన్న చెల్లాయి అన్నయ్యతో మాట్లాడుతున్నది కాబోలు అని అనుకుని తృప్తిపడసాగింది. గుంటవెధవ 'తా...త్త...త్త... త్తా...త్తా' అని చేతుల్ని తిరుస్తూ గచ్చుమీద దీపం వైపుకు వురుకుతున్నాడు హడావిడిగా.

అంతసేపూ సరస్వతి మాటలేదుగాని బాదం చెట్టు క్రింద రాతిమీద కూర్చుని చిన్నమాసిన కాళ్ళాయి గుడ్డతో శాస్త్రి ఏదో ఆలోచిస్తున్నాడు.

ఆకాశంలో అంతకుముందు గుంపులు గుంపులుగా చేరిన నీలిరంగు మబ్బులమధ్య నుంచి త్రోవను చీల్చుకుంటూ చందమామ పైకిపైకి వస్తున్నాడు. ఆ వెన్నెల ఒక్కమాటు వచ్చినట్లయింది బాదంచెట్టు కొమ్మలమధ్యనుంచి శాస్త్రి వీపుమీద కూడా వెన్నెల పడుతోంది. పగలల్లా ఎండలకు మాడివున్న నేల నెమ్మదిగా చల్లబడ్తోంది. బాదంచెట్టు క్రిందనుంచి

చూస్తే పల్చని శరీరం—తెల్లటి నీలిరంగు అంచుల చీరలో గుమ్మంవద్ద నిలబడ్డ సరస్వతి చాలా మనోహరంగా అగపడొచ్చు.

హఠాత్తుగా ఆమె దృష్టి శాస్త్రిమీద పడ్డది. తక్షణం చెట్టునీడకు నెమ్మదిగా అడుగులేసుకుంటూ వినీవినిపించకుండా అంది—'ఇక్కడ కూర్చుని వొక్కరూ ఏం చేస్తున్నారు?'

'...........'

'అదంతా నామీద కోపమేనా...'

ఒకటి రెండు బాదమాకులు పుటుక్కున విరిగి నేలకుపడ్డ శబ్దం వినా అతడివద్దనుండి సమాధానం లేదు.

వెనకనే నిల్చున్న సరస్వతి—కఠినంగా, నే నసలు అన్నింటికీ తెగించివచ్చాను. నాదగ్గర మంచితనంలేదు. అనవసనవేమైనా వుంటే నా ముఖాన్నే అనెయ్యండి. అంతేకాని...'

శాస్త్రి మోకాలు క్రిందకుదింపి 'హుఁ' అని మూలిగాడు.

'అన్నట్లు చెల్లాయి వుత్తరం వ్రాసింది. మీరు కోతిని వుంచుకుని దానికి నా పేరు పెట్టారని...'

శాస్త్రి చప్పున అక్కడ్నుంచి లేచి వెళ్లిపోబోయాడు. అతని ఎడమచేతిని చప్పున అందుకుని వెనక్కు లాగుతూ—

'ఆ వ్యవహారమంతా నలుగురినోట్లోనూ పడింది. మీకేమో మతి చలించిందని...నా కొక్కదానికే తెలుసు. ఈ తంతంతా ఎందుకు జరిపిస్తున్నారో.'

చేతిని గట్టిగా విదల్చి శాస్త్రి లోపలికి దూసుకున్నాడు. చప్పున సరస్వతి దిక్కు మొహంపెట్టి రెండు చేతుల్తో ముఖం కప్పుకుని వెక్కి వెక్కి యేడువ నారంభించింది. బాదంచెట్టుమీద కాకి ఒంటికాలుమీద కునుకుతూ హఠాత్తుగా లేచి 'కా...కా' అని అరవటంతో, సరస్వతి యేడుపు మాని గూడుమీదకు ప్రాకబోతున్న గండుపిల్లిని చూసి రాయితీసుకుని వేసింది. అంతే...మళ్లీ యిదివరకు శాస్త్రి కూర్చున్నచోటే కూలబడి మోకాళ్లమీద ఆన్చిన తలతో ఆలోచిస్తూ యేడుస్తూ కాలక్షేపం చేయసాగింది.

చెల్లాయి కొంతసేపటికి వెతుక్కుంటూ వచ్చి—'ఏమిటిక్కడ...ఎందుకు ఏడుస్తున్నావు వదినా...' అంటూ బుజంమీద చేయివేసి కుదిపింది.

అంతక్రితమే మబ్బుల్లోకి వెళ్లిన చందమామ మళ్లీ యివతలకొచ్చి తొంగితొంగి చూస్తున్నాడు.

'నాకు చెప్పవు వదినా...నే నన్నయ్యను పిలుచుకొస్తానుండు' అని వెళ్ళి నులకమంచం పక్కలో వూగుతూ అర్ధనిమీలిత నేత్రాలతో గతించిన మర్కట సుందరిని తల్చుకుంటూ పరున్న శాస్త్రి నుద్దేశించి,

'అన్నయ్యా వదిన యేడుస్తోంది!' అంది చేతులు నలుపుకుంటూ.

'ఏ వదిన...' అంటూ అయోమయంగా ప్రశ్నించాడు.

ఈమారు చెల్లాయి కూడా సరస్వతిపక్షం తీసుకోక తప్పిందికాదు.

'వదినంటే—ఆ నాబా యింట్లో ఆనాళ మేడమీద ఎలక్ట్రికుతీగను ముట్టుకుని చనిపోయిన కోతేననా నీ అభిప్రాయం.'

'అంతే... అసలైన వదిన ఎప్పుడో యిక్కడ్నుంచి వెళ్ళిపోయింది.'

'లే అన్నయ్యా. నువ్వు ఒక్కమాటు వచ్చి చెబితే వదిన తప్పకుండా వచ్చి అన్నం తింటుంది.'

శాస్త్రి మూర్ఖంగా 'నావల్ల కాదు...' అనేవాడు.

చెల్లాయి వెంటనే దొడ్లోకి పరుగెత్తి తెగించి ఆడదల్చుకున్న అసత్యం వొదిన ఎదుటను పెట్టింది.

'అన్నయ్య పిలుస్తున్నాడు నిన్ను—'

సరస్వతి ముడుకులమీద ఆన్చిన తల నెత్తి 'నన్నా...'

గుండెలు కొట్టుకుంటుంటే చెల్లాయి 'అవును. నిన్నే...' అని చీకట్లోకి ముఖం త్రిప్పుకుంది.

ఆ అమాయకురాలు యీ మాటలను నమ్మినిచెంగులో ముఖం తుడుచుకొని నెమ్మదిగా అనుగులో అడుగు వేసుకుంటూ పడకగది చేరింది.

దాన్ని పడకగది అని అనటంకంటే కలకత్తా చీకటికొట్టు అనటం యుక్తమనిపించుకొంటుంది.

గదినిండా డబ్బాలు—నా నా చెత్తాను.

——తుళ్ళగా నులక పక్కలో శాస్త్రి మాగన్నుమీదున్నాడు. సరస్వతి ఒక అడుగు ముందుకువేసి గడ

పను దాటిందో లేదో అవతలివైపు కిటికీదగ్గర వూపిరి బిగ్గబట్టుకుని నిలుచున్న చెల్లాయికి యీ క్రింది మాటలు వినిపించాయి.

సరస్వతి—'పిలిచారట...'

నిశ్శబ్దం.

'మిమ్మల్నే...ఎందుకని అడుగుతున్నాను.'

'నువ్వు నిలువు నిలువంతా అబద్ధాలకోరువి. నీఅంతట నువ్వు వచ్చి నేను పిలిపించానని దబాయిస్తున్నావు.'

'పిలవలేదూ...చెల్లాయి వచ్చి చెప్పింది మీరు పిలిచారని.'

'ఇది వుంకో అబద్ధం—'

'సరే—నేనన్నీ అబద్ధాలే ఆడుతాను. మీరింకా ఎందుకు నన్నిట్లా ఏడిపిస్తారు?' శాస్త్రి మాటలు వినిపించలేదు. సరస్వతి గొంతుకే తెచ్చుకున్న వుద్రేకంతో—'కానివ్వండి. మగ మహారాజులు. మీ యిష్టమొచ్చినన్ని ఆటలు మీరు ఆడవచ్చు. ఎల్లా యేడిపించదల్చుకుంటే అల్లా యేడిపించండి.' మళ్ళీ గొంతుకలో వొణుకు...దుఃఖంతో మిళితమైన మాటలు వెంటవెంటనే దొర్లాయి—'నేను మొండిపీనుగను. మీరు వెళ్లమన్నా వెళ్ళను. ఇదే నా యిల్లు......యిక్కడ్నుంచి నన్ను ఎక్కడికీ ఎవళ్ళూ వెళ్ళగొట్టలేరు. మీరు నాతో మాట్లాడకపోయినా నేను యిందులోనే వుంటాను. ఆఖరికి మీ చేతుల్తో ఏ రోజో మీరే యీ నా కాస్త గొంతూ...'

శాస్త్రి వున్నమాటున ఛెళ్ళుమని చెంప పెట్టులా తగిలిన మాటలకు వులిక్కిపడిలేస్తూ—గోడను వ్రేలాడుతున్న దీపంబుడ్డి వత్తి పెద్దదిచేసి చేత్తో పట్టుకుని సరస్వతి ముఖాన ధారలుగట్టి స్రవిస్తూన్న కన్నీటి దొంతరలను వింతగా చూస్తూ—'నీ హృదయం రాయి రా పాషాణమనుకున్నాను. కాని యింత బేల వనుకోలేదు.' అని పకపకా నవ్వాడు. ఒక్కమాటు దించిన తలను కాస్త యెత్తి కోపంగానే అంది—'నేను అలోలక్షణామని యేడుస్తూంటే మీకు హాయిగా కడుపునిండుగా వున్నట్లుందే—'

'అవును.'

'అల్లాగే వుంటుంది లెండి. సుఖ్యంలోకి అడుగు పెట్టే చేసుకున్న దాన్ని కదా ఏమని నోటి నుంచి మాట పెగిలిందా మీకు? ముత్యాలు రాలి పోతాయనుకున్నారు.'

'అంతే—ముత్యాలు రాలిపోతా యనుకున్నాను.'

'పోనీ—కన్న ఆ పిల్లవాడినన్నా దగ్గరకు తీశారూ?'

'వాడూ నీ పిల్లాడేగా...'

'అదీ...కోతుల్తో ప్రేమలు వెలిగించే ముఖాలకు అంతకన్నా ఏవిటి తెలుస్తుంది.'

'కోతులే నయమంటాను నేను మనుష్యులకన్నా. ఒక పొరబాటు చేశాడు భగవంతుడు. అందరికీ తోకలు లేకుండా మనుష్యుల్ని చేసేశాడు కాని, కొంత కొంతమందికి—ఆ స్వభావంకల వాళ్లను, తేలిగ్గాపోల్చుకునేందుకు వీలయేట్లు తోకలువుంచితేనే బాగుండిపోయేది?'

'ఏయే స్వభావం కలవాళ్లకు?'

'అగ్ని—నీకు మల్లే, చీటికీమాటికీ తగూలాడి తెగించి పుట్టిళ్ళకు మా కేమని పోతూంటారే..'

'మాటలు తిన్నగా రానియ్యండి.'

'ఏం—యీమాటు చీపురుకట్ట తిరగేస్తావా?'

'ఆ ముక్క ముందుగా మీ నోటినుంచే వచ్చింది. నేనన్లేదు. మీరు వెళ్ళమంటేనే వెళ్లాను.'

'మళ్ళీ ఎందుకొచ్చావు? ఏ ముఖం పెట్టుకుని.'

'మీకు ఆ వెళ్ళమనే అధికారం లేదని తెలుసుకున్నాక వచ్చేశాను.'

తరువాత శాస్త్రి నవ్వు వినపడ్డది. మళ్ళీ మాటలు—'నువ్వు యీమారు రెండాకు లెక్కువ చదువుకొచ్చినట్లున్నావు. యిసోక్క మంటే యిసోక్క మంటున్నావు.'

'మీరు మాత్రం—కోతుల్తో కాపురం వెలిగించి రాలేదూ—' శాస్త్రికి మిసెస్సు జ్ఞాపకానికొచ్చింది. మెమ్మదిగా అనదల్చుకున్న మాట పైకనేశాడు—'చెల్లాయిని రేపువారం యిక్కడ్నుంచి తోలేస్తాను.'

సరస్వతి 'మీ కాళ్ళు పట్టుకుంటాను—ఆ ముక్క మళ్ళీ అనకండి.' శాస్త్రి నవ్వి 'నీ ధోరణి చూస్తూంటే అంతా కోతిచేష్టలకు మల్లే అనిపిస్తోంది. వెళ్ళేముందు తెచ్చినందుకు తగూలాడావు. ఇప్పుడు పంపిస్తానంటూంటే యిట్నుంచి మళ్ళీ వద్దంటున్నావు. ఏమిటిది?' సరస్వతి గోడను జారగిలబడి 'మీరు ఒక్కమాటు గాదు, వెయ్యిమాట్లు గాదు, లక్షసార్లు అనండి. నేను కోతినే...కోతినే......కోతినే...' అని ఘక్కుమని నవ్వేసింది.

—

సుద్యుమ్నరాజ చరిత్రము

★

శ్రీ కొండూరు వీరరాఘవాచార్యులు

మనోజ్ఞము లయ్యును అజ్ఞాతముగానుండి రచ్చకెక్కని కొన్ని యాధునిక ప్రబంధములలో "సుద్యుమ్నరాజు చరిత్ర" మొక్కటి. ఇరువదవ శతాబ్దారంభమున వెలువడ్డ రసవత్తరములగు ప్రౌఢ ప్రబంధములలో నిది ప్రథమశ్రేణికి జెందును. ముప్పది సంవత్సరముల నాడే చెన్నపురియందలి వావిళ్ళవారి "ఆదిసరస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షరశాల"లో ముద్రింపబడియు నానా డొక్క ప్రతియైనను లభించుట కష్టమైన యీ సుందరకావ్యము నొక మిత్రునివద్ద చూచి యాశ్చర్యపడితిని. ఇరువదవ శతాబ్దారంభమున— పెద్దన, రామరాజభూషణుడు, రుద్రకవి, ముక్కుతిమ్మన, కూచిమంచి తిమ్మయ మొదలగు మహాకవుల కావ్యముల ధోరణిలో అనవద్యముగను, అనర్గళముగను ఈ కావ్యము సాగిపోవుట పండితులకును, పామరులకును విస్మయావహము. ఈ సుద్యుమ్నరాజ చరిత్ర మైదాశ్వాసముల ప్రబంధము. అష్టాదశ వర్ణనములతో గూడిన మహాకావ్యముగా కవి దీనిని నిర్వహించినాడు.

కథా సంగ్రహము

మనుపుత్రుడగు సుద్యుమ్నుడు వేటకై పోయి కుమారవనములోని యొక కొలనులో మునుగగా కామినిగా మాఱిపోయి "యిల" యను పేర బరగును. అతని పరివారముగూడ సరస్సున జలక్రీడల దేలిన కారణమున, నాడువారై యిలాదేవిని సేవించుచు వనములో విహరించుచుండ చంద్రసూనుడగు బుధుడు తపముసేయుచు వారికి గాన్పించును. బుధుని గాంచి యిలాదేవి మోహించి తపసి గావున శాపభీతిచే మిన్నక చెంతనున్న మేరుపర్వతమున కేగి వేదనపడుచుండును. తరువాత శిష్యునివలన నిలా వృత్తాంతము నెఱింగిన బుధుడు ఆమె కలయికకై పరితపించును. కడకు, ఇల నెచ్చెలివల్లను, బుధుని శిష్యునివల్లను నాయికానాయకులకు సమాగమము కలిగి చంద్రవంశవర్ధనుడగు పురూరవు డుదయించును. ఇది యిందలి కథ. పురూరవుని పుట్టుక యిందు వర్ణింపబడినది గావున "పురూరవోదయ"మనియు దీనికి నామాంతరము. ఇటీవలి యితర ప్రబంధములవలె ఈ కావ్యమునందును కథాభాగము విరివిగా లేకున్నను, ఒక పురుషుడు స్త్రీగా మాఱి అనురూప వరలాభము నంది సంతానమును గనుట యనునది యిందు విశేషము.

ఈ కథాంశము వేదవ్యాసవిరచితమగు శ్రీ భాగవతమునందును, వాల్మీకిరామాయణమునందును సంగ్రహముగా నున్నది. రామాయణస్థ కథను కంకంటి పాపరాజు తన యుత్తర రామాయణమున నించుక పెంచి వ్రాసెను. భాగవతేతివృత్తమును మనోజ్ఞముగ శృంగార ప్రబంధముగా కొట్టుపాటి (కడప జిల్లా) సంస్థాననివాసుండగు కొట్టుపాటి గురవయ్య కవి రచించెను.

కవిచరిత్రము

ఈ కొట్టుపాటి గురవయ్య విశ్వబ్రాహ్మణ కులోద్భవుడు. సానగర్షి సగోత్రుడు. మునిమాంబకు పిన్నగురువప్పకు పుత్రుడు. శేషాచార్యునకు ముఖ్య శిష్యుడు. కాళికాంబా వరప్రసాదాంచితుడు, పురహరాంఘ్రియుగళ పూజాభిరతుడు. సహజ దరిద్రుడగు నీ కవిని గొందఱాప్తమిత్రు లాతనియందలి కవిత్వ పాండిత్య శక్తు లుడిగిపోవుటకు సైపక, ప్రేరేపించి ప్రోత్సహింపగా దానీ ప్రబంధమును వ్రాసితి నని గ్రంథావతారికలో జెప్పుకొనుచున్నాడు—

"అనుపమ విద్యానిలయుం
బొసెడు సభకు నాదు మిత్రు లంచితగతితో
నను లాలించి దయామతి
గని యిట్టుల బల్కి రధిక గౌరవ మొప్పన్."

"ప్రతి పద్య రసాస్వదముగ
గృతి రచియింపంగవలయు గీర్తి చెలంగన్;
క్షితి సప్తసంతతుల ద
త్కృతియే శాశ్వతము మిగుల శేఖలమగుచున్."

"కావున నీవొక సత్కృతి
గావింపుము శక్తికొలది గా గవిజనసం
భావిత కవితాచాతురి
భావింపుచు వేత్తలెల్ల బాండితి మెచ్చన్."

"శ్రీ కొట్టపాటి పురీవర సంస్థాన
సంవాసుడవు బ్రహ్మ సంతతియగు
సౌనగ ఋషిగోత్ర సంజాతుడగు ముస
లాచార్య పౌత్రుడవార్య వినుతు
డగు పిన్నగురువప్ప కాత్మజాడవు కాళి
కాంబా వరప్రసాదాంచితుడవు
గురువయాఖ్యుడవు సద్గురువు శేషాచార్య
ముఖ్య శిష్యుడవు సమ్మోదమతివి
సభ్యుడవు గ్రంథసృష్టి కుశలుడ వరయ
బుధజన విధేయుడవు భక్తి బురహరాంఘ్రి
యుగళ పూజాభిరతుడవు సుచితగతిని
మాకు 'వాచారి' వత్యంత మహిత గుణివి."

అని బహూకరింపగా పురాతన కథావిసరం బుల నెమకితా నీ కావ్యమును శ్రీ చెన్న కేశవాంకితముగా వ్రాసినాడట. ఈ చెన్న కేశవు డే గ్రామమున వెంచేసియున్న స్వామియో గ్రంథ కర్త యెచ్చటను సూచించలేదు. కొట్టపాటిలో నే చెన్న కేశవాలయ మున్న దేమో మరి. ఎట్లైనను చెన్న కేశవానుగ్రహము తనపు బూర్తిగానున్నట్లు గ్రంథాంత గద్యములోగూడ గవి చెప్పుకొనినాడు—

"ఇది శ్రీ మచ్చెన్న కేశవస్వామికృపాలబ్ధ సరస కవితా చాతురీధురీణ త్రిభువన నిర్మాణోద్ధారక మను వంశపయోదధిరాకా సుధాకర సౌనగర్షి సగోత్ర శ్రీ కాళికాంబా పాద పద్మారాధనాసక్త చేతోవిరాజమాన ముసలాచార్య పౌత్ర పిన్న గురుమూర్త్యాచార్యపుత్ర సదమలగుణ భాసమాన ముని మాంబా గర్భ శుక్తి శౌక్తికాయమాన బుధజన విధేయ గురువయ నామధేయకవిప్రణీతంబైన పురూరవవాద యంబను నామాంతరంబుగల సుద్యుమ్న రాజచరిత్రము..."

పై గద్యమునుబట్టియు గవిచరిత్రము సువ్యక్తమగుచున్నది. తన [illegible] కర్తనుగూర్చి "త్రిభువన నిర్మాణోద్ధారక" అని చెప్పుకొనుట తన వంశపు శిల్పప్రతిభకు నిదర్శకము.

కథాసంవిధానము.

పుణ్యముల కునికియైన ప్రతిష్ఠానగరమును సుద్యుమ్న మహారాజు పాలించుచుండె, నొకప్పుడు మధుమాస వాసరములు భాసురములై చెలంగెను. ఆ సమయమున నింపు కొలువున్న శేనివద్దకు కుమార వనమున కావలనున్న మలల చాలు నెలవుగా జేసి కొని కాపురము నపుపు చెంచుల గుంపు వచ్చి, అడవి మెకముల బెడద బహుజాలకుంటిమని, తమ సిగిని రాజునకు విన్నవించి వంచదీర్ప వేడుకొనెను. చెంచునోరల పలుకులు వేట తమకమును రెట్టింప జేడాకేయి గపిపి, మఱునాడు వేటకై కట్టాయిత మయ్యెను. వేటకరుగబోవు పుడమిఱేను ఎట్టి గుట్టము నెక్కుచున్నాడో చూడుడు—

పొన్నుతంతియల మువ్వగివాగెకలియమ్ము
మందంపునుడికాసు బొందళమ్ము
అపరంజిపోగుమత్తైపు పట్టుపనిజీను
తళుకురానిగ్గుల తంగువారు
డాతట్టునవరాజి డాలు వాబరిచియు
వాన్నీరుబచ్చెన పాదువువిల్లు
ప్రక్కలకోలల బిత్తళికలదండ
రహిమీఱరాణించు రవలపిడెము
బచ్చమానికముల ముఖపట్టకంపు
రాలుదాపిన కలికి తురాయమర్చి
తనరబడివాగె సవరించి ధనికి నెదుట
జవమనోజ్ఞాతివీత వేసాదిదెచ్చె.

అచ్చ తెనుంగుపదములతోడి యీపద్యము అశ్వ వేగమువలె మన కందుకొనగాకయున్నది.

ఇట్లు జూహురాణము నెక్కి పయనమైపోయిన రాజు విచ్చలవిడిగా నక్కానగల మృగఖగముల గూడపి, చెంచుల వాంఛ దీర్చినాడు. వేట ముగిసిన పిమ్మట ఆ శేటకులు చెంచులును తా నాపిన మాంసము లమ గమ్మగాపంచుకొని మెసవి, రాజుతోగూడ షోయిగా విశ్రమించినారు. సుద్యుమ్నుడు కుసుమ కోద్యానతలమున బయలుడెడి. కొలయోటి. కొఖరల సుఖా

సనల గలసివచ్చు పిల్లతెమ్మెరల శ్రమ నేరుచుండెను. అయ్యడవిలోని ప్రాణుల మాంసములచేత తుత్తు మాన్పుకొనుచు సమీప పర్వతప్రాంతమున నున్న జీవాంతకుఁడను నిశాటుఁడు, పక్వమాంసముల పరిమళములచే ప్రేరితుఁడై తన సేవకునివలన "సుద్యుమ్నుఁడు వేట కరుదెంచి వనములోని మృగఖగముల మట్టుపెట్టినాఁడ"ని విని యమ్మానుషాధము రూపుమాప దానవులతోఁగూడ గదలెను. మానవదానవపతులకు పోరు ఘోరముగా జరిగెను. అటు రక్కసులు, ఇటు చెంచులు, రాజసైన్యములు పెక్కండ్రు గూలిరి. ఇంత భయంకరరణము జరుగుచున్నను దానవుఁడెంత సేపటికిని జావకుండుటను గాంచి, రాజు సానలదీఱిన యొక్క శితసాయకము నేసి యాతని చేతిని ద్రుంచి అగ్నిబోలు బాణము నొక్కటి వైవ—

అక్కటికవు దివ్యాస్త్రం
బక్కఁగలింపంగ గుండెఝలుగుది వ్రేలన్
నక్కల్లు గడిసి దానవు
డుక్కుదొరగి క్రుక్కి క్రుక్కి యుర్విన్ బడి—
యొక్క దివ్యపురుషుఁ డైనాఁడు.

కోటి వెల్గులు గూడిన చోటునా
రత్నకిరీటంబు రాజిలంగ,
బదియాఱుకళలుండు పట్టునా నొప్పారు
మురిపపుముద్దు నెమ్మోము వెలుగ,
బంధువెన్నెలపట్టపవలు కౌసినొనాగ
జిన్నారిలేనవ్వు వన్నెగుల్క,
రిక్కలచాలొక్క చక్కనిల్చెనొనాగ
నురముపై ముత్తెపు సరులు మెఱయ,
నలదు జవ్వాదిగమగమ లాడ, జెలులు
రవణములు మ్రోయ వలిచామరములు వీవ,
గండుమబ్బులలోనీడ గానిపించు
ఖచరవరు గాంచి దొర వెఱగంది..."

యాతని యాత్మచరిత్ర నెఱుగగోరెను.

"ఈతఁడు చిత్రుఁడను గంధర్వరాజుకొడుకు చతురుఁడు. ఇతనికి విశారదుఁడను చెలికాఁడు గలఁడు. వీరిరువురు నొకసారి దేవేంద్రుని సభలో నారదుఁడు నాతని శిష్యులును గానించు గానము నాలించుచు గురుశిష్యులలో నెవ్వ రధికులని వాదమునకు దిగిరి. అభిప్రాయములు కలియక గురు [illegible] యొకఁడును వాదులాడి చివరకు "సిగపట్ల గోత్రము" వారైరి. అది ముష్టియుద్ధములోనికి మాఱినది. "పిల్లజెద్దుల"కు రేగి పోరుచున్న వీరి సందడికి సభ చెల్లాచెదరగుటచే గాన భంగమయినది. ఇంద్రుఁడు నడికట్టి వీరినిబట్ట భటులకు ముదలయిడెను. ఇది యెఱిగి విశారదుఁడు దీడ నాడ బడుచు పాఱిపోయినాఁడు. పిమ్మట నింద్రుని యాజ్ఞచే నారదుఁడు చతురుని నిశాచరుఁడవు గమ్మని శాపమిచ్చి, యుద్ధములో మడిసినతఱి రాకాసి తనము పోయి ఖచరభావము వచ్చునని యాదేశించెను."

చిత్రుఁ డిట్లు తన వృత్తాంతము నెఱింగించి రాజునకు గృతజ్ఞతఁ జూపి, తన గేమున కేగెను. ఈ కథాక్రమముతో రెండాశ్వాసములు ముగిసినవి.

లోగడ నీ దానవుఁడు పెట్టుచున్న బాధలకు దల్లడిల్లుచున్న మునులు మనుసుతునిచే రక్కసి పొలియుటను గాంచి, తమ కష్టము లీడేఱెనని రాజును దీవించి యగ్గించిరి. వేటచేతను, రక్కసులతోడి కదనముచేతను డస్సి, విశ్రాంతినిగోరిన నృపునికి ఒక చెంచు కనకాద్రికి చేరువనున్న కుమారవనమును జూపించి, యద్దాని భోగ్యత్వమునుగూడ వర్ణించి, యందు హాయిగా విహరింపవచ్చునని చెప్పినాఁడు. రేనికి కుమారవనమును జూడ వేడుక చెంగలించినది.

"ధాత్రీరుహ శీతలచ్ఛాయా సుఖాసీన
గంధర్వ కామినీ గానయుతము
నవ్యపల్లవ ఖాదనప్రహర్షోన్మద
పికపంచమస్వర ప్రకటనంబు
సరసఫలాహార సంతతామోద వి
స్తార శుకాలాప సంకలితము
సూనమరంద పానానంద సంభ్రమ
ద్రోలంబ ఝంకార రుతమహితము
నటనకృద్బర్హి షడ్జమనాదఘనము
రాజహంసాది జలపక్షి రాజకమల
కైరవాంచితసార సాకర కలితము..."

నగు కుమారవనంబును గాంచిన భూకాంతు డందలి నానావిధ వృక్షముల సింగారము మనమ్మున కానందము గలిగింప నయ్యవిశేషంబులు చూచుచు నొక్కచోట

"అలివేణికా, వికచోత్పలాక్షి, గమ
నాలసక, హంసవాణిక, దరో
జ్జ్వలకంఠిక, బిసశాఖ, చక్రకుచ, శా
[illegible]

నలరోమావళి, వీచికా త్రివళి, దీ
వ్యత్సైకతశ్రోణి, బు
ష్కల శోభన్, సరసిన్, లసన్మకర జం
ఘన్, హల్లకాంఘ్రిన్ గనెన్."

ఈ పద్యమునందలి రూపకము కవిసమయ సంవాదియై కడునింపు నింపుచున్నది. కడవఱకు విన్నను నాలోచింపక రాజు చూచినది సరస్సో నారసాక్షియో నిర్ణయింపలేము.

పతగసువాసినీపరివృతయైన యా సరోవర లక్ష్మి మీన నేత్రముల ధాళధళ్యముల దెలుపుచు, కుచ కమలకోరకముల యొప్పిదము జూపుచు, మృణాల బాహుల నాహ్వానించుచు, మిళిందికలనాద మంగళారవముల దన్నెదుర్కొనుచున్నదని సంతసించి జల క్రీడాభిలాషియై సుద్యుమ్నుండు జలంబుల డిగినాడు.

"భ్రమరకంబుల నోర బఱనొత్తుచును గేశ
శైవాలముల గేల జరిమి చరిమి
పాణిహల్లకముల బాణి దెమల్చుచు
దమ్మిమోమున మోము దార్చితార్చి
నురువు దువ్వలువ పొంపిరి బాపి వళి తరం
గముల బెడంగుల గాంచి కాంచి
పత్ర భంగములుగా బాహుయుగ్మంబున
బటువు చన్గొగ్గల బట్టిపట్టి
లీల నధరామృతంబులు గ్రోలి క్రోలి
యూరు బిసములతో నూరువులు పెనంచి
హంసికానాద మణితమ్ము లమర దేలె
రాజు లావణ్యసరసి దా బ్రథమకేళి."

సరసీలలామతోడి యీ ప్రథమకేళి యెంత మనోహరముగను శ్లేషసహితముగను నున్నదో పరికింపుడు.

ఇక రాణి పరివారముగూడ నీట దిగిజల్లులాడ జొచ్చినది.

సుద్యుమ్నుడు శ్రమాపనోదనమునకు కుమార వనమునకు వచ్చినాడు. అదృష్టముకతననో, దుర దృష్టమువలననో కమలాకరము గానవైనది. జల క్రీడారతి పెడరేప స్వేచ్ఛగా మజ్జనమాడినాడు ఫలితము ? అంతయు తాఱుమాఱగుట!

"తన వితరణ ఘనత్వము వేణిభరమందు
దనదు రాజత్వ మాననమునందు,
దన పుండరీకశోభనత కన్నులయందు,
దన సువర్ణసమృద్ధి తనువునందు,
దన శ్రీ స్వరూపమంతయు గర్ణములయందు
దనయశంబు దరస్మితంబునందు
దనరత్నసౌభాగ్య మొనరు వాతెరయందు
దన చక్రభావంబు చనులయందు
దనకుశాగ్రబుద్ధి దగుమధ్యమంబందు
దనగుణాయతతనితంబమందు
దనదుగుప్తినాభితలమందు వెలయ భూ
పాలుడప్డొక్క బాలయయ్యె"ను.

ఆయనవారా లందఱును సుందరులై దరికి జేరిరి. ఇక నేమి చేయగలరు పాపము! "ఏన మరణమైన నట్టె రాళ్లను గాని చెట్లు గాని యైన చింతలేదు అట్లు గాక స్త్రీల మనదలమైతిమిం కెట్లు పోవనొప్పు నిండ్ల కడకు" నని చింతాభరము పెల్లుగ గ్రమ్ముకొన విలపించినారు భూపునితో గూడ. బంధువులను, ప్రజలను, రాజ్యమును దలచి రాజు పెల్లు గురపిల్లినాడు. ఇట్లు రాజు చింతిల్లుచుండ కొందఱు కన్యకలువచ్చి వీరి కష్టమునకు విచారము దెలిపి "ఒకసారి పార్వతీ పరమేశ్వరు లీవనిలో విహరించి జలకేళి దేలుచుండ, క్రూరదానవులు కోక లపహరించుకొనిపోయిరి. అందు కీశ్వరుడలిగి యీ కుమారవనములో దిరుగుచు నిందు స్నానమాడువారాడువారగుదురని శపియించెను. అదిసుత యిందెవ్వరును మెదలుటలేదు. మీ రెఱుగక వచ్చి భంగపడితిరి" అని చెప్పి వనములో గౌరీ సహితుడైయున్న శంకరుని వేడుకొండని చెప్పి పోయిరి.

రుద్రకన్యలు చెప్పిన యీ సంగతి కలరి సుద్యుమ్నుడు మహేశ్వరుని సన్నుతించి తన స్త్రీత్వము నుడుపుమని ప్రార్థించెను. శివుడు స్త్రీత్వము పోవు కోర్కదక్క వేఱుకోర్కె లేవైన దీర్తునన్నాడు. పాపము! మన రాజున కది తప్ప యన్నియును గలవాయెను! శివునిచే లాభము లేదని భవాని చెంతకేగి "వాడిన మోముదామరకు వారక పయ్యెదజాటు చేసి," భూమిధరపుత్రిక యుల్లము నీరుకాగా నీవె యేడు గడయని, చెక్కుల బాష్పములు డిగజాఱ భోరున నేడ్చినది యిల. చందురునితో గూడిన చంద్రికవలె, శివుని జేరవైన నెనవీన శివను గాంచి, తన కథ నెఱింగించి నుతించి, తన మహిళాత్వము పాయ ననుగ్రహింపు మన్నది.

అనవిని దుర్గ యిప్పగిది
వర్ణము కాయణి వర్ణ మిరితినై

తనరెడుదాక నాట సత
తంబును బొరుమ మీయనోప, నీ
మనిరెడుదాక నీకు నొక
మాసము స్త్రీత్వము నొక్కమాసమం
దనుపమ పూరుషాకృతిని
నందగఁజేసితి బొమ్ము..." అన్నది.

ఆమె కరుణచే సుద్యుమ్నున కొకనెల యాడు రూపును, ఒకనెల మగరూపును జేపడినది. కొంతకు కొంత మేలు. సగము మగతనముగల పార్వతి యింత కన్న నేమిచేయగలదు? ఇక దక్కిన పరివారమును దమకు కామినీత్వము తప్పదనుకొని యందఱును ఇళ్లు పెట్టుకొని, రాజున కిలయని నామకరణము చేసిరి. అందొక్క శుకవాణి యుబుసుపోకకు వని లోని వింతల నారయ ప్రవేశించెను. ఇలాదేవి నెచ్చెలి పింఛగూడి వనవిహారము సలుపుచు బంగారుకొండ దరినున్న యొకవనిలో చక్కని పద్మాకరము కానరాగా జలకేళికి బూనుకొనెను. అందు సలిలాస జలక్రీడల దేలివచ్చుచున్న సమయమున, ఆ కమలాకర మధ్యమునందలి నీట "కిసలయాయుధునితోడుల తూగు సోయగము గలిగి, మొలకమీసము లొప్పారు మోమునందలి చెక్కుటద్దముల తళతళలతో రుచిరమ్యుడై తపము సేయుచున్న సౌమ్యుని గాంచినది యిల. సంభ్రమము మీఱ నాతని రూపరేఖా విలాసములకు ముగ్ధురాలై మరులుకొన్నది. ఇంక నేమి? మరున కిదియేకదా సందు! కుచదుర్గములు పగులగొట్టి, వక్షఃకవాటమును వ్రచ్చి, హృత్పీఠముపై నాసీనుడై ప్రభుత్వము సేయ దివిరినాడు కామయ్య.

ఇలాదేవి బుధునిగాంచి మదనపీడితురాలైనదని యెఱింగిన చెలి శుకవాణి సమాధిస్థితి నున్న సౌమ్యమౌని యిలా హృదయము నెఱింగిన కినిసి శపించునని, ఎచ్చటికైనను బోదమని యుత్తరదిక్కుగా ద్రోవదీసినది. ఎదురైన సిద్ధసాధ్య స్త్రీలను గనకాద్రికి త్రోవలడిగికొనుచు, మార్గములోని ప్రకృతి దృశ్యముల నారయుచు, గంధర్వికల గానపాండితుల కచ్చెరువడుచు బోయి పోయి—

అటజనికాంచి రబ్జముఖు
లగ్రచరత్సుర కామినీపదో
త్కటకమలాంక లక్షణని
ధానమహోన్నత శృంగజాలమున్,
రటదురువీచి నిర్ఝరవి
రావవిఘూర్ణిత దిగ్విలాసమున్,
స్ఫుటఘనగైరికద్యుతి వి
భూషితసాలము స్వర్ణశైలమున్,

ఈ పద్యము పెద్దనగారి "అటజని కాంచె భూమిసురు"డను పద్యమున కనుంగుబిడ్డ. కవియిందు గెలుపొందినాడు.

శుకవాణి బంగరుకొండకు దీసికొనిపోయి యామె మనసు త్రిప్పజూచినదికాని, యిలకు గావలసిన బంగారుకొండ మఱొకటిగదా! ఆ కొండచే కూరిననె యీయండజగూనకు మనశ్శాంతి. కను కనే పాపమామె—మునుపటివలె మాటాడదు. అప్పుడప్పుడు చనుదోయి చెమర్చుచుండును. మేన బులకలు పుట్టుచుండును. మైమఱచుచుండును. ఇట్లామెకు కామభూతపు కళ లావేశించినవి. ఆమె మోహముగ్గల మరుని గాలికి గూలు నరటిబోదవలె సమ్మూర్ఛితయైనది చెలులందఱామెను ముసరుకొని యేడ్చి, శైత్యోపచారములు చేసిరి. ప్రౌఢయగు శుకవాణి యిది మనసిజుని చేత యని గ్రహించి మన్మథరోగము కుదుర్చు మందులన్నియు వాడినది. కొండలపడక నీవు వలచిన సుందరుని వచింపుమని చెలులు గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి యడుగగా—

పరగమామకదహరాంబరస్థలమున
కలితదరహాసచంద్రికాకందళంబు
లొలయ మునిచంద్రు డెవ్వడో యువిదలార
యొక్కరుండుండి నన్నిట్లు స్రుక్కజేసె.

అని తన మనోగతము నెఱింగించినది. ఆ పల్కులాలించిన శుకవాణి "కొలకొలని కోవెలలు గూయు తావున, పలపలని చిల్కలు పల్కుచోట, తుమ్మెదలు ఝుమ్మని మ్రోగు నెలవున, నెమ్మి గుంపులు కేకలు వేయు చక్కి" నీ యువతినుంచరాదని యొక కోనలోని దివ్యమణి భాస్వన్మంటపముమధ్య వీణాగాన వైఖరులతో దఱిద్రోయుచుండెను.

ఇచ్చట వారివిహారములు చేసిపోయిన కామినుల శరీర సుగంధవాసనలు నాసాపుటముల ప్రవేశింప, మునిదిగ్భ్రాంతుడై లేచి, "ఈ కొలంకున నెవ్వతో యిమ్మెలాడి జలవిహారంబు గావించి చనియె" నని నీటగలిసిన కుంకుమాదులను బట్టి యూహించి, యోగదృష్టితో జూచెను. ఇక నేమి? మన్మథుని నిశాతబాణమువలె నిలయాతని మనోనేత్రమునకు దోచినది. ఆమె చక్కదనము, లేబ్రాయము నీతని మన్మథపరతంత్రు నొనర్చెను. ఇలమీది విరాళిచేత దాపపడుచున్న సమయమున, పత్రకుశపుష్పఫలాదుల కేగిన శిష్యుడు శారద్వతుడు వచ్చి కనకనగ ప్రాంతమున నున్న కోనలలో దాను గన్న సుందరిని. ఆమె వీణాగానచాతుర్యమును వర్ణించి వర్ణించి బుధునికినోరూరించి,

'ఇలయను నామముగలగూ
జలజానన నారికేళి సలిపెడు వేళన్
దలచినదట నిను,'

అని యాతని యభిలాషమునకు పాదు చేసినాడు. ఇలహృదయము నెఱింగిన బుధునికి మఱీ వలపు రెట్టించినది. అయిన సమాగమ మెట్లు సాధ్యము? ప్రొద్దు పోక బుధు డామె సౌందర్యమును దన కవితాచాతురి మీఱ వర్ణించుకొని కోర్కి నెడబాసిన కోకమురీతి గుందుచుండెను.

అక్కడ నిలయావస్థను జూడలేక కీరవాణి యామెను చెలుల కప్పగించి, మునివృత్తాంతము నరయబోయెను. పాప మా చెలియ పోయిపోయి తుదకు బుధాశ్రమమును జేరి "అంగన నొక్క సరసితట మందు శిశిరగానవేదికాయుత సుమశయ్యం దన తనువుఁ జేరిచి యిందుకరకుంతహతుల కెడపడు మాని"ని గాంచి తొంటిపాని యితడేయని భావించి వాని మనము నెఱుగగోరి మాటున నిలబడియుండెను. చంద్రవదనునికి మన్మథావస్థలు మితిమీఱగా నుస్సురని యూర్చుచు నిలనుగూర్చి పలురీతుల బలవించుచుండెను. ఈ సందు గనిపట్టి కీరవాణి చాటున నుండియే "ఓ నిశాపపుత్రి! యే యండజయానయైనను దనంతట దానె వరించునే పతిన్? దండిగ దూతికేల చెలి తప్పదియేమి కోలంకునీట నుద్దండత నిపో మిషన్ వలచు తన్విని జూడని తప్పుఁ బొందఁగన్!" అని నొవ్వనాడినది. ఆ పలుకులువిని యిలా దేవి తనకై యెంత కుందుచున్నదోయని నొచ్చుకొనుచు బాధపడుచున్న బుధుని గాంచి, కరుణించి శుకవాణి యిల పంపిన ముత్యాలహారము నాతని కంఠమున వేసినది. ప్రేయసీప్రేషితమగు నా రత్నహారము తాపము మాన్ప, ముని తేరుకొని, కన్నులు విప్పి "హారమురా గతి మెద్ది? దీని నే దయావతి దెచ్చె? ఇది మేను సోకదీఱని తాపము తీఱెఁగదా యని—

"ఏ నొకసారి యెచ్చటనో
యీ మణిహారము గాంచినట్లు నా
మానసమందు దోచెడిని;
మామకయోగ విలోకనస్థయా
మానిని హార మీ విమల—
మౌక్తికహారము నూడనొండగున్;
గాన నిలావధూటి మణి
కల్పితహారము గాక యన్యమే!"

అనుకొనుచు హారము ననేకరీతుల గౌరవించుచు దానితో సల్లాపములు జరిపి, తన హేమాంగి సేమములు సందేశములు నడిగెను. బుధునికి సగము తరుణీ సమాగమము జరిగినట్లే యైన దీ హారమురాక,

సంగతి ఇంతవరకు వచ్చినపిమ్మట కీరవాణి దాగ నేల? బుధునికి దన్నగపఱచుకొని, సఖీవృత్తాంతమును నుడివి, "గోలను బచ్చవిల్తు విరికోలల పాలు సేయుట న్యాయము కాదనియు, ఇది మీవంటి బుధులకు పాడిగాదనియు" జమత్కరించినది. బుధుడును అరలేని మనసుతో శిష్యునగు శారద్వతునిచే నిలోదంతము కొంత వినుట జేసియే ప్రాణములు ధరించితినని చెప్పి, సఖీజనులతో గూడ నిలను దన యాశ్రమంబునకు దీసికొని రమ్మని స్ఫటికౌస్తుభమాలను గుఱుతుగా నిచ్చి శుకవాణి నంపెను.

తరువాత చెలులు పేరంటమువలె నిలా బుధుల వివాహమంగళము వైభవముగా జరిగెను. చివరకు

"క్రొన్నెలగాల తిన్నెపయి
క్రొత్తమెఱుంగుల మేలుకట్టునన్
క్రొన్ననపాన్పు నందువలి
కూర్చుని ప్రేమన యయ్యుపేరగా
బన్నగశాయి తుల్యుని శు
పాకరసూనుని నయ్యిలాసతిన్
దిన్నగగూర్చి నెచ్చెలులు
ద్రవముగా బనినాకున" పోయిరి.

సకియావత్కోగహా చక్రవాకములకు
బత్తిరచనసొంపు పాయకుండ
మహనీయులతికాంగి మధుగోష్ఠఫలమున
కతిశయుద్విజహతులంటకుండ
గగనముస్యకచాంధకారంబునకు విభా
కరయుక్తినిబిడత కదలకుండ
విదితయావనయూరు కదళులకాత్తోర్మరు
కరికరంబులబాధ గలుగకుండ

కరపుటంబుల లాలించి, కౌంతి నించి,
చక్కసవరించి, స్నిగ్ధత సంఘటించి,
యిలను నూతనసంభోగకల దన్పె
నభినవాలోక జితవిధుడైన బుధుడు.

ఆహా! ఎంత లలితమైన సంభోగము. ఈ లాలిత్యములోని యుచితానుచితములు పాఠకులే నిర్ణయించుకొనవలెను. సంభోగవర్ణనములోని యీ పద్యమున శ్లేష, రూపకము, యథాసంఖ్యము నను మూడలంకారములు గూడుకొని కవిలోకోత్తర ప్రతిభను జాటుచున్నవి. ఇట్లు కనకశైల శిరోభాగముల నయ్యిలాబుధు లనురాగరసములు వెల్లివిరియ విహారింపుచు లోకవర్ప్య పుర్యూరవుడను పుత్రరత్నము ముదయించి "పురూరవోదయము" రసవత్తర ప్రబంధముగా రూపొందినది.

కథాకల్పనము

మూలమున భాగవత రామాయణములందున్న కథలకు గొంచెము భేదము కలదు. భాగవతము సుద్యుమ్నుడు మనుపుత్రుడని చెప్పినది. రామాయణమున సుద్యుమ్నుడను పేరె లేదు. పైపెచ్చు కర్దమప్రజాపతి కొడుకు ఇలుడని చెప్పబడెను. చిన్ని కథను కావ్య వ్యాప్తముగా పెంచి వ్రాయుటలో రసానుగుణముగా నలతిభేదములు సంఘటించుట కవి కనివార్యమైనందున, నట్టివానిని విడిచిన నిందు గంధర్వ శాపనివృత్తి వృత్తాంతము కవికల్పితముగా దోచుచున్నది. కాని ప్రధానకథకిది యేరీతిగను నుపకరించినట్లు లేదు. మఱి వేటకేగవలసిన రాజునకు యుద్ధ శ్రమనుగూడ గూర్చి విశ్రాంతికొరకు కుమారవనమునకు బంపుటకు మాత్రమిది పనికి వచ్చుచున్నది. రామాయణములో శివుడు శివను సంతోషింపజేసి విహరించుటకు దాను స్త్రీరూపమును దాల్చి కుమారవనములోనికి వచ్చిన ప్రాణులన్నియు స్త్రీ భావమును బొందునట్లు సంకల్పించెను. భాగవతములో, దిగంబరయైన శివ శివుని యుత్సంగముపై నున్నతఱి, మునులాయనను దర్శింపవచ్చి శివాశివులు కేళీలోలురై యున్నారని వెడలిపోవ, శివుడా వనమున ప్రవేశించిన పుంల్లింగి నపుంసకులు స్త్రీలౌనట్లు శపించెనని కలదు. మన కావ్యకర్త రక్కసులు వస్త్రము లపహరించినందున శివుడు శపించెనని కల్పించెను. ఇంకను కావ్యనిర్వహణమునకును, రసపోషణమునకును నవసరములగు కొద్దిమార్పు లావశ్యకములే కావున వానిని వివరింపను.

వర్ణనాదికము

ఇటీవలి కాలమున వలువడిన పెక్కు కావ్యములు చిత్ర కథా మహనీయములు కాక, వర్ణనభూయిష్ఠము లనుటలో నెవ్వరును విప్రతి పన్నులు కారు. ఆ రీతిగ నీ సుద్యుమ్న చరిత్రముగూడ వర్ణనములలో జాల ముందంజ వేసినది. ఇందునగరము, చతుర్వర్ణములు, పుష్పలావికలు, వసంతము, వేట, యుద్ధము, వనము, వనవిహారము, జలక్రీడ, నాయికానాయకులు, సూర్యచంద్రుల యుదయాస్తమయములు, ఆశ్రమము, నాయికా నాయకుల విరహము, చంద్రదర్శనాద్యుపాలంభనములు—

అను విషయములు కూలంకషముగా వర్ణింపబడినవి. శబ్దార్థములపై పూర్ణ ప్రభుత్వముగల కవి పై వర్ణనములం దెక్కుడను వెనుక బడలేదు. ఈతడు మను, వసు చరిత్రముల నాదర్శముగా దీసికొని తన కావ్యమును నిర్వహించినాడని కథా సంవిధానమును బట్టియు, ఆయా వర్ణనములను బట్టియు బాగుగా నిర్ణయించుకొనవచ్చును. రాక్షసరూప గంధర్వ శాపవిమోచనము మనుచరిత్రను బట్టి కల్పించినదే యనవచ్చును. కవికిగల వర్ణనావ్యసనముచేతను, శబ్దాలంకారతత్పరత్వముచేతను అటనట రస ప్రతీతి భంగమగుట తప్పలేదు. నాయికా నాయకుల నొక్క రంగముపై నన్యోన్యము మాట్లాడించిన బాగుండెడిది. ఈ కార్యమంతయు కేవలము చెలికత్తెయే నిర్వహించుట రసజ్ఞులు తలలూపలేరు. అయినను కావ్యము మనోహరత్వమునకు దూరము కాక కవిని చిరంజీవిని జేయగల్గియున్నది. పుర వర్ణనములో—

"కాలగళు డుదక్కు, గాఘుని గెలిచిన
వారలెవ రటంద్రు వసుధలోన
జక్కదనము చేత నిక్కుచునవ్వీట
మరుని గెలువనట్టి మనుజు డెవడు ?"

అని పురుషసౌందర్యము నొక్కమాటలో జెప్పినాడు—వనవర్ణనములో—

"శోకనుయాయినంపుదతి
సొంపలరన్ హిమవాదివోగి, శా
ఖాకులమైల లూడ్చి బెడ
గైన గుళుచ్ఛగుచ్ఛంబులంధు మా
తాకుల కావికోక లల
రారగ దాల్చిన కీరభూషణా
స్తోకలు గొమ్మలయ్యనిలా
తోదనిసెస్గొనసాగు కొర్కెలన్"

ఇంపలి శ్లేషరూపక సంపత్తితో సొంపైయున్నది. తాపసుల ధైర్యము తరుణులచే దూలిపోవుననుటకు—

భామరో కూర్చుకున్ ప్రమిదకాధేయమై
వరసత్త్వగుణమను వత్తిగలిగి,
ముక్తికాంతాస్నేహమున ప్రజ్వలించుచు
ఘనతరమాయాంధకారమడచి,

"యరివర్గకలభ సంహారంబొనర్చుచు
శాత్మీయదేహాలయాంతరమున,
నలసప్తభూమికలను మెట్లపై బున
రావృత్తిరహితం బసెడికుదుట
బ్రళయజఝంఝానిలంబున మలగనట్టి
దివ్యయోగీంద్రసుజ్ఞానదీపకళిక
పొలతి నెమ్మేని గాలి చేమలసుకతన
శారి మునికి దపోవిఘ్నకారిణిగద!

"కచ్చుడాల్గట్టు నీ మునిముచ్చు లెల్ల దామరస నేత్రలింద్ల బందాలుగారె" అను పెద్దన్నగారి భావమిందు సుందరముగా పరిపుష్టమైనది. సందర్భమునుబట్టి రెండును రెండుత్రోవలు త్రొక్కినవి.

"అగురాకెంజిగురాకుల
నగు రాకొమరితె పదమ్మనబరుచికల్మిన్
దగురా నీలపు రాజిగి
తెగురా సుతివాలుకురుల తతులకు సరిరై."

ఈ పద్యము చేమకూరవారి "అన్నన్న మొగము వన్నె నిఱున్నన్న" అను దానిని బోలియున్నది. చంద్రోదయవర్ణనము

"పూర్వశైలంగధరము బూని యక్కునగాటు
వెలయజంద్రపాండు వృషభువెడలె
గగనకాననమున గన్పడుచుక్కల
మందగలియుటకు నమందలీల."
"తగకరస్ఫురత్ప్రష్ట సత్కౌళస్థానయైవి
లీనతారకయై వికలితతమో వి
నీలకచపాళియై యతిలోలచక్ర
కుచయుయి చెలంగ నిశి రాజు గూడుకతన."

పై వర్ణనము లెంతయు సుందరములుగదా! ఇంత వర్ణించియు దనగోత్ర ఋషులకు జనకుడగు సృష్టికర్త విశ్వకర్మను బ్రశంసింపకుండుట కవి కిష్టము కాలేదు కాబోలు! మన్మథ దూషణములో నాతా అతని దీర్చుకొన్నాడు—

"అరసియకారణంబయిన
యాగ్రహ మూనెదవంచు నీకుగా
విరులశరమ్ము, లిక్షువున
విల్లును, నారిని దేటి బారుచే,
విరహుల పాలి దైవమయి
విష్టపసన్నుతి విశ్వకర్మతా
బరగ సృజించె నాతనికి
బ్రాంజలిసేయగవచ్చుమన్మథా!"

కవి శృంగారప్రబంధమును వ్రాసినను వేదాంతపరత్వ మెక్కుడుగా గలవాడు. కావున వర్ణన సందర్భముల నయ్యెయెడల నది వ్యక్తమగుచున్నది. ముక్తాహారము మెడలో బడినపిదప దాని నుద్దేశించి బుధుడు—

"తారకసాంఖ్యయోగముల
దాల్పుసునూత్రము సేత దాటి సం
సారపయోధి గాంతకుద
సంతతసౌఖ్యము గాంచితీవు నీ
భూరికృపావిశేషమును
బొందక తాదృశ భూతియబ్బునే
తారక సాంఖ్యయోగముల
దాల్చనయంతనె తారహారమా!"

అని శ్లేషించి చాతుర్యముగా బలికినాడు. ఈతడీరీతి వర్ణించిన యద్భుత వర్ణనములు పెక్కులు గలవు. విస్తర భయమున నొండు రెం డుదాహరించి విరమింతును. అంధకార వర్ణనము—

"తనరత్నమబ్ధిజాతనని కోకిలుమిన్న
సిరి నేల జేరాడు కురుల గుమిరొ,
పుడమి పొంగులనేచ పడలమారుడుత్రుప్పు
దుడిచి పెట్టిన నల్లతొగలరుచిరొ,
యపరాబ్ధమున మకరాలయేసుడు ద్రేల్చు
మహిత నిత్యాగ్ని ధూమవ్రజంబొ"

చుక్కల వర్ణనము—

"కడలు మిన్నంటె పెంపడరు చీకటిమ్రాను
చివరబుట్టిన వెల్లపువులనంగ,
ఆకసం బరయశ్రీహరి పదాబ్జవహించు
కతమున వెలుగునఖరములనగ
దిక్కుగమి రెుప్పె కాంతులు పిక్కటిల్ల."

కథా ప్రకల్పనాచాతుర్యమునకన్న నిందు వర్ణనల మహిమము మిన్ను ముట్టుచున్నది. ఎంత వర్ణించినను విసుగు బుట్టనీయక పాఠకు నాకర్షించి క్రొత్తక్రొత్తల దిప్పట కతను మేటియందును. దీర్ఘ సమాస రచనము సేయుటకుగాని, అలతిపదములతో పద్దెముగూర్చుటకుగాని యాతడు చాలినవాడు. సీసముల నొయ్యారముమీర, సమతౌసుణముతో పరచుట

తూగు నడకలో నడిపించుట కీతనిని చెప్పి తీఱవలయును—

"అమితాభికాలాప శమితాభినవకోప
రమితాంగనాటోపరాజితములు,
ఫలసూనభర చూత దళపీనపికజాత
కలమానమృదుగీత కలయితములు"
"బొగ్గునిగ్గుల కెగ్గు నుగ్గడించెడి మేని
కాఱుచీకటి గుమి కడలుముట్ట"
"మదమెత్తి కరమెత్తు మత్తనాగమువోలె
బరువడిచేసాచి బాదిబాది"
"క్ష్మారుహశీతల చ్ఛాయాసుఖాసీన
గంధర్వకామినీ గానయుతము."

రసాలంకార భావబంధురములగు నిట్టి పద్యములు లెక్కకు మిక్కిలిగా గలవు.

కావ్యము కైశికీవృత్తి భరితమై ద్రాక్షాపాకముతో సాగినది. కవితాధార అడ్డమాకలు లేక ప్రవాహమువలె నడచినది. కవితా శిల్పములో నీ శిల్పి యెందును వెనుకబడలేదు. వ్యవహారమున నుపయోగించు జాతీయములు, సామెతలు: కాలము మసించు, మడమ ద్రొక్కుచు, వండినకూడు నేయని వస్త్రములు, ముక్కు సూటిగా, పాడయెండ, ఎదురుగా వచ్చెను, త్రుప్పు తుడిచిపెట్టు, కుందకము లేక, మున్నగునవి—భాషకు జీవములవంటివి సమయానుకూలముగా నీ కవి పెక్కులు వాడినాడు. బిగువుగల మనోహర రచనము. వ్యర్థపదముల నుపయోగింపడు. కథాగమనములో గాని, వర్ణన ఘట్టములందు గాని ఔచిత్యము, సారస్యము లవమాత్రమును దీసిపోవు. సందర్భోచితములగు పదజాల మీతనికి దాస్యము చేయుచుండును. ఆయా పాత్రల స్వభావములను జిత్రించుటలో నీతడు దొడ్డవాడు. బుధుడు నాయికనుద్దేశించి పల్కిన యీ మాటలు స్త్రీ స్వభావ వ్యంజకములు—"మును తమి గొల్పి సుందరతముందున కేగుదు రెంపమావులే వనితలు మీ మనమ్ము గను వారు హరింగనువారు కోమలీ!"

ఇక నీ కవి తన నాయికానాయకుల సృష్టిలో గూడ వారిని మహనీయ పాత్రములుగనే దిద్దినాడు. ఇలావధూటి "అందముల యిక్క తళతళలాడు రిక్క, వలపుల కొటారు, వరదతిపలికటారు. ఆమె యందమునకు ప్రకృతియంతయు జితమైనది. ఇక బుధుడొక లెక్కా? తపసిరైనను నామె సంగమునకు దాపపడక తప్పలేదు. ఈమె హృదయ మహనీయతకు బుధునికోసమై తాను స్వయముగా ప్రయత్నింపక నెచ్చెలిని సైతము దాను ప్రేరేపక కార్యసిద్ధి నందుటయే సూచకము. ఈ గాంభీర్యము, ఉదాత్తత మెచ్చుకొనదగినవే.

ఇక నాయకుడో "విధునితో గిసలయాయుధునితో విధునితో దులదూగు సోయగంబులరు" మొలకమీసలవాడు. చంద్రవంశ వర్ధనుడు. అందును సమాధినియతుడగు తాపసి. అంతస్సంస్కారము వలసినంత యున్నది. ఇట్టి యుదాత్త పాత్రములను దన కావ్యమున వర్ణించుకొని రససిద్ధుడైన కవి ధన్యుడైనాడు. సుద్యుమ్న రాజ చరిత్ర—మాంధ్రవాఙ్మయమున నాచంద్రార్కముండు మధుర శృంగార కావ్యమైనది.

"జయన్తి తే రససిద్ధాః కవీశ్వరాః"

నిష్ఠ - సంభూతి మొగ్గల్లానయోగి

శ్రీ పారనంది జగన్నాథస్వామి

*కపిత్థ దేశం: రాజగృహ-గృధ్రకూటపర్వతము-అశోకవనం-స్తూపం. సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగి.

గుణభద్ర: సర్వశాస్త్రవిదుడు, శిష్యుడు,

శ్రావస్తి వీర్యసేన: యాత్రికభిక్షు-యువకుడు-వివర్ణముఖము-ముతకకంబళీ వేసుకొని యున్నవాడు.

విరూధకుడు: రాజు.

చాటుపదుడు: రాజు అనుచరుడు.

సందరానంది: రాణి-అపరిమితంగా ఆకర్షించే సౌందర్యం. సౌందర్యాన్ని మించిన శరీరసుగంధం.

చందమనా: రాణి సేవకురాలు.

మారమోహకజీ: పాపాలకు పేరుపడ్డవాడు. సన్నంగా పొడుగ్గా అందంగా ఉండే యువకుడు. చక్కని దుస్తులు.

కోకాళికుడు: మార అనుచరుడు.

రాజగృహంలో గృధ్రకూటపర్వతమువద్ద సుకాష్యుడు నిర్మించిన విశాల—అశోకవనం, దానిమధ్య ఒక పెద్ద కోనేరు. ఒడ్డున ఒక ఎత్తైన స్తూపం. స్తంభం యొక్క శిఖరము, చుట్టూ నున్న చెట్ల కొమ్మలకు మీదుగా అంది, అరుణోదయాది సూర్యకిరణాలలో ప్రక్షాళిత మవుతున్నది. డెబ్భై అడుగుల ఎత్తు, ఇరవైఅడుగుల వెడల్పు గలది ఆ స్తంభం. ఆ ఎత్తున సమతలము, ఒక కొసను చిన్న దేవాలయము, అందున్న బుద్ధ భగవానుని కంచు విగ్రహము సూర్యకాంతిలో ప్రజ్వలిస్తూ ఉన్నది. ఆ నిర్మాణమంతా చెక్కబడి నునుపు చేయబడిన నీలలోహితశిలతో గొప్ప నేర్పుగా కట్టబడియున్నది. దక్షిణభాగంనుండి నల్లచలువరాళులతో అమర్చబడిన మెట్లు ఆ స్తంభము మీది భాగానికి అందుకొనియున్నవి. సమతలముచుట్టూ చిన్న పిట్టగోడ శిల్పి యొక్క చిత్రనైపుణ్యాన్ని ఉద్ఘాటిస్తూ ఉన్నది.

బుద్ధవిగ్రహమునకు ఎదురుగా ధ్యానంలో నిమగ్నుడై పద్మాసనంలో సంభూతిమొగ్గల్లానయోగి అధిష్ఠించియున్నాడు. అతని చేతులలో విప్పియున్న ధాతకీయ పారాయణ గ్రంథము వుంది. ఒక ప్రక్కన నికాయ సూక్తము, బ్రాహ్మచోలసూక్తము, ప్రజ్ఞమితశాస్త్రము పడియున్నవి; రెండోప్రక్క కమండలము, ఖజ్జకపళ్ళబుట్ట, ఛత్రము ఆహారము గల పళ్లెము మెరుస్తున్నవి.

మధ్య కళ్ళు విప్పి గ్రంథం చూసిచూసి మొగ్గల్లాన యోగి:

"అభిక్కాంతం భోగోతమ. అభిక్కాంతం భోగోతమ. సెయ్యథాపి భోగోతమ నికుజ్జితం వా ఉక్కుజ్జెయ్య—పటిచ్ఛన్నం వా వివరెయ్య, మూల్హస్స వా మగ్గం అచిక్ఖెయ్య, అంధకారె వా తేలపజ్జోతం ధారెయ్య; చక్ఖుమంతో రూపాణి దక్ఖింతీతి; ఏవం ఏవం భోతా గోతమేన అనేక పరియాయేన ధమ్మో పకాసితో. ఎతెమయం భవంతం గోతమం శరణం గచ్ఛామి, ధమ్మంచ భిక్ఖుసంఘంచ ఉపాసకనో భవం గోతమో ధారెతు. అజ్జతగ్గె పానుపెతె శరణం గతేతిం అతి శ్రేష్ఠగోతమ, ఓ అతి శ్రేష్ఠగోతమ!" 'ఉన్మూలమైన వాటిని నిలపెట్టే, ఆచ్ఛాదితమైన వాటిని ప్రకటింపజేసే, భ్రమలో చిక్కుకున్న వారికి మార్గంచూపే, అంధకారములో నున్న వారికి దీపముజూపే, నీవు నేత్రములు ఉన్నవారు చూడగలిగేటట్లు, అనేక పర్యాయములు, శ్రేష్ఠతముడైన నీవు ధర్మమును ప్రకాశింపజేశావు. నిన్ను, ఖోతముని, శరణం వేడుకొంటున్నాను; నీ ధర్మాన్ని, నీ సంఘాన్ని, శరణం వేడుకుంటున్నాను. నన్ను నీ భక్తునిగా ఆశీర్వదించు. శరణం.'

అని అంటూ ధ్యానంలో కళ్లు ముకుళించినాడు.

1

[గుణభద్రుడు శిష్యునితోకలిసి మెట్లుఎక్కి మీదికివచ్చును]

* *St. Simeon Styllites* అనే ఆంగ్లనాటిక దీనిని రచించడానికి ప్రోత్సహించింది. అందుకు నా కృతజ్ఞతావందనములు.

శిష్యుడు : భిక్షూ, సంభూతిభిక్షూ, మొగ్గల్లానభిక్షూ, సకలశాస్త్ర పారంగతులు గుణభద్రదేవులు, మీకు దర్శనము ప్రసాదింప వచ్చియున్నారు. కళ్లువిప్పి లేచి సత్కరించండి.

[సంభూతి మొగ్గల్లాన కళ్లు విప్పలేదు.]

శిష్యుడు : యోగిభిక్షూ, మహాపండితుల దర్శనభాగ్యం మీకు లభిస్తుంటే, ఇటు చూడరేమి!

మొగ్గల్లాన : (కళ్లు మెల్లగ విప్పుతూ, అదే వారివైపు చూస్తూ, మీరుఎవరు అనే అర్థము ఇచ్చునట్లు తల ఒకమారు కంపించి, కళ్లుమూశాడు)

శిష్యుడు : ఇదిఏమి ? ఒకనటనా ! గుణభద్ర పండితుల ప్రఖ్యాతి మీ శ్రోత్రములచేర లేదని నమ్మించడానికా! మీ స్తంభందాటి నక్షత్రమండల పర్యంతం వారి ఖ్యాతిచేరగా, వారిని అచ్చటి శాస్త్ర మండలివారు "దేవులు" అని బిరుదాంకితులుగా చేశారు. ఆవాణి మీ చెవులకు సోకదనా ! (అని బిగ్గరగా గర్జించాడు).

మొగ్గల్లాన : (ఈ గర్జన ప్రారంభమందే ఉలుకుపడినట్లు కళ్లువిప్పి చూ_ కూర్చొని శిరస్సు కంపించాడు.)

గుణభద్రుడు : సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగీ, నీవు నిజముగా నా పేరు వినియుండలేదా.

మొగ్గల్లాన : విన్నాను కొంచెం.

గుణభద్రుడు : (శిష్యునివైపు చూస్తూ) ఆ! (కొంచెముసేపు నిశ్శబ్దం)

మొగ్గల్లాన : మీ అఖండపాండిత్యంవల్ల మీరు సాధించినది ఏమిటి !

గుణభద్రుడు : శబ్దవిద్య. శిల్పస్థానవిద్య, చికిత్సావిద్య. హేతువిద్య,—అన్ని విద్యలలో పారంగతుడనైన నన్ను నీవు అధిక్షేపిస్తున్నావా ? ఉహ్ ! వీటి జ్ఞానములేనివానికి ధర్మగ్రంథావబోధన ఎక్కడిది !

మొగ్గల్లాన : జ్ఞానము, ముఖ్యముగా శాస్త్రముల జ్ఞానము, వాదప్రతివాదాలకు, ఆచరణకు కాదుగదా! తథాగతుని ఉపదేశము ఆచరణ.

గుణభద్రుడు : "అంధకార నాశనార్థంవిద్య." అనిగదా సూత్రం," శిష్యులకు శబ్దార్థనిర్వచనములు లెస్సగ తెలిస్తేనే, వారు బోధనలను బోధపరచుకో గలరు. విద్య పూర్తి చేసుకొన్నవారే అర్హులు కాగలరు. వివేకముంటేనే వైరాగ్యము. అప్పుడు తపశ్చర్యకు పూనుకోగలరు. అట్టివారిని పూజానిందలు స్పృశించలేవు." ఇదీ తథాగతుని శాసనము. నీవు అందుచేత విద్యను గర్హించరాదు.

మొగ్గల్లాన : "కామములను విసర్జించి కృతకృత్యుడవుకమ్ము. సర్వదుఃఖాలకుమూలము కోరిక. కోరికలను త్యజించినవాడే నిర్వాణాన్ని పొందగలడు." ఇది నికాయవచనము. (అని ప్రక్కన ఉన్న గ్రంథమువిప్పి చేతిలో భద్రముగా ఉంచాడు.)

గుణభద్రుడు : ఆ నిర్వాణప్రాప్తికే జ్ఞానబోధన. నా శిష్యుడవుకా. క్రిందికి దిగివచ్చి శిష్యులకు జ్ఞానమును వెదజల్లి సంఘాభివృద్ధిచేయి. అది జ్ఞానతపస్సు. నిజమైనసేవ. అందుకే సంఘంగచ్ఛామి.

మొగ్గల్లాన : అందుకా యింత శ్రమపడి వచ్చావు. నేను ఇక్కడనే ఉంటాను. అనేక సంవత్సరాలనుండి ఇక్కడనే ఉన్నాను. దీనిని విడవజాలను. నాకు అలవడిన ఈ తపస్సు మీరు చెప్పిన శాస్త్రాధ్యాపనకంటె చాలా రెట్లు ఉత్తమము.

గుణభద్రుడు : నాది పెద్ద పాఠశాల. సుమారు రెండువందల విద్యార్థులతోడను, పదిమంది పండితులతోను కలకలమంటూ ఉంటుంది. మా శాస్త్రబోధనలకు నీ ఆచరణబోధన మేళవింపుజేసి లోకకళ్యాణము చేయగలవు. నాతో సాహచర్యముచేసి నీ ప్రక్క పడియున్న గ్రంథములలోని సూక్ష్మవిశేషాలను గ్రహించగలవు. ఈ వ్యక్తతపస్సు చాలించు. దిగిరమ్ము యోగీ.

మొగ్గల్లాన : శాస్త్రచర్చ అనే మోహములో నన్ను దించ ప్రయత్నించవద్దు. పొమ్ము బ్రాహ్మణదేవా. ఆ గురుకులవాసము నాకు వలదు. సమ్యకత్వ న్యాయము నా మార్గము. పొమ్ము. (అని కళ్లు మూసుకొన ప్రయత్నించును.)

గుణభద్రుడు : జ్ఞానాన్ని నిరసించినవానికి సమ్యకత్వము ఎట్లు కుదరగలదు. సమ్యకత్వము అనే పదానికి నిర్వచన తెలుసునా నీకు. సమ్యకత్వ సూత్రం అర్థమైనదా నీకు. హీనయాన మహాయాన భేదాలు తెలిస్తేగదా, సమ్యకత్వాచరణకు యోగ్యత సిద్ధిస్తుంది. జ్ఞానంవినా ఆచరణే మాఢ్యం అని ప్రవచనము. రా నాతో.

మొగ్గల్లాన : పొమ్మంటే పోకపోవడము జ్ఞానమా? నా తపస్సును విఘ్నముచేయడానికి వచ్చిన పిశాచమా నీవు! నేను సంపాదించిన తపశ్శక్తి నాకు చాలును. నాకు ఇంకేమీ అవసరము లేదు. నీవు వెళ్ళవా ! (అని పలికి కళ్లు మూసికొన్నాడు.)

శిష్యుడు : ముక్కు లేనివానికి మల్లి పువ్వా? తప్పు మనది. పదండి గురువర్యా పోదాము. (అని వారు దిగడానికి లేచారు.)

మొగ్గల్లాన : (ఒక గ్రంథాన్ని విప్పుతూ). అన్నం జీవం. అన్నం శరీరం. అంతవాలోకో అనస్తలోకో. (అని పఠిస్తూ) "ప్రపంచ నిస్సారత తెలుసుకోలేనివానికి అనుత్పాదజ్ఞానము ఎక్కడిది? జలముతో నెట్లు బ్రాహ్మణుడు రెండు వేళలందు ప్రక్షాళనము చేయునో, తాపసు లట్లు ఉదయాది యోగజలములతో ఇంద్రియాలను కడిగి మనోవికారాలను వశపరచుకొని ధమ్మ మార్గాన్ని నడవవలెను." ఈ ప్రమాణములో విద్యాశాస్త్రాలను చెప్పలేదే. (అని కళ్లు మూసుకొంటాడు.)

2

[క్రిందినుండి కేక] - మొగ్గల్లానా, సంభూతీ (అది ఇంకా యోగి చెవులకు చేరకముందే మరియొక మారు కేక) "మొగ్గల్లానా, మొగ్గల్లానా" (ఇంకా మొగ్గల్లాన కళ్ళు విప్పకముందే మెట్లుమీదికి వచ్చి)

శ్రావర్షి : నేను శ్రావర్షిని, నేను, అయ్యా, శ్రావర్షి వీర్యసేనను.

మొగ్గ : ఏహి భిక్కు.

శ్రావర్షి : (ఒక బుట్ట జామిపళ్ళు ఎదుటవుంచి ఆశ్చర్యాదరములు సూచిస్తూ సాష్టాంగము వేశాడు. లేచి) అయితే మీరేనా సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగి, ఇదేనా నీ దివ్య స్తంభ శిఖరము. మీ దర్శనము లభించిన ఈ క్షణము నా జీవితము పవిత్రమైనది. ఇందుకే ఇన్నాళ్ళు జీవించాను. ఇంత దేశము తిరిగాను.

మొగ్గ : (ఆ పళ్ళవైపు జూచి) ఇవేమిటి ?

శ్రావర్షి : అత్రంజిన జామితోటలకు ప్రసిద్ధి. మీ దర్శనము ఫలవంతముగా ఉండాలని ఈ పది పళ్ళను తెచ్చాను. పరిగ్రహించండి. మీ ఫలహారానికి ఉపచరించగలవు.

మొగ్గ : పది లేవే. ఆరే ఉన్నాయే. రెండు పూటలకు సరిపడిన భోజనమైనా ఇవ్వలేదే.

శ్రావర్షి : (ఆ కొంతుకు ఆశ్చర్యపడుతూ) క్షమించండి. ఇక నేను వెళ్తాను.

మొగ్గ : ఎందుకు ఆ తొందర ?

శ్రావర్షి : అహ చిత్రచైత్యంలో మూడేండ్లనుండీ ఒక పండైనా తినకుండా తపస్సు సమాధిలో ఉన్న ఆ మహాభిక్షుణీ ఉత్పలవర్ణను దర్శించాలి. విలంబం చేయరాదు అని లోకం ఘోషిస్తున్నది. ఆమె నిర్వాణస్థాయిలో ఉన్నదట.

మొగ్గ : (కొంచెము విసుగు కనబరుస్తూ) అయితే దారితప్పి ఇక్కడికి వచ్చావా. పో. ఊ. ఇక వెళ్లు. నీవు చేరేలోపున ఆమె కళ్లు మూసివేస్తే—

శ్రావర్షి : మీరు ఆమెకంటె ఎక్కువ విఖ్యాతులు గదండీ.

మొగ్గ : ఆమె కొరకు ఏమి తీసుకొవెళ్లుతున్నావు ?

శ్రావర్షి : ఈ రేగుపళ్ల పొట్లము.

మొగ్గ : ఈ నిముషమో ఆ నిముషమో ప్రాణం విడవడానికి సిద్ధంగా ఉన్నదానికి ఆ పళ్ళు ఎందుకు ?

శ్రావర్షి : నా భక్తి స్వామీ.

మొగ్గ : ఛీ. నీ మాట వింటే అసహ్యంగా ఉంది.

శ్రావర్షి : అర్హత్, కోపగించకండి. మీ దర్శనానికని చాలా దూరమునుండి నడచుకొని వచ్చాను.

మొగ్గ : దారిలో ఎంతోమంది అర్హులను, మునులను, యోగులను భిక్షుణీలను దర్శించినావు గదా.

శ్రావర్షి : లభించినవారి కందరికీ ప్రణామములు చేసే ప్రయాణము చేస్తూండేవాడినండి. అందుకే ఇన్నాళ్ళు అయింది ఇక్కడికి వచ్చేసరికి.

మొగ్గ : బోధపడింది. వాళ్లందరిలో నేను ఒకడిని. అంతేగదూ.

శ్రావర్షి : అందరికంటె మీరు ఉత్తములు. మీ కొరకే బయలుదేరినాను. బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి. ధమ్మం శరణంగచ్ఛామి, సంఘం శరణంగచ్ఛామి.

మొగ్గ : నాకు ముఖస్తుతి అక్కరలేదు.

శ్రావర్షి : (తదేక దృష్టితో అతని ముఖమువైపు చూస్తూ) నేను చెప్పినది నిజము. ఈ లోకమంతా మీ ఉగ్రతపస్సు గురించి అద్భుత గౌరవముతో ప్రశంసిస్తున్నారు. సంఘం శరణం గచ్ఛామి. మీ దర్శనలాభము ఈ శరణ. మీ నేత్రములనుండి ప్రసరిస్తున్న తేజఃకిరణాలలో ఒక్కటి చాలు. ఈ శ్రావణుని పవిత్రపరచడానికి. పరివ్రాజకులు ఆ పవిత్రతా ప్రాప్తికి ఏమైనా సమర్పించగలరు.

మొగ్గ : అందుకా నాలుగు జామిపళ్లు...

శ్రావష్ఠి: నేను ధనవంతుడిని కాను భోధి సత్వా.

మొగ్గ: ఆ, డబ్బులేనివానికి దేశపర్యటన ఎలాగోకదా.

శ్రావష్ఠి: అదా మీరు అనేది. ప్రపంచము అంత సుమనోహరము, శోభస్కరమున్నూ. దానిలో స్వేచ్ఛావిహారమండీ నేను చేసినది.

మొగ్గ: దానికి ఈ శ్రావక వేషము ఎందుకు?

శ్రావష్ఠి: డబ్బుకు బదులు ఈ వేషము. ఈ రోజులలో పరిభజ్జకునికి ఉచితముగా అన్నీ అందరూ ఇస్తారు.

మొగ్గ: అలాగే సంపాదించినవేనా ఈ జామి పళ్లు.

శ్రావష్ఠి: డబ్బు ఉంటే ఇంతకంటె మంచివి కొనుకును.

మొగ్గ: అయితే పనికిమాలిన కొత్త తెచ్చావు నాకు. (అని ఉద్వేగములో లేవబోతూ ఉంటే)

శ్రావష్ఠి: వద్దు ఉద్వేగము యోగీ.

మొగ్గ: (సర్దుకొని) నాకు నిరోధము లేదు అనుకొన్నావా? నీవలె పరివ్రాజకబ్రువుడను కాను నేను! చవకఅయిన ఆతిథ్యము దొరకడానికి వేసిన వేషముకాదు ఇది.

శ్రావష్ఠి: న్యాయమా ఇట్లు నిరసించడము. ఎంత కాంక్షతో వచ్చానండీ మీ దర్శనానికి.

మొగ్గ: నా దర్శనము అంత సులభమైనది అనా నీవు అనేది!

శ్రావష్ఠి: మీరు చాలా కఠినులే.

మొగ్గ: కుర్రవాడా. నాపైనే నేను దయ ఎరగను. నా తపస్సు కాఠిన్యము సంపాదించడానికే. దయ ఉండదు తపస్సులో.

శ్రావష్ఠి: అందుకనేనా అన్ని కాలాలలోనూ ఇక్కడనే ఉండగలుగుతున్నారు.

మొగ్గ: అవును.

శ్రావష్ఠి: వర్షించినా, ఎండకాలినా, మంచు పడినా...

మొగ్గ: ఎందుకు ఆ ఆశ్చర్యము.

శ్రావష్ఠి: ఎట్లు సహించగలుగుతున్నారో తాపసోత్తమా.

మొగ్గ: చేతగాని పెద్దమ్మలు మీరు. నీటిలో కరిగిపోయే ఉప్పుగడ్డ అనుకొన్నావా? ఎండలో వాడిపోయే తోటకూర అనుకొన్నావా? మీరు ఇంద్రియవశులు.

శ్రావష్ఠి: సవినయంగా ప్రణమిల్లుతున్నాను యోగివర్యా.

మొగ్గ: పో. ఆ ఉత్పలవర్ణ దగ్గిరికి. అక్కడికి వెళ్ళడానికి కదూ బయలుదేరావు. (చీదరతో) పో. దిసు మొట్లు. దానిని చూస్తూ అక్కడ ఉండవచ్చు. కదలవేమి?

శ్రావష్ఠి: (చేతులు జోడించి) మీరు రాకూడదూ.

మొగ్గ: ఏమిటి ఆ ఉత్పలవర్ణను చూడడానికా?

శ్రావష్ఠి: ప్రపంచాన్ని చూద్దురు గాని స్వామీ.

మొగ్గ: నా తపస్సు భంగపరచడానికి వచ్చావా.

శ్రావష్ఠి: ప్రపంచము పచ్చగా దినదినానికి నూతనాలంకారాలను ధరిస్తూ, తాజాగా తయారైయే పరిమళాలతో ఆకర్షిస్తూ ఉంటుంది బాటసారులను. దిగివస్తే ఆ వసంతశోభలో తాండవమాడవచ్చును. ఇక్కడ ఒక్క సూర్యకాంతే; లేదా నక్షత్ర పరివృతుడైన చంద్రుడే. ఈ దేవాలయము, ఈ విగ్రహము, ఈ వసారా ఇవేగదా నిత్యమూ కనబడే దృశ్యాలు. అక్కడో ఆ విశాలప్రపంచములో క్రొత్త క్రొత్త నిర్మాణాలు, ఆ పచ్చపచ్చ తోరణాలు, పసుపుకుంకుమ రంగులతో ప్రజ్వలించే మానవ రచనలు, వజ్రవైడూర్యాలతో అమర్చబడిన దేవాలయాలు, వివిధ వస్తుజాలముతో క్రిక్కిరిసియున్న దుకాణాలు, ఘుమఘుమమనే పుష్ప-ఆరామాలు...

మొగ్గల్లాన: (కొంచెము వివర్ణమైన ముఖముతో) ఆ చెత్త నాకు ఎందుకయ్యా.

శ్రావష్ఠి: పట్టణాలే కావు. పాడి పంటలతో మత్తు ఎక్కిన పల్లెలు, స్వచ్ఛమైన నీటితో ప్రవహిస్తున్న చిన్న నదులు, పచ్చగా పండిన పళ్ళతో వంగిన చెట్లు, ఆకులతోను, పువ్వులతోను అల్లబడిన తివాసీలుగల గిరిసానువులు, సూర్యనమస్కారాలు చేస్తూ మీదికి పెరిగిపోతున్న వృక్షశాఖలతో చీకటిగల అడవులు, ఎన్నెన్ని చిత్రాలు! నేత్రానందము, హృదయంగమము.

మొగ్గల్లాన: నా కెందుకు ఈ ఆనందము. ఈ రంగులు!

శ్రావర్షి : విన్నగా దిక్కులు చేరాలని పరుగెత్తుతున్న ఆ వెడల్పు రాజమార్గాలు, అనంతంగా ఆ పొలాలమధ్యను ఆ చెట్లబారులుగుండా సాగుతున్న ఆ రోడ్లు, అడవులగుండా, కొండలమీద, సాగరాల ప్రక్కా, నదులు దాటి పోతున్న బాటలు ఎంత భావనోద్రేకములుగా ఉంటవి. రమ్మ నీ ఊహలు ఎట్లు వాటిని అనుసరించునో చూదుగాని.

మొగ్గల్లాన : పోతావా పోవా. నాకు ఎందుకయ్యా ఈ బాధ, ఈ అల్లరీ.

శ్రావర్షి : మీ ఇంద్రియనిగ్రహము నన్ను జయించింది. ఎక్కడనుంచిగదా మీకు ఈ బలము ?

మొగ్గల్లాన : నీకు ఎందుకు ఆ రహస్యము ?

శ్రావర్షి : తెలుసుకోవాలని తపిస్తున్నాను.

మొగ్గ : నీవు కుఱ్ఱ కాయవు, నీకు చెప్పను.

శ్రావర్షి : మీకున్న ధర్మనమ్మకమా ఈ శక్తిని ప్రసాదించింది ?

మొగ్గ : నా నిష్ఠ.

శ్రావర్షి : అంటే ? అభ్యాసమేనా ?

మొగ్గల్లాన : పో, ఆ ఉత్పలవర్ణను అడుగు. పో.

శ్రావర్షి : మీ దర్శనమువలన నాకు కొంత బలము కలిగింది, తపస్వీ.

మొగ్గల్లాన : అలాగే అయితే నీవు కూడా ఒక స్తూపశిఖరము చేరుకో.

శ్రావర్షి : నేను అలాగు చేయను. చేయలేను. నా అలవాటు తిరగడము. నా శరీరము సహించునంత వరకు పర్యటనమే నా జీవయాత్ర.

మొగ్గల్లాన : పోత్తావేమో. పో.

శ్రావర్షి : మీ ఆశీర్వాదము నాకు ప్రసాదించండి.

మొగ్గ : నీవు అందుకు అర్హుడవు కావు.

శ్రావర్షి : అది దొరకనిదీ ఇక్కడనుండి కదలను. ఏమి అన్యాయము. ఇందుకొరకేగదా ఇన్నాళ్ళు తిరిగి తిరిగి వచ్చాను.

మొగ్గల్లాన : అయితే ఆ ఉత్పలవర్ణ దర్శనము నీకు మరి లభించదు.

శ్రావర్షి : ఆమె పేరు ఎందుకుగదా అలాగు జపము చేస్తారు మీరు.

(బాకా ధ్వని వినబడింది).

మొగ్గల్లాన : ఆ ధ్వని ఏమిటో చూడు,

శ్రావర్షి : (పిట్టగోడమీదనుంచి వంగి జూచి) ఏదో పెద్ద ఉత్సవము. గుఱ్ఱాలు, సవారీలు, సైనికులు, ఎవడో రాజు వస్తున్నట్లు ఉంది.

మొగ్గ : సరే, నా కెందుకులే. వాళ్ళ దారిని వాళ్ళు పోతారు. నీవు కూడా వాళ్ళతో పో.

శ్రావర్షి : ఇక్కడికి వస్తున్నట్లు ఉంది. చూచి వస్తాను.

మొగ్గ : రాకు. ఉత్పల దర్శనమో మరి.

శ్రావర్షి : (వెళ్ళిపోతాడు)

మొగ్గ : ఆ ఉత్సవములో కలిసి నూతన ప్రపంచము చూస్తాడు. ఉత్పలదర్శనము చేస్తాడు కాబోలు. నా కెందుకు. (పుస్తకము విప్పి చదువుతూ) మానవుని దోషాన్ని ఎవడు పరిగణించగలడు. వాని ఆంతర కలుషాన్ని ఎవడు గ్రహించగలడు. ప్రాకారము చుట్టూ తిరిగినంత మాత్రాన ప్రాకారములోని రహస్యము తెలియదే.

నమః బుద్ధాయ నమః బోధిసత్త్వేభ్యః
నమః ముక్తాయ నమః పురుషోత్తమాయ.

(అని ప్రార్థనచేసి చేతులు విరుచుకొంటూ, ఆ శ్రావర్షి ఇచ్చిన జామిపండు నొకటి తీసి, చుట్టూ తిప్పి పరీక్షించి వాడు వెళ్ళినవైపు విసిరి) పచ్చ, ఎరుపు ; బంగారం వెండి ; వజ్రం వైడూర్యం ; పువ్వులు పళ్ళు; పర్యటనము, మోపులు; జ్ఞానము విద్య;—ఏమి సిగ్గుమాలిన గాడిదలు !

ప్రజ్ఞప్తిసూక్తం విప్పి చదువుకొని, ధ్యానంచేసి "విసుగు చెందరాదు. ప్రపంచములో మూర్ఖులు అధికసంఖ్యాకులు. మానమే ప్రతీకారము." "శరణం బుద్ధంగచ్ఛామి. శరణం ధమ్మంగచ్ఛామి." (బాకా బిగ్గరగా వినబడింది) "ఏమి బోధన. ఏమి తత్వము" (చాలా దగ్గరనుంచి వచ్చింది ధ్వని). "ఎందుకు ఈ అల్లర ! ఈ మూర్ఖులు ఎందుకు నన్ను బాధిస్తారో" (కళ్లు మూసుకొని, కళ్లువిప్పి) "హృదయంలో మంట పెట్టినది వనిత" (అని చదివి) "ఇక్కడ కూడా స్త్రీల గురించేనా" "మానవుని వెంటపెట్టే మృగాలు అడవిలోనే ఉండిపోవు. స్త్రీ రూపంగా బయటకు వచ్చి విచ్చలవిడి పురుషుని వడవేస్తవి. మోహము పాతకము. జాగ్రత్త." (అని చదివి) "ఎప్పటికిగదా పురుషునికి ముక్తి!" "ధమ్మం శరణంగచ్ఛామి". (తిరిగీ బాకాధ్వని) "నన్ను ధ్యానంలోనికి పోనీయదు కాబోలు ఈ బాకా."

3

మెట్లమీదనుండి కేకలు "అహిచ్ఛత్ర చక్రవర్తికి జై. విరూఢక రారాజుకు జై" అని.

"స్తూపశిఖరాన్న ఉన్నా శాంతిలేదే" (అని కళ్లు మూసుకొనును)

(రాజు, అనుచరుడు చాటుపదుడు సమస్థలానికి వచ్చి)

చాటుపదుడు : తాపసీ, విరూఢక మహాచక్రవర్తి నీకు గౌరవము చూపే అవకాశము కలుగజేయ ఇదే వస్తున్నాడు.

మొగ్గల్లాన : (కళ్ళు విప్పి చూస్తున్నాడు)

చాటుపదుడు : మహారాజాధిరాజ సార్వభౌమ చక్రవర్తి అహిచ్ఛత్ర భూమీశ్వరుడు విరూఢక సామ్రాట్.

విరూఢకుడు : నోరు మూయి. మునివర్యుని తపస్సు భంగపరచకు. (యోగిని అదే పరికించి చూచి) మీరేనా అప్రఖ్యాతయోగి, సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగివర్యులు!

మొగ్గల్లాన : (అవును అన్నట్లు తలవూచెను.)

విరూఢక : మీ తపోనిష్ఠక్లేశాలు జగత్తునంతా మీ గౌరవార్థం మీ దర్శనానికి ఆకర్షిస్తున్నవి.

మొగ్గల్లాన : (అర్థాంగీకార ముఖముతో చూస్తూ) ఊ!

విరూఢక : ఐహికకాంక్షలను పారద్రోలిన తాపసులు మీరు ఒక్కరే అని ప్రపంచఖ్యాతి. దివ్యజ్ఞానసంపన్నులు, బ్రహ్మసహాత సాధకులు, బోధిసత్వులు, తథాగతసములు. లోకానికి అతీతులై లోకము ఎట్లు తిరుగుచున్నదో దాని స్థితిగతులు ఎట్టివో కనిపెట్టేవారు మీరు. శరణం గచ్ఛామి.

మొగ్గ : నన్ను చూడడానికి రావడములో ఉద్దేశమేమిటి?

విరూఢక : మీ ఖ్యాతి విని మీ దర్శనముచేసి మీ తపోవిశేషాలు గ్రహించగలనా అని వచ్చాను.

మొగ్గల్లాన : అయితే ఏమిటి గ్రహించావు.

విరూఢక : ఆశ్చర్యము తీరలేదే ఇంకా. గ్రహించడము ఎక్కడ.

మొగ్గల్లాన : అయితే, ఈ స్తంభం ఎక్కి ముక్కు మూసుకో.

విరూఢక : నేను ఇక్కడ కూర్చుంటే, నాకు అది సాధ్యము కాదు సరే, కూర్చుంటే అక్కడ రాజ్యం చేసేవారో!

మొగ్గ : అయితే, కుతూహలంకోసము ఇక్కడికి వచ్చావా?

విరూఢక : మీవంటివారి సలహా నాకు చాలా అవసరము నా రాజ్యపరిపాలనా నిర్వహణములో. నా రాజ్యప్రజలకు ధర్మము బోధపరుస్తూ వారిని ఉద్ధరించి నన్ను తరింపచేయండి స్వామీ. దుష్కృత్యాలను చేయించే మనోవికారాలనుండి వారిని మరలించండి. లోకములోని అంధకారాన్ని మీ జ్యోతిః ప్రసారముచేత పారద్రోలండి.

మొగ్గ : నీ దేశము పెద్దదేనా?

విరూఢక : చాలా విస్తృతి కలది.

మొగ్గ : ఇంత విశాలదేశంలో నీవు కోరిన ప్రబోధము చేయడానికి ఒక్క జ్ఞానవంతుడైనా లేడా?

విరూఢక : మీవంటివాడు లేడు—నా దేశములోనే కాదు ఈ ప్రపంచమంతటిలో ఎక్కడా లేడు.

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆ స్తుతిపాఠము.

విరూఢక : ఈ నిష్ఫలమైన కఠిన తపశ్చర్య ఎందుకు ఇక్కడ? నా రాజ్యము, నా ప్రజలు అన్నీ మీ ఆధీనము. రండి నాతో.

మొగ్గల్లాన : నేను రాను. నేను ఇక్కడనుండి కదలను.

విరూఢక : ఎక్కడినుండి వచ్చిందండీ ఇంత నిష్ఠాబలము?

మొగ్గల్లాన : నీ ఊహ?

విరూఢక : అమానుషమైన తపశ్చర్యవలనగదా?

మొగ్గ : అలాగే అనుకో. నన్ను విడిచిపెట్టు.

(అని చెప్పి, కళ్లు మూసుకొనెను. విరూఢకుడు లేచి నిలబడి ఉన్నాడు.)

వీళ్ళంతా—ఎందుకుగదా—ఒకడు తరువాత ఒకడు—గ్రంథాలు జ్ఞానం; పళ్లు పువ్వులు; రాజ్యం ప్రచారము; వీళ్ళందరికీ కొరడాదెబ్బలు కావాలి.

(కళ్లు విప్పి, నూతనిపాతాన్ని తీసి, చదివి)

"వస్తువుకు అయిదింతలు దాని బరువు
దానిని మోసేవాడు నరుడు
అదే ప్రపంచము దుఃఖమున్నూ
దానిని విడిచేవాడు ధన్యుడు
ఒక బరువును దింపి మరొక బరువును
మోయడ మెందుకోగదా ఏదీ వలదు."

(కళ్ళు మూసి) "శరణంగచ్ఛామి." (కళ్ళు తెరచి మరొక పుస్తకము విప్పి చదివి)

నారీగోష్ఠి స్థిరబుద్ధిని ఉంచదు
స్త్రీలు ధర్మానికి ఉత్పాతకాలు
పురుషునికి పాపాలకి మూలకారణాలు

(కొంతసేపు ఆలోచించి) "ఈ సూత్రకారుని కాలంలో స్త్రీలు అంత దుష్టలా? నాకే అట్టివారు కనబడితే, ధర్మం నచ్చచెప్పనూ" తిరిగి చదివి

"జ్యోతి కోరితే మహామారిని చూచి పారిపోయేటట్లు స్త్రీ కనబడితే పారిపో. పరుగెత్తు. నీ శక్తి అంతా నీ పాదాలలో పెట్టి పరుగెత్తు. పరుగెత్తి పరుగెత్తి సురక్షితమైన శరణ చేరుకో" "మళ్ళా అదేనా!" ధమ్మం శరణంగచ్ఛామి. అంతకంటె శరణ ఏది ఉన్నది గదా. కాని స్త్రీల గురించి ఇంత కాఠిన్యం ఎందుకు ఆధర్మ కర్తలకు? వారు నిజమైన స్త్రీని చూచి ఉండరు. సహృదయముగల స్త్రీతో మాట్లాడి ఉండరు అదే కారణము."

[విరూఢక మహారాజు, వాని అనుచరుడు ఈ ప్రమాణవాక్యాలను, అంతకంటె ఎక్కువగా సంఘూతియోగి వ్యాఖ్యానాలను వింటూ ఆశ్చర్యము భయము, జుగుప్స భావాలను వ్యక్తపరచే దృష్టులతో నిలబడ్డారు. వెళ్ళడానికి సిద్ధపడుతున్నారు.]

4

క్రింద స్త్రీకంఠము వినబడ్డది. "సంఘూతి మొగ్గల్లానా"

మొగ్గల్లాన: (కళ్ళు విప్పి) "ఒక్కరోజున, ఇంత స్వల్పవిరామములో, ఇంతమంది నుండా ఇంత బాధ ఈ పరివ్రాజకునికి. బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి."

స్త్రీకంఠము: కష్టం మీద మెట్లు ఎక్కుతున్నాము.

మొగ్గల్లాన: ఈ వసారాలో మరి స్థలం లేదు. రావద్దు.

స్త్రీ: మా రాణీగారు ఇదిగో వచ్చారు మీ దర్శనార్థమై యోగీ.

మొగ్గ: రావద్దు అని చెప్పు. ఇక్కడ స్థలం లేదు. బరువుకి ఈ వసారా కూలిపోగలదు.

స్త్రీ: పసవా. అబలలు నిన్ను చూడవస్తే కూలిపోమంటావా?

విరూఢకుడు: మేము దిగుతాము. దారి కావాలి. ఆమెను దిగమను.

చాటుపడుడు: అహిచ్ఛత్ర సార్వభౌములుం గారు దిగుతారు.

స్త్రీ: నా రాణిగారు ఎవరకు మర్లరు. ఒక సార్వభౌముడు కాదు. వెయ్యిమంది కానీ. మా రాణిగారు నీ రాజుగారికి తీసిపోరు.

చాటుపడుడు: మాదాము ఎవరు క్రిందికి పడతారో.

విరూఢకుడు: అది కాదు. ఇక్కడ స్థలం కుశలం. మేము దిగితే మీ రాణిగారు రావచ్చును.

స్త్రీ: నేను ఈ తాపసుని దగ్గిరగా వెళ్తాను. మీరు ఇటు రండి. మా రాణిగారు వచ్చివేస్తే మీరు దిగిపోండి. (అని మొగ్గల్లానకు తగులుతూ కూర్చుంది చందమనా.)

మొగ్గల్లాన: ఇదేమి దుష్కృతము. వనితాస్పర్శ నాకు? బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి.

విరూఢక: (మీది మెట్టుమీద నిలబడియున్న రాణీని చూచి) శ్రీమతి రాణిగారు దయచేసి మీదికి వచ్చివేస్తే, మేము దిగడానికి మార్గము దొరుకుతుంది.

మొగ్గ: నీకు ఏమి అధికారం ఆమెను ఇక్కడికి రమ్మని పిలవడానికి? ఇది నా దేశం.

(సుందరానంది మీదికి వచ్చివేసింది. ఆవరణము అంతా ఆమె శరీరమునుండి ప్రసరిస్తున్న సువాసనతో నిండిపోయింది.)

మొగ్గల్లాన: (తలయెత్తి చూచి) ఓ లావణ్యవతీ! ఈ పరిచారిక యొక్క అత్యాచారము చూశావా.

చందమనా: యోగివ. శరణంగచ్ఛామి. అమ్మ లేకపోతే, మెట్లమీదనుంచి దొర్లి మీ పాదాలమీద పడవలసి వచ్చి ఉండును.

సుందరానంది: (చిన్న మందహాసముతో) మీ ఇద్దరిస్థితి ఒక చిన్న దృశ్యంగా ఉంది.

చందమనా: స్పర్శసుఖం కాదు అమ్మగారూ స్థానచరణం.

మొగ్గల్లాన: ఇన్నాళ్ళ నా తపస్సు ఈరోజున ఈ తిరస్కారంగా ఫలించింది. ఏమి ప్రారబ్ధం.

రాజు: తాపసీ, నేను వస్తున్నాను. ఇప్పుడు బోధపడిందా ఆ ప్రమాణగ్రంథాలు ఎందుకు వారించినవో. ఈ అసభ్యస్త్రీల అగౌరవం నాకు సిగ్గె పుట్టిస్తున్నది. పురాతనమునుండీ యోగులకు ఈ తిరస్కారము సంప్రదాయమైనదే గదా. ఇప్పుడైనా గ్రహించండి. ఈ నిష్ఠుర తపస్సు మిమ్ము తరింపజేయదు. లోకసేవ కల్యాణకరము. నాతో రండి.

సుందరానంది: నేను మేనకను గాను రంభను గాను. పురాణ సంప్రదాయస్మరణము. చందమనా ఇటు రా. రాజా మేము అసభ్యులమా. మొగవారి అహంకారము నిన్ను ఆలాగు పలికించింది. మమ్ములిని తిరస్కరించిన నీవు వనితాకుటుంబాన్ని అంతను అవమానపరిచినట్లు సుమ్మా. నీ తల్లిని నీ భార్యను నీ సోదరిని గౌరవించు. స్త్రీలు సాధువులు. పురుషులే అనార్యులు. ఏమంటారు గదా యోగివర్యులు.

రాజు: క్షమించవలెను. మీవంటి సుందరాంగనలు సౌజన్యులుగానే ఉందురు. పొరబడినాను.

(దిగిపోయినాడు)

సుందరానంది: యోగివర్యా ప్రణామము. హృదయపూర్వక పూజను సమర్పిస్తున్నాను. మీ దర్శనార్థము ఎంతో దూరమునుండి ఎంతో ప్రయాస పడివచ్చాను. మీతో కొంతసేపు సంభాషించాలి.

చందమనా : అమ్మా, యోగిగారి కొరకు తెచ్చిన కానుకలు క్రిందను ఉండిపోయినవి. వాటిని తేవడానికి నేను వెళ్లాను.

మొగ్గల్లాన : నన్ను అవమాన పరిపించడానికా దీనిని తీసుకొని వచ్చావు.

సుందరానంది : అది చిన్నది. దానికి లోకము తీరు తెలియదు గదండీ.

మొగ్గల్లాన : ఛీ. చిన్నదా అది. పడుచుదాని పొగరు అది. దానిని తేకుండా ఉంటే—

సుందరానంది : పిల్లా క్రిందికి పో. అక్కడె ఆడుకొంటూ ఉండు, నేను కేక వేసేదాకా.

చందమనా : (వెళ్ళింది)

మొగ్గల్లాన : నీకు దానివద్ద అంత భయము ఎందుకు ?

సుందరానంది : (చిన్నహాసముచేసి) మీరేనా ఆ జగద్విఖ్యాత సంభూతి మొగ్గల్లానగారు?

మొగ్గల్లాన : నేను మరొకడిని అని అనుమానిస్తున్నావా?

సుందరానంది : నా పని వారితోనే. వృధా ప్రయత్నము ఎందుకని ఆలాగు ప్రశ్న వేశాను.

మొగ్గల్లాన : ఏమిటి ఆ పని?

సుందరానంది : మానవాతీతమైన తపః కౌంట్యాన్ని సాధించినవారు మీరు. మీతో సంభాషణ ఎట్లు ఉపక్రమించడమో తెలియక—

మొగ్గల్లాన : చాలాదూరమునుండి వచ్చావా.

సుందరానంది : చూడండి. కొంచెము ముఖము ఎత్తి, నేత్రములు సారించి మీకు ఎదుటను కనబడుతున్న ఎత్తైన కొండలమధ్య నా రాజ్యము.

మొగ్గల్లాన : ఆఁ—

సుందరానంది : కనబడుతున్నవి కావండీ. బాగా కళ్లు విప్పిచూడండి. ఆ కనబడుతున్నవాటి వెనక—వాటి వెనక—వెనక—వెనక...

మొగ్గల్లాన : సరే—అయితే—ఊ...కానీ...

సుందరానంది : కొండల వెనక—అడవుల మధ్య—చక్కని మేడ - పువ్వులతోట – నావైపు చూడండి. నా పేరు వినియుండలేదూ

మొగ్గల్లాన : నీ పేరా...

సుందరానంది : నేనే ఆ సుందరానంది.

మొగ్గల్లాన : అదా నీపేరు.

సుందరానంది : విని ఉండలేదూ ? .

మొగ్గల్లాన : అంటే !

సుందరానంది : నేను చక్కగా ఉన్నాను కాను.

మొగ్గల్లాన : అంటే—

సుందరానంది : అంటేవా—చాలామంది స్త్రీలు పురుషులు నన్ను నా సౌందర్యాన్ని శ్లాఘించారు. ధనవంతులు, రాజులు, వీరాగ్రేసరులు, దూతలు, దూతికలు, నా ప్రజలు, నా సేవకత్తెలు—వీళ్లు వాళ్లు ఏమిటి, అందరూ స్తోత్రాలు చేసేవారే- ఆ మూకలలో మునులు యోగులు తాపసులు లేరు. వారి అనుభవము ఎట్లుండునో తెలుసుకొన కుతూహలము కలిగింది. వారి అందరిలో ప్రఖ్యాతి గణించిన వారు మీరు. మీరు చక్కగా నన్ను చూచి మీ అభిప్రాయము చెప్పండి.

మొగ్గల్లాన : (చక్కగా అదే చూస్తూ ఉన్నాడు.)

సుందరానంది : నేను ఆకర్షించగలదాననేనా? ...నేను ఆనందింప జేయగలదాని నేనా ?...

మొగ్గల్లాన : (నేత్రములు నిగుడించి) నీవు సుం...ద...రి...వే. నేను చక్కని స్త్రీలను కొందరిని చూచియున్నాను. నీవు చక్కని చుక్కవు.

సుందరానంది : కృతార్థురాలను.

మొగ్గల్లాన : సంతుష్టి అయిందా.

సుందరానంది : నీకు కోపము వచ్చిందా.

మొగ్గల్లాన : ఆలాగు కనబడుతున్నానా ?

సుందరానంది : నీవు మహాకోపివి అని అందరూ చెప్పారుగదా.

మొగ్గల్లాన : కావాలంటే కటువుగా ఉండగలను.

సుందరానంది : అయితే నా అదృష్టమే.

మొగ్గల్లాన : అదా...నీవు...మరి...ఖులాసా చేశావు లే...

సుందరానంది : నీ అలవాటును నీకు ఇష్టమైతే మార్చుకోగలవు అయితే.

మొగ్గల్లాన : అదా...

సుందరానంది : అవును......

మొగ్గల్లాన : నా అభ్యాసము కాఠిన్యమే.

సుందరానంది : అయితే నాలో ఏమిఉందని ఆ కాఠిన్యము వదిలివేశావు ?

మొగ్గల్లాన : నీవు ఆకర్షించగలవు నిజంగా చెప్పాలంటే.

సుందరానంది : నా యౌవనమూ నీవు అన్నది.

మొగ్గల్లాన : అంత యువతివి కావే నీవు.

సుందరానంది : అయితే ?

మొగ్గల్లాన : నీ హృదయము...

సుందరానంది : అంటే...

మొగ్గల్లాన : నీవు సహృదయురాలవు.

సుందరానంది : నీవు అనుకొన్నంత అవివేక రాలను కాను నేను.

మొగ్గల్లాన : అదా నీవు అనేది

సుందరానంది : మరి.

మొగ్గల్లాన : నన్ను వశపరచుకోవాలని నీవు కోరుతున్నావు. అది వివేకమేనా ?

సుందరానంది : నీవు నిజంగా మోటుమనిషివి.

మొగ్గల్లాన : గౌరవించబడాలని వచ్చావా.

సుందరానంది : నీ గౌరవాన్ని నేను ఏమి చేసుకొంటాను.

మొగ్గల్లాన: ఏదిఅన్నా కాదుఅంటావే. మరి...

సుందరానంది : (చిన్నినవ్వుతో అదే చూసింది)

మొగ్గల్లాన : మరి ఎందుకు వచ్చావు ఇక్కడికి.

సుందరానంది : చెప్పింది మరచిపోయినావా.

మొగ్గల్లాన : ఏమిటి చెప్పావుగదా.

సుందరానంది : (మందహాసంతో) నన్ను కలిసినవాళ్ళు అందరూ నా సౌందర్యానికి భ్రమచెంది నన్ను అదే పొగడాలని ప్రయత్నించినవారే. ఆస్తోత్రాలతో నాకు విసుగు ఎత్తింది. నా సౌందర్యానికి వశము కానివానిని కలిసి ఆనందించాలని ఇంతదూరం వచ్చాను.

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆవేశం ! నన్ను వశపరచుకొందుకి వచ్చావు. అబద్ధం ఎందుకు ? నీ ముఖ విలాసాన్ని, నీ మూపు రేఖలన్ని...

సుందరానంది : నీవూ ఆరంభించా. నేను వెళ్తాను.

మొగ్గల్లాన : విజయధ్వని వినందే?

సుందరానంది : ఇది చాలదూ...

మొగ్గల్లాన : విజయశ్రీ అని బిరుదు నేను ప్రసాదించవద్దూ. నీ జితులలో నేనుకూడా ఒకడిని అని నేను ఒప్పుకోవద్దూ.

సుందరానంది : అన్నావేగదా.

మొగ్గల్లాన : నీ శక్తిని పరీక్షించుకోవాలని వచ్చావా.

సుందరానంది : అది నిజమే అనుకో ; అలాగు పైకి అనవచ్చునా.

మొగ్గల్లాన : నాకు అబద్ధము ఎందుకు?

సుందరానంది : ఎందుకా నటన? నీహృదయం ఏలాగు చలిస్తున్నదో నీ రక్తము ఆ నరాలలో ఏలాగు స్పందిస్తున్నదో నా కండ్లకు స్పష్టముగా కనిపిస్తూ ఉంటేనే

మొగ్గల్లాన : ఏమిటి ఆ సిగ్గులేకపోవడము?

సుందరానంది : పోనీకాని, నేను నీకు కనబడడమువల్ల నీకు సంతోషం కలిగిందని ఎందుకు ఒప్పుకోవు.

మొగ్గల్లాన : నా నిష్ఠాభంగకరము.

సుందరానంది : అయితే నేను వెళ్తాను. (అని నవ్వింది)

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆ ఆనందం.

సుందరానంది : నిన్ను ఒక్క నిముష మాత్రమైనా సుఖపెట్టగలిగానని.

మొగ్గల్లాన : అయితే.

సుందరానంది : అయితేనా? నేను జయించనివాడు ప్రపంచములో ఎవడూ లేడు అని నాగర్వము.

మొగ్గల్లాన : ఆ అభాగ్యుడను నేను!

సుందరానంది : రా నావెంట. నా మేడకు రా.

మొగ్గల్లాన : అది అసంభవము.

సుందరానంది : సంభూతీ కాదు అనకు.

మొగ్గల్లాన : (నవ్వాడు)

సుందరానంది: ఎందుకు ఆమోసం. దా...రా...

మొగ్గల్లాన : నా జీవితమంతా శ్రమపడి సంపాదించిన ఈ స్వాధీనతను మంట కలపమంటావా. నీ విలాసాలకి బానిసగా చేసుకోవాలనా నీ పన్నాగము !

సుందరానంది : నాతో రావాలని ఇప్పుడు నీ మనస్సులో లేదని అనగలవా ?

మొగ్గల్లాన : (ఆమెపైపు కళ్లు బాగా సారించి) కృతజ్ఞుడను. నాకు నూతనలోకాన్ని ప్రదర్శించావు.

సుందరానంది : అందుకే రా నాతో. ఆ క్రొత్త వాసము చేదువుగాని.

మొగ్గల్లాన : ఇంద్రియవశుడను కాలేరను. ఇక్కడనే ఉండాలి.

సుందరానంది : నాకు ఆశాభంగము చేయవద్దు సుమా.

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆలాగు కలతపడుతున్నావు. వద్దు కంటనీరు పెట్టుకోకు. మనము స్నేహితులముగా విడిపోదాము.

సుందరానంది : నాపై నీకు ఇష్టములేదా.

మొగ్గల్లాన : చాలా యిష్టము కలిగింది.

సుందరానంది : నాపై నీకు ప్రేమ పుట్టలేదా.

మొగ్గల్లాన : ప్రేయసీ !...సరా...ఇక వెళ్ళు.

సుందరానంది : ఏమి దారుణము ఇది. చక్కని సమయంలో నా ప్రేమభాండాన్ని బద్దలుకొట్ట ప్రయత్నిస్తున్నావు. ఈ పనికిమాలిన నైష్ఠర్యమునుంచి నిన్ను రక్షించి, పునర్జన్మ కల్పించి నిన్ను మానవు

నిగా చేయ అభిలషించి వచ్చినాను. నీ సాహచర్యం వల్ల నా సంతుష్టి అనుకొన్నావా? నీవు సంపాదించిన శక్తిని ఈ మానుషత్వం మేళవింపుజేసి నీ సత్తను లోకానికి అప్పజెప్పాలని నా సంకల్పం. నా ఆశ నెరవేర్చి నీ కోరికకూడా తీర్చుకొనగలవు. నీ హృదయము విశాలము కాగలదు. దా.

మొగ్గల్లాన: (ప్రక్కనున్న జామిపండు తీసి) ఇది పరిగ్రహించి ఇక వెళ్లు. ఇదే నా ప్రసాదము.

సుందరానంది: (పండు చేతులారా అందుకొని, వాసనజూచి) ఇది చప్పనిది.

మొగ్గల్లాన: జగత్తే చప్పన లలనా. కాబట్టే, మీరు వదలి నీవు అని నన్ను సంబోధించినా చలించలేదు.

సుందరానంది: వివేకసహితుడైన నపుంసకుడు తప్ప మరి యెవరు ఈలాగు ఎంత వాన అనకుండా, ఒక భయంకరమైన దిష్టి బొమ్మలాగు భూమిని విడిచినట్లు రెప్పైన అడుగుల ఎత్తున కూర్చోగలడు? చలించినా చలించలేదని భ్రమపడగలడు?

మొగ్గల్లాన: నామార్గం నాది నీమార్గం నీది. నా నడవడి నీకు ఎంత విపరీతంగా కనిపిస్తున్నదో, నీది కూడా నాకు ఆలాగే వ్యక్తమవుతున్నది ఇక వెళ్ళు.

సుందరానంది: నిన్ను తోడుకొనిగదా వెళ్తాను.

మొగ్గల్లాన: వీగిపోయానని సిగ్గుపడుతూ పైకి ఈ ఉద్రేకము ఎందుకు.

సుందరానంది: నిజమే. నా ప్రయత్నం అంత సులువైనది కాదని నాకు తెలియక కాదు. ఒకొక్కప్పుడు అలసిపోయినా, తుదకు జయము నాదే. నా బిరుదు జయశ్రీ. నన్ను మరవలేవు.

మొగ్గల్లాన: నీకు ఆశాభంగము కలిగినందుకు ఈ భిక్షుని మరచిపో.

సుందరానంది: నిన్ను మరవను. నన్ను మరవక.

మొగ్గల్లాన: ఈ కృశించిన హృదయపీఠములో నీవు నాటిన బీజము అంకురించినది. చందమునా (పరుగెత్తుకొని వచ్చి) చాలా వేళ అయింది అమ్మా. పని పూర్తి కాలేదూ.

సుందరానంది: ప్రియుడా, వెళ్తున్నాను

మొగ్గల్లాన: (ఆమెవైపు అదే చూసి, ఆమె పాదధ్వని నశించగా కళ్లు నములుకొని, సూర్యభగవానుని కిరణాలలో వాటిని కడిగి)

నమోభగవతే బోధిసత్వాయ.
అనేకపరియాయేన ధమ్మోపకాశితో.
భగవంతంగోతమం శరణంగచ్ఛామి.
భిక్ఖుసంఘంచ శరణంగచ్ఛామి.

(అని ధ్యానములో నేలపడినాడు. కొంతసేపైన తరువాత లేచి సూర్యుని నమస్కరిస్తూ) కారు మేఘాలనుండి వెడలిన భానుడేగదా తీక్ష్ణముగా ప్రకాశిస్తాడు. (గ్రంథాన్ని విప్పి పఠనము చేస్తూ)

గజమెట్లుశరవర్షాలకు సహిస్తుందో
విద్వేషులవాక్కులను భిక్షు సహించాలి.
ప్రపంచము కలుషమైనది విశ్వసించు.
స్వాధీనతఒక్కటే నిర్వాణమార్గము.
ప్రశస్తమువి ఏకాంత జీవనము.
వనమధ్యగతమైన ఒంటరిగజమువలె
జీవనయాత్రను నడపవలెను.

కొంతసేపు ధ్యానముచేస్తూ "ఎందరు నన్ను ఇట్లు భ్రమింప ప్రయత్నిస్తారో. జ్ఞానము అని ఒకడు, జైత్రయాత్ర అని ఒకడు, రాజ్యపాలన అని ఒకడు, ప్రేమ అని ఒకర్తె ఇట్లు నన్ను ఎందుకు బాధపెట్ట ప్రయత్నిస్తారో. నా నిష్ఠపై అసూయా?"

(అని ఇట్లు తలపోస్తూ ఉంటే, మెట్లమీద నుండి పాదధ్వని వినబడింది.)

5

ఒకధ్వని: సంభూతీ ప్రార్థన చేస్తున్నావా

మొగ్గల్లాన: సూర్యాస్తమానం అవుతూ ఉన్నా నన్ను వదలరా ఈ పాపాత్ములు. బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి.

ఒకధ్వని: మారమోహక్ జీ వస్తున్నాడు.

మొగ్గల్లాన: వచ్చివెళ్లినవారు చాలలేదనా ఇతడు వస్తున్నాడు.

మారమోహకుడు: నేను రావద్దా.

మొగ్గల్లాన: వచ్చి వెళ్ళినవారు ఏమిచేశారో నీవూ అంతేచేస్తావు ఎందుకు వచ్చావు.

మారమోహకుడు: నేను అంటే జంకు లేదా.

మొగ్గల్లాన: బోధించారు. ఆశపెట్టారు. మోహింపజేశారు—కాని అందరూ వీగిపోయారు. నీవు భయపెట్టడానికి వచ్చావా.

మార: ఎందుకు ఈ తపస్సు?

మొగ్గ: నా అలవాటు

మార: వార్ధక్యంలో చేతగాక—

మొగ్గ : అందరిని తిరస్కరించగల శక్తి

మార : ఎందుకు ఆ అబద్ధం. మెట్లదిగుచు ఆ సుందరానంది నీ రహస్యము చెప్పింది.

మొగ్గ : ఆమె పవిత్రనామము స్మరించ నీకు హక్కు లేదు. నీవు పాపివి.

మార : పవిత్రత ఒకటా. ఓహో నీ పవిత్రత వంటిదే. నీవు యువకుల నెందరినో పాడుచేస్తున్నావు. నీ తపస్సుకు భ్రమపడి వారందరూ నీవలెనే ముక్కులు మూసుకొంటున్నారు. అందరూ నిన్ను వెక్కిరిస్తున్నారు. వెక్కిరించాలంటే సంభూతి అని పిలుస్తున్నారు. అందరూ చూడాలనే ఈ ఎత్తైన స్తూపాన్ని ఆక్రమించావు. రా క్రిందికి రా. వ్యర్థము, నిస్సారము, కృత్రిమము, భ్రాంతిదాయకము అయిన ఈ వేషము ఇక మానాలి.

మొగ్గల్లాన : నీవు ఎవడవురా నామీద అధికారం చేయడానికి. లోకములోని బలహీనులచేత పాపకార్యాలు చేయించే అధికారం నీకు ఉంటే ఉండనీ. నామీద చెల్లదు. పో ఇక్కడనుంచి. నా అజేయమైన ఈ నిష్ఠకు ఆశ్చర్యపడి వచ్చావా. ఈ స్తంభం, ఈ నిష్ఠ నేను ఏకమైనాము. ఒకటిని విడిచి ఒకటి ఉండదు. దిగాలన్నా దిగలేను. పండితుని పాఠశాల నిర్వహణము, శ్రావణితో దేశపర్యటనము, రాజుతో రాజ్యమేలడం నాకు కోరికలేక కాదు నిరాకరించడము.

మార : దాచావు, ఆ సుందరానందతోనో

మొగ్గ : అదా, ఎందుకు దాచడం. నీకు తెలిసిందేగదా. అది అమాయకురాలు. నిర్వ్యాజ్యమైన ఆనందము ప్రసాదించగల సుందరి.

మార : వీటి నన్నిటినీ ఎందుకు పోగొట్టుకొన్నావు.

మొగ్గ : యావజ్జీవము పాటుపడి సంపాదించిన ఈ అలవాటు నాకు ఆ శక్తిని కలిగించింది. ఈ నిష్ఠను వదలలేను.

మార : నిష్ఠ నిష్ఠ అంటావు. మరి ఎవరికి నిష్ఠ లేదా.

మొగ్గ : జీవితమే నిష్ఠ. నిరాపేక్షతో విద్యాదానము చేస్తున్న ఆ పండితుని నిష్ఠ అపారమైనది. అది జ్ఞానతపస్సు. రోగులకు అహర్నిశము చికిత్స చేసే ఆ గౌతమిది నిజమైన తపస్సు. ప్రొద్దున్నుండి సాయంకాలంవరకు పనిచేసి పిల్లలను పెంచే ఆ కూలి దానిది నిష్ఠ కాదా. ప్రజలకొరకు పాటుపడుతున్న ఆ రాజు పని తపస్సు కాదా. సౌందర్యము నిలుపుకొన ప్రయత్నిస్తున్న ఆ రాణిది నిష్ఠ కాదా. ఈ రోజున సంపాదించినది ఈ అనుభవము. ఎవరి మార్గము వారిది. నాది నేను వదలుకోలేను. అభ్యాస శృంఖలములచే బంధింపబడ్డాను.

మార : ఈ తత్వానికి వచ్చావూ! నామాటో.

మొగ్గ : నీది సేవ కాదు. లోకహితము కాదు. పాపివి నీవు. పో.

మార : నీ నిష్ఠ లోకహితమా?

మొగ్గ : నిష్ఠ నిష్ఠే. విషయమేదైనా ఒక్కటే.

మార : మంచి హితము విషయముగా చేసుకో.

మొగ్గ : అసంభవము. బాగా ఎండిపోయిన కర్రను వంచలేము. నా అలవాటులో పచ్చి లేదు; ఇక వంగదు. ఆ శ్రావణిని దేశాటన మానమను. ఆ పండితుని అధ్యాపనము మానమను. రాజును పరిపాలన మానమను. సుందరానందిని సౌందర్యసేవ మానమను. నీవు నీ పాపకర్మలను మానగలవా.

మార : నీవు ఈ స్తంభం దిగివస్తే నీ శిష్యుడను అవుతాను.

మొగ్గ : నేను దిగలేను. నీవు మారితే సంతోషము.

మార : భూకంపము వచ్చి ఈ స్తంభం విరిగితే.

మొగ్గ : మరియొక స్తంభం - ఇక పో.

మార : (బుర్ర వంచుకొని వెళ్ళిపోవును) నీ తత్వము అందరికీ వెల్లడి చేస్తాను.

మొగ్గ : (ఒక గ్రంథాన్ని తీసి చదువుతాడు)

నిరశనము గాని అనశయనము గాని
కాయక్లేశము గాని ఆసనయోగము గాని
పురుషుని సంశయాలను ఛేదించలేవు.
శాంతియుక్తమై స్వాధీనగతమై
చరించు జీవనమే ముక్తిసాధకము.

నిజమే. అదే ధర్మచోదితమార్గము. కాని ఈ రోజు ప్రేక్షకులు నా నిష్ఠారంభములోనే వచ్చి ఉంటే! ఆ సుందరానంది అప్పుడు రాకపోవునేమో. నిష్ఠ నిష్ఠే.

నమస్తే శాంతాయ సర్వార్థ సాధకాయ
నమస్తే బుద్ధాయ సర్వధర్మ బోధకాయ
బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి. సంఘం శరణం గచ్ఛామి.

గ్రంథ విమర్శనము

అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు

తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు. ప్రతులకు: డైరక్టరు, యస్. వి. ఓరియంటల్ ఇన్‌స్టిట్యూట్. తిరుపతి. చిత్తూరుజిల్లా. వెల: రెండు రూపాయలు.

వెంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధనాలయం వారింతకు పూర్వం అయిదు అన్నమాచార్య సంకీర్తనసంపుటాలు ప్రచురించారు ఇది ఆరవసంపుటము. ఈ సంపుటంలో 50 రేకులమీద చెక్కిన పాటలున్నాయి.

సంకీర్తన సంగీత సాహిత్యాల సమసమ్మేళనం చక్కగా అమరిన గేయకృతి.

అన్నమాచార్యుల రచనలీజాతి రచనలలో ఉత్తమోత్తమమైనవి. ఈ కృతులలో అంతట పరిణతమైన ఆధ్యాత్మికత, భక్తిభావము కలిసి మెలిసి గేయధోరణిలో జాలువారుతూంటాయి.

త్యాగరాజు రచించిన కృతులలో సంగీతానికున్నంత ప్రాధాన్యం సాహిత్యానికి లేదు. కాని అన్నమాచార్యులు రచించిన సంకీర్తనలలో సంగీత సాహిత్యాలు రెండు సమానమైన పోష్యపోషక భావంలో సాగిపోతూంటాయి. ఈ సంపుటిలో సంగీత విద్వాంసులే కాక సాహిత్య పరులచేత కూడా తల లూపించగలిగిన సంకీర్తన లనేకం ఉన్నాయి. ఈ విషయంలో భగవద్భక్తులను మహావీరులతో సరిపోల్చే ఈ క్రింది సంకీర్తన ఇక్కడ ఉదాహరిస్తున్నాను.

"అదివో నిత్యశూరులు అచ్యుతనీదాసులు
యెదురు లేనివారు యేకాంగవీరులు
రచ్చల సంసారమనే రణరంగములోను
తచ్చి కామక్రోధాల తలలుగొట్టి
అచ్చపు తిరుమంత్రపు టారుబొబ్బలతోడ
యిచ్చలనే తిరిగేరు యేకాంగవీరులు
మెరసి పుట్టుములనే ముచ్చు బాజుల కలికి
తెరలి నడుములకు చెగ నేసి
పొరిగర్మము బొడిచి పోటుగంటుల దూలి
యొరగొని తిరిగేరు యేకాంగవీరులు.
వొడ్డిన దేహములనే వూళ్ళలోపల చొచ్చి
చెడ్డ యహంకారమును చెరలు వట్టి
అడ్డమై శ్రీ వెంకటేశునండనుండి లోకులనే
దొడ్డల జూచి నవ్వేరు యేకాంగవీరులు"

అయితే ఈ పుస్తకంలో 67 పేజీలోం

"హరి యవతార మితడు అన్నమయ్య. అరయమా గురుడిత డన్నమయ్య. వైకుంఠనాథునివద్ద వడి బాడుచున్నాడు, కరమై తాళ్ల పాకన్నమయ్య"

అని ఈ విధంగా తాళ్ళపాక అన్నమాచార్య స్తుతి పరమైన ఈ కీర్తన అన్నమాచార్యుని కీర్తనలా కనబడదు. బహుశః ఇది ఆయన శిష్యులెవరైనా వ్రాసి ఉండవచ్చును. ఈ విధంగా అన్నమాచార్య ప్రశంసాపరమైన ఈ కీర్తన పుస్తకంలో చేర్చడం సముచితంగా లేదు.

పుస్తకాకారము మొదలైన వాటిలో ప్రశంసనీయంగా ఉన్న ఈ సంపుటం చివర తప్పొప్పుల పట్టిక చేర్చడం బాగాలేదు. ఇక ముందైనా సంపాదకులీ విషయంలో శ్రద్ధవహించగలరని ఆశిస్తున్నాము.

కీలు బొమ్మలు

నవల. రచన— శ్రీ జి. వి. కృష్ణారావు. ప్రకాశకులు—ప్రజాసాహిత్య పరిషత్తు, తెనాలి. వెల రు 2-8-0.

'కీలు బొమ్మలు' మొదట సీరియల్‌గా 'స్వతంత్ర' వారపత్రికలో ప్రచురితమైనది.

స్థూలంగా నవలలను రెండు రకాలుగా విభజించవచ్చు. వినోదింపచేయడమే పరమార్థంగా కలిగినవి. వినోదంతోపాటుగా జిజ్ఞాస రేకెత్తించేవి. అదేవిధంగా రచనగురించి కూడా రెండు రకాలుగా చెప్పవచ్చు. వాస్తవ పరిస్థితులతో నిమిత్తం లేకుండా కేవల ఊహాకల్పితమైనవి. వాస్తవపరిస్థితులు ఆధారంగా కల్పనా ప్రతిభతో సృష్టింపబడిన విశిష్టమైన కళాఖండాలు. ఈ నవల మొదటినుంచి చివరివరకు ఏకాగ్రంగా చదివిస్తుంది. పాఠకుల హృదయాలలో జిజ్ఞాస రేకెత్తిస్తుంది. అన్నిటినిమించి ఒక విశిష్టమైన కళాఖండం. ఇటీవల తెలుగువాఙ్మయంలో ఇంతగా మనలను సంతృప్తి పరచగలిగిన నవల వెలువడలేదంటే ఈ మాటలు అప్రస్తుతంగా తోచవు.

'కీలుబొమ్మలు' నవలలో ఇతివృత్తం సంక్షిప్తంగా ఇది:—గ్రామంలోకల్లా మోతుబరి రైతు అయిన పుల్లయ్య అదే గ్రామంలో కాగితాల మిల్లు పెట్టి నడుపుతున్న చంద్రశేఖరానికి మరువాడు వద్ద

అయిదు వేలకు అడ్డం ఉన్నాడు. అప్పట్లో ఆ సంగతి తన భార్య లక్ష్మమ్మకు చెప్పలేదు. ఆతరువాత పరిస్థితులు తారుమారైనవి. చంద్రశేఖరం దివాలా తీశాడు. తన సిరిసంపదలన్నిటికి కారణమైన భార్యతో చెప్పకుండా అంత పెద్ద మొత్తానికి ఒకరికి అడ్డం ఉండే, తీరా నష్టపోవలసిన సమయం వచ్చేసరికి ఆ సంగతి భార్యకు తెలియపరచడానికి సాహసించలేకపోయాడు పుల్లయ్య. అతడు ఈ విషయంలో మౌనం తాల్చేసరికి అసలు పుల్లయ్య చంద్రశేఖరానికి అడ్డమే ఉండలేదేమో అనే ప్రవాదం పుట్టింది. పైగా ఒకరివలలో పడేవాడు కాడనే ప్రతీతి ఉన్నప్పుడు తను చేసినపని పదిమందిలోకివస్తే తలవంపులు అవుతుందేమోనని కూడా అతడు భయపడ్డాడు. మౌనంవహిస్తే చంద్రశేఖరం పట్ల అన్యాయం చేసినట్లవుతుందేమోననే భయం కూడా ఉంది. ఈలోగా చంద్రశేఖరానికి పుల్లయ్య అడ్డంఉన్న సంగతి అతని భార్య లక్ష్మమ్మకు తెలియడం జరిగింది. అతని మౌనం కారణంగా తన భర్త అసలు అడ్డమేలేడని ఆమె అనుకుంది.

తన భర్తను మోసంచేయడానికి ప్రయత్నం చేస్తున్నాడనే కోపంకొలది ఆమె భర్తసంతకం ఫోర్జరీ చేసిన నేరం చంద్రశేఖరంమీద మోపించింది. పుల్లయ్య ఆటకట్టువడింది. ఆత్మవంచనతోపాటు పరవంచన కూడా ప్రారంభం కాగా పుల్లయ్య జీవితం సుడిగుండంలో పడిపోయింది. చివరికి తాను నిర్ధారించుకున్న మార్గానికి అనుగుణంగానే తన మాట బోటుకాకుండా చేసుకొనడానికి కొడుకు రామారావుని కమ్యూనిస్టు డెటెన్యూగా నిర్బంధంలో పెట్టించాడు పుల్లయ్య. మరొకవంక పరిస్థితులు ఎదుర్కొనలేక చంద్రశేఖరం తన తగాదాలోకి కూలిజనాన్ని కూడా ప్రవేశపెట్టడానికి ప్రయత్నించాడు. వేరొకవంక భార్యజీవితం చేజేతులా తగులబెట్టాడు. ఈ సుడిగుండంలోకి ఊళ్ళో ఉన్న ప్రముఖులు షావుకారు మల్లయ్య, డాక్టర్ శాస్త్రి, పుల్లయ్యసమాస్తా సత్యనారాయణ, అతని భార్య పద్మ, అమ్మాయమ్మ, పోలయ్య, ఇంకా మరికొందరు ఈడ్చుకు రాబడ్డారు. గ్రామంలో భీభత్సం చెలరేగింది. చివరికి చంద్రశేఖరానికి కారాగారవాస ప్రాప్తి లభించింది. అతని భార్యా బిడ్డలకు తిన తిండి, కట్టబట్ట, తలదాచుకొనడానికి ఒక ఆస్థారం లేకుండాపోయాయి. భార్యచేసిన అవినీతికరమైన పనికి సత్యనారాయణకు మతిపోయింది. పద్మ జీవితంలో చిచ్చుపెట్టిన డాక్టర్ శాస్త్రి గ్రామం విడిచి

వెళ్ళిపోయాడు. పుల్లయ్య సర్దార్ పుల్లయ్యఅయి గ్రామంచేత మన్ననలు పొందాడు. తండ్రిచేసిన పనికి రామారావు కూడా ఊరువిడిచి వెళ్ళిపోయాడు.

పుల్లయ్య, డాక్టర్ శాస్త్రి, పోలయ్య, పద్మ, సావుకారు మల్లయ్య కొడుకు గంగాధరం, పోలయ్య విశిష్టమైన వ్యక్తిత్వం కలిగిన వ్యక్తులు. ఈ పాత్రల పోషణలో రచయిత విశేషమైన ప్రతిభ చూపాడు. ఆయా పాత్రల మనస్తత్వ చిత్రణం కూడా ఉదాత్తంగా ఉంది. ముఖ్యంగా తనను రక్షించడంకోసం ప్రాణాలు బలిఇచ్చిన పోలయ్య కుటుంబానికి డాక్టర్ శాస్త్రిగారు దానంచేసిన ఇంటిలో ఆ హరిజన కుటుంబం జీవించకుండా చేయడానికై దానిని పుల్లయ్యగారే కొనుక్కోడం ఆయన పాత్రపోషణకు ముకుటాయమానంగా ఉంది.

గ్రామాలలోని పరిస్థితులు, అక్కడివారి మనస్తత్వాలు, కక్షలు, మూర్ఖత్వాలు, వారిలో నిద్రాణమై ఉన్న నిస్వార్థ సేవాభావం (ఉదా— పోలయ్య) ఘనత, పైశాచికత్వం అన్నీ చాల సహజంగా చిత్రించబడ్డాయి. నవలలో అనేక రసవత్తరమైన ఘట్టాలు ఉన్నాయి. డాక్టర్ శాస్త్రిగారిని రక్షించడానికి పోలయ్య చేసిన సాహసం, శాస్త్రి, పద్మల మధ్య నడచిన గాథ అట్టి వాటిలో కొన్ని. కథాప్రారంభంలో ఎక్కువ ప్రాధాన్యం వహించిన పుల్లయ్య కుమార్తె సీతకు ఆతరువాత ఎట్టి ప్రాధాన్యము లేకపోగా మరొక్క పర్యాయం కనపడి నవలనుంచి నిష్క్రమిస్తుంది. పుల్లయ్య పెద్దకోడలు రంగమ్మ విషయం కూడా అంతే. విశేషమైన ప్రాధాన్యం ఉండవలసిన స్థితిలో ఉన్నప్పటికీ ఆమెకు తనచుట్టూ జరుగుతున్న కథతో ఏమంత ఎక్కువ సంబంధం లేకపోయింది. కథాగమనంపై ఏ విధమైన ప్రభావంలేని వ్యక్తులు చాలమంది కథలో గోచరిస్తారు. మరొక విషయమేమంటే కొంచెం ఇంచుమించు నవలలో వచ్చిన ప్రతి వ్యక్తి జీవితానికి ఏదో ఒకవిధంగా భరతవాక్యం చెప్పడానికి ప్రయత్నం జరిగింది. లోపాలు అనలేకపోయినా వీటివల్ల నవల గొప్పతనం కొంతవరకు తగ్గినదనే చెప్పాలి.

ఈనాడు సమాజంలో అవ్యవస్థ ఏర్పడిఉన్నది. ఈ అవ్యవస్థా స్వరూపం స్పష్టంగా తెలుసుకొనడం ఎంతటి ప్రధానమో, దానిని తొలగించి పటిష్టమైన నూతనసామాజికవ్యవస్థను నిర్మించడానికి మార్గం చూపడమూ, అట్టి కృషికి ప్రజలను ప్రేరేపణము కూడా అంతే ప్రధానం. పూర్వం ఒకరు శాసించకుండానే ప్రజలు తమంతతాము అనుష్ఠిస్తూవచ్చిన నైతికసిద్ధాంతాలకు ఈనాడు విలువలేదు. అలాఅని నైతికసూత్రాలే అవసరం లేదని విజ్ఞులు ఎవరూ తలచరు, చెప్పరు కూడా. అయితే వాటికి కొత్తపడికట్లు తయారు చేసుకోవాలి. తప్పదు. లేకపోతే సమాజం అభ్యుదయం చెందడానికి మారుగా మరింత పతనమౌతుంది. ఈ స్థితిలో గ్రామాలలోని పరిస్థితులు అర్థం చేసుకొనగలిగి, ప్రజాసేవ చేయాలనే ఆవేదన ఉండి, అట్టిమార్గం అనుసరించడానికి శక్తిసామర్థ్యాలు కలిగిన డాక్టర్ శాస్త్రి, రామారావులు పరిస్థితుల ప్రభావానికి ఎదురీదలేక గ్రామమే విడిచిపోయారంటే అది మానవస్వభావానికి ఎంత సహజమైన పరిణామమైనప్పటికీ ఆశాభంగం కలిగిస్తున్నది. ఏదైనా గ్రామాలలోనేమి, ప్రజలలోనేమి మరొక నూతన చైతన్యం కలగనిదే కొద్దిమంది వ్యక్తుల సేవాత్యాగాలు కూడా నిరర్థకం కావచ్చు. అట్టి చైతన్యం కలిగించడానికి ఈ నవల కూడా దోహదమిస్తుందనీ రచయిత సిద్ధాంతాలతో కాని, దృక్పథంతో కాని, ఏకీభవించనివారు కూడా దీనిని చదివి ఆనందించగలరనీ నా అభిప్రాయం.

మరొక విషయం. పార్టీ ఆవేశాలు వేరు. సిద్ధాంత విభేదాలు వేరు. రాజకీయాలు సామాజిక జీవితంలోనేమి, వ్యక్తిజీవితంలోనేమి ఒక ప్రధానమైన అంతర్భాగం. ఆయా సిద్ధాంతాలకు అనుగుణంగానే దృక్పథాలు కూడా మారుతూ ఉంటాయి. అంతమాత్రంచేత ఒక నవల మంచిచెడ్డలు నిర్ణయించలేకపోవడం ఉండదు. ఉదాత్తమైన భావాలు, ఏకాగ్రంగా చదివించగలిగిన బలమైన ఇతివృత్తము, హృదయంగమమైన పాత్రపోషణ, చక్కని శైలి ఉన్న 'కీలుబొమ్మలు' తెలుగు వాఙ్మయంలో ఒక సుస్థిరమైన స్థానం ఏర్పరచుకొనగలదు.

హ రి వి నో ద ము

[మున్నగు నైదుపొత్తములు]

శ్రీ కవికొండల వెంకటరావు. వెల : రూపాయిన్నర. ప్రాప్తిస్థానము కవికొండల వెంకటరావు రాజమహేంద్రవరము. ఇది హరివినోదము, మహైక దైవసంప్రార్థనము, శతథా, కందకుక్షి, ద్విపదలాత్మ అనే అయిదు ఖండకావ్యాల సంపుటి. వీటిలో

మొదటి మూడు భక్తి పరమైన కావ్యాలు. మూడిటి లోను దశావతార వర్ణనము, దేవుళ్ళు మొదలైన శీర్షికలతో కవిత కేవలము సాంప్రదాయికమైన వర్ణనా మార్గంలోనే నడిచిపోతుంది.

పైమూడింటిలోను ఉత్తమభక్తి భావంచక్కని కవితా స్థాయి అందుకున్న వృత్తాలు చాలాచోట్ల కనిపిస్తాయిగాని, ఈ స్థాయి ఖండకావ్యాలలో అంతటా నిలబడక చాలాచోట్ల "పేలవం"గా జారి పోతూంటుంది. ఓకి ఉత్తమ కవిత్వానికి ఈ క్రింది వృత్తాలు ఉదాహరణలుగా ఇవ్వవచ్చును :

"జపమేలా ? తపమేల ? నీకొఱకు సంసిద్ధుడన్ ; సత్కృతిన్ ;
వపువున్ మాలగ్రదిప్పెదన్ ; మనమునన్ బంధించెదన్ జిత్ప్రభూ !
తపలేదాత్రము లేను ; రాత్రిపవలిం ధ్యాస్తిజము లేవు ; నీ
కృపయే లక్ష్యము నీదుకీర్తనమె నన్ గేరింత కొట్టించెడిన్"

"పలుకను నేను. పాడనిక,
భావనసేయను గూడ నమ్మ, నీ
నిలకడ, నీడనీరవపు
నిగ్గను జగ్గమ చాదుకమ్మలన్
మెలకువ మానకొందును
నమేయముగా గనుగొందు నుల్లమం
దలముకొనంగజేసి కొని
హాయిగ దన్మయదీప్తి నొప్పెదన్!"

మఱొక దైవసంప్రార్థనంలో, అయిదవ నవ కంలో ఉన్న ఈ పద్యం కూడా ఇక్కడ పేర్కొనవలసినదే.

"వినబడు విశ్వనాద మొక
వింతగ నంబుధినీట, చెట్ల
కొమ్మను, ననిలావ, బక్షియుపమానపు
టెక్కుల విప్పఫ్పుడు, మిం
టను, మొగిలందు, వానపడుటన్
[illegible]లన్ !
[illegible]
[illegible] ఈశ్వరా !"

[illegible] కవితా రచేకమైన విష యాలపై రచించిన ప్రాస్తావిక పద్యాలున్నాయి.

ద్విశతవలాతులో అన్నీ ద్విపదలే. ఇందులో చిన్న కున్న నీ తుఫు మొదలుకొని తల యూగించే చక్కని సూక్తులవరకు—అన్నిరకాల రచనలు కనిపిస్తాయి.

కవికొండలవారి కవితాభిమానుల కిది తప్పక చదవవలసిన కావ్యసంపుటి.

గ్రంథస్వీకృతి

శ్రీ గురుదేవతా స్తవము

కంచి వేంకట రామన 1/12 తైయప్ప మొదలి వీధి, జి. టి. మద్రాసు. వెల : 8 అణాలు.

దీనిలో రాజరాజేశ్వరీ స్తవరాజదండకము, శ్రీచక్ర లేఖనక్రమము, అపరాధపంచదశి, దయాంకురు షోడశి అనే అయిదు విభాగాలున్నాయి. ఇది మంత్రశాస్త్ర విషయాలు మూచాయగా తెలిసికొనే వారికి ఉపయోగించే పుస్తకము.

పతిత

గోపరాజు రామారావు, గోపీపల్లికేపన్ను సత్య నారాయణపురం, విజయవాడ. వెల : 8 అణాలు.

విద్యాసంస్కారం ఉండి వివాహంకాక, జీవితంలో చెడ్డమార్గాలు పట్టిన స్త్రీజీవితమే దీనిలో కథావస్తువు. కథ అంతా సామాన్యంగా నడిచి పోతుంది.

Printed & published by S. Sambhu Prasad at the Andhra Patrika Press No. 7, Thambu Chetty Street, Madras. Editor : S. Sambhu Prasad.

నేడు మీరు మెక్లీన్సతో పళ్లు తోముకున్నారా?

"నా పళ్లు తెల్లగా
నిగనిగలాడుతుం
డడానికి మెక్లీన్స
ఉత్తమమైనదని
అమ్మ చెబు
తుంటుంది గనుక
నేను ఎల్లప్పుడూ
దానినే వాడుతాను."

ఔను ఆమె అట్లే చేసింది! ఆమె నవ్వుతున్నప్పటి ముఖవికాసాన్ని, ఆరోగ్యవంతమై నిగనిగ మెరిసిపోతున్న పళ్లను చూడండి. ఆమె రోజుకు రెండుసార్లు మెక్లీన్స పెరాక్సైడ్ టూత్ పేస్టుతో పళ్లుతోముకుంటుంది.

మెక్లీన్స పెరాక్సైడ్ టూత్ పేస్టు మీ చిగుళ్లను ఆరోగ్యవంతంగాను, పళ్లను ముత్యాలవలె తెల్లగాను, శ్వాసను పరిమళ భరితంగాను ఉంచుతుంది—అది వీటినన్నిటినీ ఏకకాలంలోనే సమకూర్చుతుంది. అందుకే ప్రపంచంలో జ్ఞానవతులగు తల్లులు అనేక లక్షలమంది తమ బిడ్డలకు ప్రతిరోజూ – రెండుసార్లు – మెక్లీన్సతో పళ్లు తోముకోడం నేర్పుతారు.

నేడే మెక్లీన్సను కొనండి!

MTY-1 TEL

ఇప్పుడు పెద్ద సైజులోనూ, మరిన్నీ అధిక లాభకరమైన భారీసైజులోనూ దొరుకుచున్నది.

వ్యాపార వివరాలకు: జె.ఎల్. మోరిసన్, సన్ అండ్ జోన్స్ (ఇండియా) లిమిటెడ్, పో. బా. 6527, బొంబాయి 26; పో. బా. 387, కలకత్తా, పో. బా. 1370, మదరాసు.

అతిథి సత్కారానికి అమోఘమైనది

హేమ:—ఏమిటి పిన్నీ, నిన్న మీ
ఇంటికి వచ్చిన పెద్ద మని
షిని కేవలం కుశల ప్రశ్నలు వేసి పంపించావు? కాస్త కూర్చో పెట్టి
కొంచెం ఫలహారం గాని పానీయం గాని ఇవ్వ లేక పోయావా?

ప్రేమ:—వస్తువుల ధరలు ఇలా మండి పోతూంటే ఏం ఫలహారాలు పెట్టగలమమ్మా?
పైగా అతడు ఓ గడియ కూర్చుందుకైనా టైము లేదంటూంటే ఏం పానీయం
ఇవ్వగలను?

హేమ:—అదేమిటండీ, ఓగ్లాసుడు 'టీ' తయారు చేసి ఇవ్వ వచ్చునే... మీకు
తెలుసు గదా—'టీ'...అతి చవకగా అతి త్వరగా శ్రమ లేకుండా తయారు
చేయవచ్చునే!

ప్రేమ:—అవును నిజమే. సమయానికి తోచలేదు. ఎంత మంద బుద్ధి దాని!
అతిథి సత్కారానికి నిజంగా 'టీ' అమోఘమైనది.

మంత్ర శక్తి నిచ్చే పానీయం

"టీ" త్రాగండి

సెంట్రల్ "టీ" బోర్డువారివల్ల ప్రచురింపబడినది.

CTB 70